

De Eerste en Tweede Syrische Oorlog

De vorming van de diadochenrijken

Nicolaas Verhelst

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Oude Geschiedenis

Promotor: prof. dr. Stefan Schorn

Academiejaar 2019-2020

376738 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

Dankwoord

Vooraleer ik begin met de presentatie van mijn masterthesis is het nodig dat ik mijn dank betuig aan enkele personen zonder wiens hulp en steun dit werk nooit tot stand gekomen zou kunnen zijn of althans veel gebrekkiger zou zijn. Ten eerste zou ik natuurlijk mijn promotor professor Stefan Schorn willen bedanken die eveneens mij begeleid heeft bij het schrijven van mijn eerstejaars- en bachelorpaper en zonder wiens raad en aanmoedigen ik niet de historicus zou kunnen zijn geworden die ik vandaag ben. Ten tweede gaat mijn dank uit naar de professoren Harco Willems en René Preys van wiens expertise ik de afgelopen drie jaar heb kunnen profiteren, zowel in mijn eigen – bescheiden – studie van het Oud-, Middel-, en Nieuw-Egyptisch, en nu ook wat van het Vroeg-Ptolemaeïsch Egyptisch, als in dit onderzoek bij de problematische passages en voor het vinden van de juiste literatuur. Ten derde ben ik professor Kathleen Abraham eeuwig dankbaar voor haar lessen Akkadisch van de afgelopen twee jaar, haar steun bij dit onderzoek, en haar controle van mijn vertalingen. Ten vierde moet ik ook professor Mark Depauw en doctor Herbert Verreth bedanken voor hun bijdrage aan dit onderzoek, professor Depauw wiens kennis van het Demotisch mij in staat stelde het Karnak-ostrakon te verwerpen als bron voor de Tweede Syrische Oorlog en doctor Verreth wiens kennis van de Egyptische geografie essentieel was om de informatie van de Pithom-stèle te ontcijferen. Ten vijfde gaat mijn dank ook uit naar het bibliotheekpersoneel van de KULeuven die in deze moeilijke periode zo vriendelijk waren mijn talloze aanvragen naar artikels en boeken te vervullen. Ten zesde wil ik ook mijn ouders en broer bedanken voor hun geduld en tolerantie iedere keer als ik kwam zagen of luidop zat na te denken over problematische inscripties, de politieke afbakeningen van de Hellenistische rijken, en de verschillende Ptolemaïoi, Antiochoi, en Seleukoi. Ten slotte wil ik ook u bedanken beste lezer om de moeite te nemen mijn thesis te lezen.

1	Inleiding	1
2	Bibliografie	3
3	Ad fontes alienos	24
3.1	De Egyptische Bronnen.....	24
	Taalkundige bibliografie:	24
3.1.1	De Pithom-stèle	25
	Tussentijdse bibliografie	28
	De Terugkeer van de goden (r. 10-12)	29
	A. Tekst	29
	B. Toponiemen.....	38
	C. De Terugkeer van de goden, een veelvoorkomend Ptolemaeïsch motief.....	50
	De controle van Tjekou (r. 15-16).....	56
	A. Tekst	56
	B. Toponiemen.....	59
	C. De vreemde landen eruit.....	59
	Een kanaal en een muur (r. 16).....	60
	A. Tekst	60
	B. Toponiemen.....	67
	C. Het kanaal en zijn functies	69
3.1.2	De Mendes-stèle	71
	Tussentijdse bibliografie	73
	Het huwelijk van Ptolemaios II en Arsinoe II (r. 10-11).....	74
	A. Tekst	74
	De dood van Arsinoe II (r. 11-13).....	75
	A. Tekst	75
	Het leger van Ptolemaios II (r. 14-15).....	76
	A. Tekst	76
	B. Egyptische of Grieks-Macedonische soldaten.....	78
	De aanleg van een kanaal in het Oosten (r. 18-19).....	79

A. Tekst	79
B. Een bekend kanaal?	80
Ptolemaios “de zoon” (r. 19)	81
A. Tekst	81
B. Zijn verwekker, letterlijk of figuurlijk	82
3.1.3 Een Demotisch ostrakon uit Karnak	84
Tussentijdse bibliografie	86
De overwinning van Ptolemaios II op Antiochos II of de regering van Psammetichos I (r. 1-4)	87
A. Tekst	87
B. Bruikbaarheid	91
3.2 De Akkadische bronnen	93
Taalkundige bibliografie	93
3.2.1 Een astronomisch dagboek uit jaar 38 SE	94
Tussentijdse bibliografie	96
Het vertrek van de koning (VO r. 29’-30’ + BM 32490 + 41848 VO r. 18’)	97
A. Tekst	97
B. Toponiemen	99
C. Een Seleukidische overwinning	101
Versterkingen uit Baktria en Babylonia (r. 30’-32’)	102
A. Tekst	102
B. Toponiemen	103
Crisis en ziekte in Babylon (r. 33’ + BZ r. 1-2)	104
A. Tekst	104
B. Toponiemen	105
C. Economische en sociale crisis	106
Tussen Babylon, Sardeis, en Seleukia (r. 34’-38’)	110
A. Tekst	110
B. Oorlogstaksen (?)	112

4	De Eerste Syrische Oorlog.....	113
4.1	Het einde der Diadochen	113
4.2	De Epigonen	114
4.2.1	Antiochos, zoon van Seleukos.....	114
4.2.2	Ptolemaios, zoon van Ptolemaios	121
4.3	Tussen Magas en Antiochos I, de Eerste Syrische Oorlog.....	125
4.3.1	De Eerste Syrische Oorlog, datering	125
	A. Het begin	125
	B. Het einde.....	127
4.3.2	De Eerste Syrische Oorlog, evenementen	129
	A. De opstand van Cyrenaica en de invasie van Magas	129
	B. Het Syrische conflict	131
4.4	Wapenstilstand of vrede?	136
5	De Tweede Syrische Oorlog	147
5.1	Het interbellum syricorum.....	147
5.1.1	Het Ptolemaeïsche rijk.....	147
	A. Ptolemaios II en de Chremonidische Oorlog.....	147
	B. Milete en “de zoon”	148
	C. De Eilandenbond	153
5.1.2	Het Seleukidenrijk.....	154
	A. Seleukos en Antiochos II.....	154
	B. De Attaliden	155
5.2	De Tweede Syrische Oorlog.....	156
5.2.1	De Tweede Syrische Oorlog, datering.....	156
	A. Het begin	156
	<i>Terminus post quem</i>	156
	B. Het einde.....	157
5.2.2	De Tweede Syrische Oorlog, evenementen.....	157
	A. De opstand van Ptolemaios “de zoon”	157

B.	De strijd ter land.....	159
C.	De strijd ter zee.....	161
5.3	Vrede en een huwelijksalliantie.....	166
6	Conclusie.....	167
7	Kaarten	168
7.1	De oostelijke Nijldelta.....	168
7.2	Egypte en Arabia.....	169
7.3	Cyrenaica.....	169
7.4	Coele-Syria.....	170
7.5	Cilicia en Pamphylia	171
7.6	Caria en Lycia	171
7.7	De Cycladen	172

1 Inleiding

Na de dood van Alexander de Grote en de moord op zijn erfgenamen verscheurden oorlogen tussen zijn voormalige generaals en opvolgers, de Diadochen, zijn rijk. Jaren van moord, verraad, oorlogen, huwelijken, vrede, en allianties volgden tot uit de chaos van de Diadochenoorlogen drie grote koninkrijken ontstonden. Ptolemaios, de zoon van Lagos, beheerste Egypte, het zuiden van Syria, verder consequent Coele-Syria genoemd, Cyprus, en een reeks andere regio's en eilanden aan de kusten van Klein-Azië. Seleukos, de zoon van Antiochos, beheerste het kerngebied van Alexanders oude rijk, van de kusten van Noord-Syria tot aan de Hindoekoesj, het merendeel van het oude Achaemenidische rijk omvattend. Lysimachos, zoon van Agathokles, beheerste het leeuwendeel van Klein-Azië, Thrakië en Makedonië. Aan hen viel nu de zware taak de koninkrijken die zij hadden geschapen met vuur en staal om te zetten in welvarende rijken en Griekse kolonisten te lokken teneinde hun legers en administratie te vullen. De Diadochenoorlogen waren evenwel nog niet helemaal voorbij en in zijn zwanenzang slaagde Seleukos erin Klein-Azië te veroveren en Lysimachos te doden, terwijl Makedonië en Thrakië ten prooi vielen aan burgeroorlogen.

De Diadochen waren echter niet onsterfelijk en één voor één vielen, Ptolemaios, Seleukos, en Lysimachos voor hun laatste tegenstander. Het is deze periode die deze thesis tracht te bespreken, want nu was het aan Ptolemaios II, zoon van Ptolemaios, en Antiochos I, zoon van Seleukos, de koninkrijken van hun vaders te leiden en uit te breiden. Deze taak bracht hen en hun opvolgers in conflict met elkaar, want zowel het Seleukidische als het Ptolemaeïsche rijk trachtte zich uit te breiden ten koste van hun burens. De oorlogen tussen Ptolemaios II en Antiochos I, en later tegen Antiochos II, waren dan ook het begin van een lange traditie van wel zes Syrische Oorlogen, maar waar deze latere conflicten uitgebouwde koninkrijken met een verfijnde staatsadministratie en goed opgebouwde legers tegen elkaar stelden, waren hun koninkrijken nog maar aan het begin van hun bestaan. De studie van de Eerste en de Tweede Syrische Oorlog is bijgevolg de studie van het ontstaan en de vervolmaking van de Hellenistische koninkrijken van de Seleukiden en de Ptolemaeën die meer dan twee eeuwen lang de machtsverhoudingen in het Oostelijke Middellandse Zeegebied zouden bepalen.

Om een duidelijk overzicht en diepgaand inzicht in deze twee oorlogen te bekomen, is het nodig het bronnenmateriaal uitvoerig te bestuderen. Het eerste deel van deze thesis zal bijgevolg ingaan op de belangrijkste Egyptische en Akkadische bronnen over de Eerste en de Tweede Syrische oorlog met aandacht voor problematische lezingen en interpretaties. Het tweede deel van deze thesis zal ingaan op de Eerste en de Tweede Syrische Oorlog zelf, hun begin en einde, en hun gebeurtenissen. Hier zal aangetoond worden dat deze oorlogen formatief waren voor de hele Hellenistische geschiedenis en de vorming van de Hellenistische rijken. Ten slotte zullen ook enkele kaarten aangeboden worden ter illustratie.

Het eerste deel van deze masterthesis is geschreven met vrije toegang tot de bibliotheek. Problematische passages van Egyptische bronnen zijn bovendien nagekeken met de hulp van professoren Willems en Preys, hoewel zij nooit de gehele vertaling nagelezen hebben. Hun bijdrage is dan ook steeds vermeld. Het Akkadische bronnenmateriaal is volledig nagekeken door professor Abraham, maar de historische inzichten zijn van de auteur zelf. Indien u fouten tegenkomt, zijn deze van de auteur zelf, die zijn docenten dankbaar is voor hun steun en hulp. Het tweede deel van deze masterthesis is daarentegen geschreven terwijl België in de grip van het coronavirus gehouden werd en de bibliotheek en literatuur ontoegankelijk waren, tenzij via scans. De auteur vraagt bijgevolg enige mildheid in uw oordeel over dit gedeelte, dat niet zo diepgaand is als hij wilde.

2 Bibliografie

ABD EL-MAKSOUUD M. en VALBELLE D., 'Tell Héboua-Tjarou. L'apport de l'épigraphie', *Revue d'Égyptologie* 56 (2001), 1-44.

ABD EL-MAKSOUUD M., 'Tjarou, porte de l'Orient', *Le Sinaï durant l'Antiquité et le Moyen Âge: 4000 ans d'histoire pour un désert*, VALBELLE D. en CH. BONNET red., Parijs, 1998, 61-65.

ABD-EL-GHANY M.E., 'The Arabs in Ptolemaic and Roman Egypt through papyri and inscriptions', *Egitto e Storia Antica dall'Ellenismo all'Età Araba, Bilancio di un Confronto, Atti del Colloquio Internazionale di Bologna, 31 agosto – 2 settembre 1987*, CRISCUOLO L. en GERACI G. red., Bologna, 1989.

ALBRIGH W.F., *The Vocalization of the Egyptian Syllabic Orthography* (American Oriental Series, 5), New Haven, 1934.

ALLEN J.P., 'A report of Bedouin', *The Context of Scripture, Canonical Compositions, Monumental Inscriptions, and Archival Documents from the Biblical World*, III, HALLO W.W. en LAWSON YOUNGER K. red., Leiden en Boston, 2003, 16-17.

ANDERSON E. en SJÖBERG N., 'La stèle de Pithom et les estampages de M. Ed. Naville', *Sphinx*, 8.4 (1903), 223-236.

APICELLA C., 'Sidon à l'époque hellénistique', *La Syrie hellénistique: actes du 1er colloque de Tours (4-6 octobre 2000)* (Topoi, Suppl. 4), SARTRE M. red., Lyon, 2003, 125-147.

ASSAR G.F., 'Some Important Seleucid and Parthian Dates in the Babylonian Goal-Year Texts', *Electrum* 15 (2009), 105-117.

AUBERT C., 'Phénomènes d'acculturation grecque en Phénicie : le cas de Beyrouth', *La Syrie hellénistique: actes du 1er colloque de Tours (4-6 octobre 2000)* (Topoi, Suppl. 4), SARTRE M. red., Lyon, 2003, 111-124.

BADOUD N. en HERBIN F., 'Le monument d'Agathostratos de Rhodes à Délos', *Pouvoirs, îles et mer, Formes et modalités de l'hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C.-IIIe s. p.C.)* (Scripta Antiqua, 64), BONNIN G. en LE QUÉRÉ E. red., Bordeaux, 2014, 183-188.

BADOUD N., 'Rhodes et les Cyclades à l'époque hellénistique', *Pouvoirs, îles et mer, Formes et modalités de l'hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C.-IIIe s. p.C.)* (Scripta Antiqua, 64), BONNIN G. en LE QUÉRÉ E. red., Bordeaux, 2014, 115-129.

BAGNALL R.S. en DEROW P., *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation* (Blackwell sourcebooks in ancient history, 1), Oxford, 2004.

BAGNALL R.S., *The Administration of the Ptolemaic Possessions outside Egypt* (Columbia Studies in the Classical Tradition, 4), Leiden, 1976.

BAINES J. en MALEK J., *Cultural Atlas of Ancient Egypt*, 2de uitg., Hong Kong, 2002.

BELOCH K.J., *Griechische Geschichte*, IV.1, Berlin en Leipzig, 1925.

BENGTSON H., *Die Strategie in der hellenistischen Zeit: ein Beitrag zum antiken Staatsrecht* (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 32), II, München, 1944.

BENNETT CH., 'Arsinoe II', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/arsinoe_ii_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.

BENNETT CH., 'Berenike I', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/berenice_i_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.

- BENNETT CH., 'Ptolemy "The Son"', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/nios_i_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.
- BENNETT CH., 'Ptolemy I', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemy_i.htm#Venus_Canopus). Geraadpleegd op 24 juni 2020.
- BENNETT CH., 'Ptolemy III', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemy_iii_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.
- BERNARD P., 'Nouvelle contribution de l'épigraphie cunéiforme à l'histoire hellénistique', *Bulletin de correspondance hellénique* 114.1 (1990), 513-541.
- BERTHOLD R.M., *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca en Londen, 1984.
- BEY KAMAL A., *Stèles ptolémaïques et romaines* (Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, 27), 2 dln., Caïro, 1905.
- BEY SHAFEI A., 'Historical Notes on the Pelusiac Branch, the Red Sea Canal and the Route of the Exodus', *Bulletin de la Société Royale de Géographie de l'Égypte* 21 (1946), 231-287.
- BIETAK M., *Tell el-Dab'a 2: Der Fundort im Rahmen einer archäologisch-geographischen Untersuchung über das Ägyptische Ostdelta* (Denkschriften der Gesamtakademie, 4; Untersuchungen der Zweigstelle Kairo des Österreichischen archäologischen Institutes, 1), Wenen, 1975.
- BIKERMAN E., 'Sur les batailles navales de Cos et d'Andros', *Revue des Études Anciennes* 40.4 (1938), 369-383.
- BIKERMAN E., *Institutions des Séleucides* (Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie du Proche-Orient, 26), Parijs, 1938.
- BIRCH S., 'On a hieroglyphic tablet of Alexander, son of Alexander the Great, recently discovered at Cairo', *Transactions of the Society of biblical archaeology* 1 (1872), 20-27.
- BJÖRKMAN G., 'Neby, the Mayor of Tjaru in the Reign of Tuthmosis IV', *Journal of the American Research Center in Egypt* 11 (1974), 43-51.
- BLACKMAN A.M., 'The House of the Morning', *The Journal of Egyptian Archaeology* 5.3 (1918), 148-165.
- BLINKENBERG CHR., *Die lindische Tempelchronik*, Bonn, 1915.
- BLINKENBERG CHR., *Inscriptions de Lindos*, II.1, Kopenhagen, 1914.
- BLYTH E., *Karnak, Evolution of a temple*, Londen en New York, 2006.
- BOIY T., *Late Achaemenid and Hellenistic Babylon* (Orientalia Lovaniensia analecta, 136), Leuven, 2004.
- BOUCHÉ-LECLERCQ A., *Histoire des Lagides*, I, Parijs, 1903.
- BOURDON CL., 'Note sur l'Isthme de Suez', *Revue Biblique* 37 (1928), 232-256.
- BOURDON CL., *Anciens canaux, anciens sites et ports de Suez*, Caïro, 1925.
- BRECCIA E.A., *Iscrizioni greche e latine* (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée d'Alexandrie), Caïro, 1911.
- BRESCIANI E., 'Annotazioni Demotiche AI ΠΕΡΣΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΓΟΝΗΣ', *La Parola del Passato, Rivista di Studi Antichi* 27 (1972), 123-128.

- BRESCIANI E., 'La spedizione di Tolomeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak', *Das ptolemäische Ägypten, Akten des internationalen symposiums 27.-29. september 1976 in Berlin*, H. MAEHLER en V.M. STROCKA red., Mainz, 1978, 31-37.
- BRESCIANI E., 'Registrazione catastale e ideologia politica nell'egitto Tolemaico. A completamento di "La spedizione di Tolomeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak"', *Egitto e Vicino Oriente* 6 (1983), 15-31.
- BRESCIANI E., GIANNOTTI S., GORINI C., GRASSI L., MENCHETTI A. en ROGOZNICA N., 'Ancora sull'iscrizione demotica di Elefantina', *Egitto e Vicino Oriente* 26 (2003), 33-39.
- BRIANT P., 'Quand les rois écrivent l'histoire: La domination achéménide vue à travers les inscriptions officielles lagides', *Événement, récit, histoire officielle. L'écriture de l'histoire dans les monarchies antiques. Colloque du Collège de France amphithéâtre Marguerite-de-Navarre 24-25 juin 2002*, GRIMAL N. en BAUD M. red., Parijs, 2003, 173-186.
- BRINGMANN K. en VON STEUBEN H., *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*, I, Berlijn, 1995.
- BRUGSCH H. en ERMAN A., 'Die Pithomstele', *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*, 32 (1894), 74-87.
- BRUGSCH H., '𓆎𓆏𓆑 oder Mendes', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Alterthumskunde* 9 (1871), 89-95.
- BRUGSCH H., 'Die große Mendes-Steile aus der Zeit des zweiten Ptolemäers', *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde* 13 (1875), 33-40.
- BRUGSCH H., *Thesaurus inscriptionum Aegyptiacarum*, IV, Leipzig, 1884.
- BRUNNER H., *Die Geburt des Gottkönigs, Studien zur Überlieferung eines Altägyptischen Mythos* (Ägyptologische Abhandlungen, 10), Wiesbaden, 1964.
- BRUYÈRE B., 'Un monument de Ramsès II à Serapeum', *Bulletin de la Société d'études historiques et géographiques de l'Isthme de Suez* 3 (1951), 57-74.
- BUDGE E.A.W., *A history of Egypt from the end of the Neolithic period to the death of Cleopatra VII* (Books on Egypt and Chaldaea, 15), VII, Londen, 1902.
- BURASELIS K., 'Kronprinzentum und Realpolitik. Bemerkungen zur Thronanwartschaft, Mitregentschaft und Thronfolge unter den ersten vier Ptolemäern', *Gerión Anejos* 9 (2005), 91-102.
- CALDERINI A., *Dizionario dei nomi geografici e topografici dell'Egitto Greco-Romano*, IV, Milaan, 1983.
- CAVILLIER G., 'Reconsidering the site of Tjarw (once again)', *Göttinger Miszellen* 180 (2000), 39-42.
- CAVILLIER G., 'Some notes about Thel', *Göttinger Miszellen* 166 (1998), 9-18.
- CHAMOUX F., 'Épigramme de Cyrène en l'honneur du roi Magas', *Bulletin de correspondance hellénique* 82 (1958), 571-587.
- CHANIOTIS A., *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit* (Heidelberger althistorische Beiträge und epigraphische Studien, 24), Stuttgart, 1996.
- CHASSINAT E., CAUVILLE S. en DEVAUCHELLE D., *Le Temple d'Edfou*, I, 2de uitg., Caïro, 1984.
- CHAUVEAU M., 'La chronique familiale d'un prêtre égyptien contemporain de Darius Ier', *Bibliotheca Orientalis* 61 (2004), 19-41.
- CHAUVEAU M., 'Le saut dans le temps d'un document historique : des Ptolémées aux Saïtes', *La XXVIe dynastie, continuités et ruptures, Actes du Colloque international organisé les 26 et 27 novembre 2004*

à l'Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, *Promenade saïte avec Jean Yoyotte*, DEVAUCHELLE D. red., Parijs, 2011, 39-45.

CHRISTENSEN P., *The Decline of Iranshahr, Irrigation and Environment in the Middle East, 500 BC-AD 1500*, Kopenhagen, 1993.

CLARYSSE W., 'A Royal Journey in the Delta in 257 B.C. and the Date of the Mendes Stele', *Chronique d'Égypte* 163-164 (2007), 201-206.

CLARYSSE W., 'A Royal Journey in the Delta in 257 B.C. and the Date of the Mendes Stele', *Chronique d'Égypte* 82 (2007), 201-206.

CLARYSSE W., 'A Royal Visit to Memphis and the End of the Second Syrian War', *Studies on Ptolemaic Memphis* (Studia Hellenistica, 24), CRAWFORD J.D., QUAEGBEUR J. en CLARYSSE W. red., Leuven, 1980, 83-89.

CLAY A.T., *Babylonian Records in the Library of J. Pierpont Morgan, part 2: Legal Documents from Erech Dated in the Seleucid Era (312-65 B.C.)*, New Haven, 1920.

CLÉDAT C., 'Notes sur l'isthme de Suez', *Bulletin de l'institut français d'archéologie orientale* 17 (1920), 103-119.

CLÈRE P., La porte d'évergète à Karnak (Mémoires de l'institut français d'archéologie orientale, 84), II, Cairo, 1961.

CLERMONT-GANNEAU CH., 'Inscription bilingue minéo-grecque découverte à Délos', *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 52.8 (1908), 546-560.

COŞKUN A., 'Deconstructing a myth of Seleucid History: the so-called "Elephant Victory" revisited', *Phoenix* 66.1 (2012), 57-73.

CRADDOCK P., 'Production of Silver across the Ancient World', *Iron and Steel Institute of Japan International* 54.5 (2014), 1085-1092.

CRUM W.E., *A Coptic dictionary*, Oxford, 1939.

CRUZ-URIBE E.D., 'The Lake of Moeris: a Reprise', *Life in a Multi-Cultural Society: Egypt from Cambyses to Constantine and beyond* (Studies in Ancient Oriental Civilization, 51), JOHNSON H.J. red., Chicago en Illinois, 1992, 63-66.

CURTO S., 'I monumenti egizi nelle Ville Torlonia a Roma', *Oriens Antiquus* 6 (1967), 51-95.

DAUMAS FR., *Les moyens d'expression du Grec et de l'Égyptien comparés dans les décrets de Canope et de Memphis* (Supplément aux annales du service des antiquités de l'Égypte, 16), Cairo, 1952.

DAVAZE V., Memnon, historien d'Héraclée du Pont : commentaire historique, Onuitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculté de Lettres, Langues et Sciences Humaines de l'Université de Maine, 2013.

DAVESNE A., 'La Deuxième Guerre de Syrie (ca. 261-255 avant J.-C.), et les témoignages numismatiques', *Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, AMANDRY M., HURTER S. en BÉREND D. red., Londen, 1999, 123-134.

DE MEULENAERE H. en MACKAY P., *Mendes II*, Warminster, 1976.

DE MEULENAERE H., 'De stele van Mendes', *Orientalia Gandensia* 2 (1965), 53-65.

DE WIT C., 'À propos des noms de nombres dans les textes d'Edfou', *Chronique d'Égypte* 37, 74 (1962), 272-290.

DEBORD P., 'Sur les inscriptions de la période d'Olympichos à Labraunda', *Revue des Études Anciennes* 71.3/4 (1969), 383-389.

- DEL MONTE G.F., *Testi dalla Babilonia Ellenistica. 1 : Testi cronografici* (Studi ellenistici, 9), Pisa en Rome, 1997.
- DELAMARRE J., 'Notes épigraphiques: Amorgos et les pirates', *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes* 27. 2 (1903), 111-121.
- DEN BRINKER A.A., MUHS B.P., en VLEEMING S.P., *A Berichtigungsliste of Demotic Documents, B: Ostrakon Editions and Various Publications* (Studia Demotica, VIIB), Leuven, Parijs, en Dudley (Mass.), 2005.
- DERCHAIN P., 'La garde "Égyptienne" de Ptolémée II', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 65 (1986), 203-204.
- DERCHAIN P., 'Le "Mur" du Désert', *Göttinger Miszellen* 225 (2010), 63-66.
- DERCHAIN P., 'Quatre observations sur la stèle de Pithom', *Aere perennus, Mélanges égyptologiques en l'honneur de Pascal Vernus* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 242), COLLOMBERT P., LEFÈVRE D., POLIS S. en WINAND J. red., Leuven, Parijs, en Bristol, 2016, 121-128.
- DERCHAIN P., 'Une mention méconnue de Ptolémée "Le Fils"', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 61 (1985), 35-36.
- DERCHAIN PH., 'Une mention méconnue de Ptolémée "Le Fils"', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 61 (1985), 35-36.
- DERCHAIN-URTEL M.-TH., 'T₃-Mrj – «Terre d'héritage»', *L'atelier de l'orfèvre*, BROZE M. en TALON red., Leuven, 1992, 55-61.
- DESANGES J., *Recherches sur l'activité des Méditerranéens aux confins de l'Afrique (VIe siècle avant J.-C. – IVe siècle après J.-C.)* (Publications de l'École française de Rome, 38), Rome, 1978.
- DEVAUCHELLE D., 'Le sentiment anti-perses chez les anciens Égyptiens', *Transeuphratène* 9 (1995), 67–81.
- DEVAUCHELLE D., 'Tahpanhès', *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, fasc. 75, tome XIII, Parijs, 2005, col. 875-880.
- DITTENBERGER W., *Orientalis Graeci inscriptiones selectae*, I, Hildesheim, 1960.
- DOBIAS-LALOU C., 'Des pierres qui parlent en vers, à propos des épigrammes grecques de Cyrénaïque', *La Muse de l'éphémère: formes de la poésie de circonstance de l'Antiquité à la Renaissance* (Colloques, congrès et conférences sur la Renaissance, 84; Lectures de la Renaissance latine, 5), DELATTRE A. en LIONETTO A. red., Parijs, 2014, 319-331.
- DOBIAS-LALOU C., 'Polis et chôra en Cyrénaïque: le dossier épigraphique', *Karthago* 24 (1999), 141-146.
- DOTY L.T., *Cuneiform Archives from Hellenistic Uruk*, Ann Arbor, 1977.
- DREYER B., *Untersuchungen zur Geschichte des spätklassischen Athen (322 – ca. 230 v. Chr.)* (Historia, 137), Stuttgart, 1999.
- DROYSEN J.G., *Geschichte des Hellenismus*, III, 1877.
- DURAND X., *Des Grecs en Palestine au IIIe Siècle avant Jésus-Christ, Le dossier syrien des archives de Zénon de Caunos (261-252)* (Cahiers de la Revue biblique, 38), Parijs, 1997.
- DUSSAUD R., 'RR. PP. JAUSSEN ET SAVIGNAC. - Mission archéologique en Arabie. II, El-Ela, D'Hégra à Teima, Harrah de Tebouk (*Publications de la Société des fouilles archéologiques*). Un vol. de texte gr in-8° de xv et 691 pages avec 57 grav.; Atlas de CLIII planches, et un supplément: Coutumes des Fuqarâ de 99 pages. - Paris, Librairie Paul Geuthner, 1914 (paru en 1920)', *Syria* 1 (1920), 166-168.

- DUYRAT F., 'Guerre et thésaurisation en Syrie hellénistique, IVe-Ier s. av. J.-C.', *Nomisma, La circulation monétaire dans le monde grec antique, Actes du colloque international Athènes, 14-17 avril 2010* (Bulletin de la correspondance hellénique, Suppl. 53), FAUCHER TH., MARCELESSI M.-CH. en PICARD O. red., Athene, 2011, 417-431.
- DUYRAT F., 'La frontière entre les possessions lagides et séleucides en Syrie, IIIe-IIe siècle av. J.-C.', *Espaces et territoires de l'Égypte gréco-romaine, Actes des journées d'étude 23 juin 2007 et 21 juin 2008* (Publications de l'École pratique des Hautes Études, sciences historiques et philologiques, 3; Hautes Études du monde gréco-romain, 48), GORRE G. en KOSSMANN P. red., Genua, 2013, 1-25.
- EDEL E. en MAYRHOFER M., 'Notizen zu Fremdnamen in ägyptischen Quellen', *Orientalia* 40.1 (1971), 1-10.
- EDGAR C.C., 'A Note on the Ptolemaieia', *Mélanges Maspero* (Mémoires de l'Institut français d'archéologie orientale, 67), II.1, JOUGUET P. red., Cairo, 1937, 53-56.
- EGBERTS A., *In Quest of Meaning, a Study of the Ancient Egyptian Rites of Consecrating the Meret chests and Driving the Calves* (Egyptologische Uitgaven, 8.1), I, Leiden, 1995.
- EITREM S., 'A Greek Papyrus concerning the Sale of a Slave', *The Journal of Egyptian Archaeology* 17.1 (1931), 44-47.
- EL-MASRY Y., 'Recent Explorations in the Ninth Nome of Upper Egypt', *Egyptology at the Dawn of the Twenty-first Century, Proceedings of the Eight International Congress of Egyptologists Cairo, 2000*, I, HAWASS Z. red., Cairo en New York, 2000, 331-338.
- ENGSHEDEN Å., *La reconstitution du verbe en égyptien de tradition 400-30 avant J.-C.* (Uppsala Studies in Egyptology, 3), Uppsala, 2003.
- EPPING J. en STRASSMAIER J.N., 'Babylonische Mondbeobachtungen aus den Jahren 38 und 79 der Seleuciden-Aera', *Zeitschrift für Assyriologie und orderasiatische Archäologie* 7 (1892), 220-254.
- EPPING J. en STRASSMAIER J.N., 'Neue babylonische Planeten-Tafeln', *Zeitschrift für Assyriologie und orderasiatische Archäologie* 6 (1891), 217-244.
- ERICHSEN W., *Demotische Glossar*, 2 dln., Kopenhagen, 1954.
- ERICHSEN W., *Papyrus Harris I Hieroglyphische Transkription* (Bibliotheca Aegyptiaca, 5), Brussel, 1933.
- ERMAN A. en GRAPOW H., *Wörterbuch der aegyptische Sprache*, 2de uitg., 5 dln., Berlin, 1971.
- FAIRMAN H., 'Notes on the alphabetic signs employed in the hieroglyphic inscriptions of the temple of Edfu', *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, 43 (1943), 193-311.
- FAULKNER O., *A concise dictionary of Middle Egyptian*, Oxford, 1962.
- FERGUSON W.S., 'Egypt's Loss of Sea Power', *The Journal of Hellenic Studies* 30 (1910), 189-208.
- FISCHER-BOVET CH. en CLARYSSE W., 'A military reform before the battle of Raphia?', *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* 58.1 (2012), 26-35.
- FISCHER-BOVET CH., 'Egyptian warriors: the machimoi of Herodotus and the Ptolemaic army', *Classical Quarterly* 63.1 (2013), 209-236.
- FISCHER-BOVET CH., *Army and Society in Ptolemaic Egypt* (Armies of the Ancient World), Cambridge en New York, 2014.
- FOERTMEYER V., 'The Dating of the Pompe of Ptolemy II Philadelphus', *Historia* 37.1 (1988), 90-104.
- FOWLES MORRIS E., *The Architecture of Imperialism, Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom* (Probleme der Ägyptologie, 22), Leiden en Boston, 2005.

- FRASER P. M., 'Appendix I. Notes on the Text of the Constitution of Ptolemy I (SEGIX, 1)', *Berytus* 12 (1956/58), 120-127.
- FRASER P.M., *Ptolemaic Alexandria*, 3 dln., Oxford, 1972.
- FRISCH P., *Die Inschriften von Ilion* (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 3), Bonn, 1975.
- FROST F.J., 'Ptolemy II and Halicarnassus: An Honorary Decree', *Anatolian Studies* 21 (1971), 167-172.
- FUNCK B., "König Perserfreund". Die Seleukiden in der Sicht ihrer Nachbarn (Beobachtungen zu einigen ptolemäischen Zeugnissen des 4. und 3.Jhs.s v. Chr.)', *Hellenismus, Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters, Akten des Internationalen Hellenismus-Kolloquiums 9.-14. März 1994 in Berlin*, FUNCK B. red., Tübingen, 1996, 195-215.
- G.M. COHEN, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, Berkeley, Los Angeles, en Londen, 2006.
- GARDINER A. H., *Egyptian Hieratic Texts*, I, Leipzig, 1911.
- GARDINER A.H. en BELL H.J., 'The Name of Lake Moeris', *The Journal of Egyptian Archaeology* 29 (1943), 37-50.
- GARDINER A.H., 'The ancient military road between Egypt and Palestine', *The Journal of Egyptian Archaeology* 6 (1920), 99-116.
- GARDINER A.H., 'The Egyptian word for »herdsman«, &c.', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 42 (1905), 116-123.
- GARDINER A.H., *Ancient Egyptian Onomastica*, II, Oxford, 1947.
- GARDINER A.H., *Late Egyptian Miscellanies* (Bibliotheca Aegyptiaca, 8), Brussel, 1937.
- GARDINER A.H., PEET T.E. en ČERNY J., *The Inscriptions of Sinai* (Memoirs of the Egypt Exploration Society, 44-45), 2 dln., Londen, 1917-1955.
- GAUTHIER H., *Dictionnaire des noms géographiques contenus dans les textes hiéroglyphiques*, 7 dln., Caïro, 1925-1931.
- GAUTHIER P., 'Bulletin épigraphique', *Revue des Études Grecques* 103 (1990), 487-488.
- GELLER M., 'West Meets East: Early Greek and Babylonian Diagnosis', *Archiv für Orientforschung* 48/49 (2001/2002), 50-75.
- GILL D.W.J., 'The Abandonment of Euesperides: Evidence from the Eastern Sidi Abeid and P.Hibeh 91', *New Perspectives in Seleucid History, Archaeology and Numismatics, Studies in Honor of Getzel M. Cohen* (Veiträge zur Altertumskunde, 355), OETJEN R. red., Berlijn en Boston, 2020, 689-704.
- GLASSNER J.-J., *Chroniques Mésopotamiennes*, Parijs, 1993.
- GOEDICKE H., 'Palestine in the early Third Century B.C.', *Varia aegyptiaca* 5 (1989), 194-202.
- GOELET O., 'Kemet and Other Egyptian Terms for Their Land', *Ki Baruch Hu, Ancient Near Eastern, Biblical, and Judaic Studies in Honor of Baruch A. Levine*, CHAZAN R., HALLO W.W., en SCHIFFMAN L.H. red., Winona Lake, 1999, 23-42.
- GOETZE A., 'An Incantation against disease', *Journal of Cuneiform Studies* 9.1 (1955), 8-18.
- GOYON J.-C., 'Le rituel du *šhṭp šhmt* au changement de cycle annuel', *Egyptology at the Dawn of the Twenty-first Century, Proceedings of the Eight International Congress of Egyptologists Cairo, 2000*, II, HAWASS Z. red., Cairo en New York, 2003, 261-275.

- GOZZOLI R.B., *The writing of history in ancient Egypt during the first millennium BC (ca. 1070-180 BC): trends and perspectives* (Egyptology, 5), Londen, 2006.
- GRAF D.F., 'The Nabateans in the Early Hellenistic Period : The Testimony of Posidippus of Pella', *TOIIOI* 14.1 (2006), 47-68.
- GRAINGER J.D., *The Syrian Wars*, Leiden en Boston, 2010.
- GRANDET P., *Le Papyrus Harris I (BM 9999)* (Bibliothèque d'étude de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire, 109.1), 2 dln., Cairo, 1994.
- GRAYSON A.K., *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley en Glückstadt, 1995.
- GRDSELOFF B., 'Notice sur un monument inédit appartenant à Nebwa', premier prophète d'Amon à Sambehdet', *Bulletin de l'institut français d'archéologie orientale Le Caire*, 45 (1945), 175-183.
- GRELOT P., *Document araméens d'Égypte* (Littératures anciennes du Proche-Orient, 5), Parijs, 1972.
- GRIMAL N.-C., *La Stèle triomphale de Pi('ankh)y au Musée du Caire JE 48862 et 47086-47089* (Études sur la propagande royale égyptienne, 1), Caïro, 1981.
- GRZYBEK E., *Du Calendrier Macédonien au Calendrier Ptolémaïque, problèmes de chronologie hellénistique* (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, 20), Basel, 1990.
- GUERMEUR I., *Les cultes d'Amon hors de Thèbes, recherches de géographie religieuse* (Bibliothèque de l'École des Hautes Études Sciences religieuses, 123), Turnhout, 2005.
- GUNDLACH R., 'Die Legitimationen des ägyptischen Königs – Versuch einer Systematisierung', *Selbstverständnis und Realität, Akten des Symposiums zur ägyptischen Königsideologie in Mainz 15.-17. 6. 1995* (Ägypten und Altes Testament, 36.1; Beiträge zur Altägyptischen Königsideologie, 1), Wiesbaden, 1997, 11-34.
- GYGAX M.D., 'Ptolemaios, Bruder des Königs Ptolemaios III. Euergetes, und Mylasa: Bemerkungen zu I. Labraunda Nr. 3*', *Chiron* 30 (2000), 353-366.
- GYGAX M.D., 'Zum Mitregenten des Ptolemaios II. Philadelphos Gygax', *Historia* 51 (2002), 49-56.
- GYGAX M.G., 'Ptolemaios, Bruder des Königs Ptolemaios III. Euergetes, und Mylasa: Bemerkungen zu I. Labraunda Nr. 3*', *Chiron* 30 (2000), 352-366.
- GYGAX M.G., 'Zum Mitregenten des Ptolemaios II. Philadelphos', *Historia* 51 (2002), 49-56.
- GYGAX M.G., *Untersuchungen zu den Lykischen Gemeinwesen in Klassischer und Hellenistischer Zeit* (Antiquitas, 49), Bonn, 2001.
- HABICHT CHR., *Gottmenschentum und Griechische Städte*, Munchen, 1970.
- HALLOF K. en MILETA CH., 'Samos und Ptolemaios III. Ein neues Fragment zu dem samischen Volksbeschluß AM 72, 1957, 226 Nr.59', *Chiron* 7 (1997), 255-285.
- HAMMOND N.G.L. en WALBANK F.W., *A History of Macedonia, III*, Oxford, 1988.
- HAUBEN H., 'A Phoenician king in the service of the Ptolemies: Philocles of Sidon revisited', *Ancient Society* 34 (2004), 27-44.
- HAUBEN H., 'Philocles, King of the Sidonians and General of the Ptolemies', *Phoenicia and the East Mediterranean in the First Millennium B.C.* (Studia Phoenicia, 5; Orientalia Lovaniensia Analecta, 22), E. Lipinski red., Leuven, 1987, 413-427.
- HAZZARD R.A. en FITZGERALD M.P.V., 'The Regulation of the Ptolemaieia: a Hypothesis explored', *Journal of the Royal Astronomical Society of Canada* 85.1 (1991), 6-23.

- HAZZARD R.A., *Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda* (Phoenix, Suppl. 37), Toronto, Buffalo, en Londen, 2000.
- HEINEN H., 'The Syrian-Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia Minor', *The Cambridge Ancient History*, VII.1, 2de uitg., F.W. WALBANK, A.E. ASTIN, M.W. FREDERIKSEN en R.M. OGILVIE red., Cambridge, Londen, New York e.a., 1984, 412-445.
- HEINEN H., *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jahrhunderts v. Chr.* (Historia, 20), Wiesbaden, 1972.
- HELCK W. en OTTO E. red., *Lexikon der Ägyptologie*, III, Wiesbaden, 1980.
- HELCK W., *Die altägyptischen Gaue* (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, B, 5), Wiesbaden, 1974.
- HELCK W., *Die Prophezeijung des Nfr.tj*, Wiesbaden, 2000.
- HELCK W., *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reichs* (Probleme der Ägyptologie, 3), Leiden en Keulen, 1958.
- HENGEL M., 'The political and social history of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E)', *The Cambridge history of Judaism*, II, DAVIES W.D. en FINKELSTEIN L. red., Londen, New York, Portchester et al., 1989, 35-78.
- HENGSTL J., '“Lokales Recht” im außerrömischen Bereich – anhand einer neugefundenen Inschrift aus dem ptolemäischen Kilikien', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 109 (1992), 486-500.
- HERMANN P., 'Antiochos der Grosse und Teos', *Anadolu* 9 (1965), 29-160.
- HOFFMANN F., 'Measuring Egyptian Statues', *Under One Sky, Astronomy and Mathematics in the Ancient Near East* (Alter Orient und Altes Testament, 297), J.M. STEELE en A. IMHAUSEN red., Münster, 2002, 109-119.
- HOFFMANN F., *Ägypter und Amazonen, Neubearbeitung zweier Demotischer Papyri P.Vindob.D 6165 und P.Vindob.D 6165 A* (Mitteilungen aus der Papyrussammlung der Nationalbibliothek, 24), Wenen, 1995.
- HOFFMEIER J.K. en BULL R.D., 'New Inscriptions mentioning Tjaru from Tell el-Borg', *Revue d'Égyptologie* 56 (2005), 79-94.
- HÖLBL G., 'Zur Legitimation der Ptolemäer als Pharaonen', *Selbstverständnis und Realität, Akten des Symposiums zur ägyptischen Königsideologie in Mainz 15.-17. 6. 1995* (Ägypten und Altes Testament, 36.1; Beiträge zur Altägyptischen Königsideologie, 1), Wiesbaden, 1997, 21-34.
- HÖLBL G., *Geschichte des Ptolemaerreiches : Politik, Ideologie und religiöse Kultur von Alexander dem Grossen bis zur römischen Eroberung*, Darmstadt, 1994.
- HOLLEAUX M., *Études d'épigraphie et d'histoire grecque*, III, Parijs, 1942.
- HOUGHTON A. 'Seleucid coinage and monetary policy of the 2nd century BC. Reflections on the monetization of the Seleucid economy', *Le roi et l'économie. Autonomies locales et structures royales dans l'économie de l'empire séleucide* (Topoi, Suppl. 6), CHANKOWSKI V. en DUYPAT F. red., Parijs, 2004, 49-79.
- HOUGHTON A. en LORBER C., *Seleucid Coins: A Comprehensive Catalogue, Part I: Seleucus I through Antiochus IV*, 2 dln., Lancaster en New York, 2002.
- HOYOS D., 'The Rise of Hiero II: Chronology and Campaigns 275-264 B.C.', *Antichthon* 19 (1985), 32-56.
- HUSS W., 'Ägyptische Kollaborateure in persischer Zeit', *Tyche* 12 (1997), 131-143.

- HUSS W., 'Die Beziehungen zwischen Karthago und Ägypten in hellenistischer Zeit', *Ancient Society* 10 (1979), 119-137.
- HUSS W., 'Noch Einmal: Ptolemaios der Sohn', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 149 (2004), 232.
- HUSS W., 'Noch einmal: Ptolemaios der Sohn', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 149 (2004), 232.
- HUSS W., 'Ptolemaios der Sohn', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 121 (1998), 229-250.
- HUSS W., 'Ptolemaios der Sohn', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 121 (1998), 229-250
- HUSS W., *Ägypten in hellenistischer Zeit 332-30 v. Chr.*, München, 2001.
- HUSS W., *Der makedonische König und die ägyptische Priester, Studien zu Geschichte des ptolemäischen Ägypten* (Historia Einzelschriften, 85), Stuttgart, 1994.
- JANKOVIC-CYSEWSKI B., 'Travel provisions in Babylonia in the first millennium BC', *Persika* 12 (2008), 429-464.
- JONES C.P. en HABICHT CH., 'A Hellenistic inscription from Arsinoe in Cilicia', *Phoenix* 43 (1989), 317-346.
- KAHRSTEDT U., *Syrische Territorien in hellenistischer Zeit*, Berlin, 1926.
- KAMEL I., 'A stela from Mendes', *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 59 (1966), 27-31.
- KENNEDY D.A., *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum*, XLIX, London, 1968.
- KEYSER P.T., 'Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II', *Historia* 65.1 (2016), 31-52.
- KIENTZ F., 'Die Ptolemäer und Ägypten. Ein Historischer Überblick', *Zwischen den beiden Ewigkeiten, Festschrift Gertrud Thausing*, M. BIETAK, J. HOLLAUBEK, H. MUKAROVSKY en H. SATZINGER red., Wenen, 1994? 123-140.
- KIEBLING E., *Sammelbuch Griechischer Urkunden aus Ägypten*, VIII.1, Wiesbaden, 1965.
- KITCHEN K.A., *Ramesside Inscriptions Historical and Biographical*, Oxford, 1975.
- KLOTZ D., 'The Statue of the dioikêtês Harchebi/Archibios Nelson-Atkins Museum of Art 47-12', *Bulletin de l'institut français d'archéologie orientale* 109 (2009), 281-310.
- KOBES J., 'Mylasa und Kildara in ptolemäischer Hand? Überlegungen zu zwei hellenistischen Inschriften aus Karien', *Epigraphica Anatolica* 24 (1995), 1-6.
- KOENEN L., 'ΘΕΟΙΣΙΝ ΕΧΘΡΟΣ, Ein einheimischer Gegenkönig in Ägypten (132/1^a)', *Chronique d'Égypte* 34, 67 (1959), 103-119.
- KOEPP F., 'Ueber die syrischen Kriege der ersten Ptolemaier und den Bruderkrieg des Seleukos Kallinikos und Antiochos Hierax', *Rheinisches Museum für Philologie* N.F. 39 (1884), 209-230.
- KORTENBEUTEL H., *Der ägyptische Süd- und Osthhandel in der Politik der Ptolemäer und römischer Kaiser*, Berlin, 1931.
- KOTSIDU H., *TIMH KAI ΔΟΞΑ, Ehrungen für hellenistische Herrscher im griechischen Mutterland und in Kleinasien unter besonderer Berücksichtigung der archäologischen Denkmäler*, Berlin, 2000.
- KURTH D., 'Der Einfluss der Kursive auf die Inschriften des Tempels von Edfu', *Edfu V, Die Inschriften des Tempels von Edfu. Abteilung I Übersetzungen - Band 4.1*, KURTH D. red. Wiesbaden, 1999, 69-96.
- KURTH D., *Einführung ins Ptolemäische, Eine Grammatik mit Zeichenliste und Übungsstücken*, 3 dln., Hützel, 2008-2015.

- KÜTHMANN C., *Die Ostgrenze Ägyptens*, Uitgegeven Doctoraatsproefschrift, Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität, Berlijn, 1911.
- LADYNIN I.A., "Adversary Hšryš": His Name and Deeds According to The Satrap Stela', *Chronique d'Égypte* 80.159-160 (2005), 87-113.
- LAMBERT W.G., *Babylonian Oracle Questions*, Winona Lake, 2007.
- LECOQ P., *Les inscriptions de la Perse achéménide*, Parijs, 1997.
- LEHMANN-HAUPT C.F., 'Hellenistische Forschungen. Einleitung: Der erste syrische Krieg und die Weltlage um 275-272 v.C.', *Klio* 3 (1903), 496-547.
- LEHMANN-HAUPT C.F., 'Hellenistische Forschungen: Seleukos, König der Makedonen', *Klio* 5 (1905), 224-254.
- LEHMANN-HAUPT C.F., 'Hellenistische Forschungen: Zur attischen Politik vor dem chremonidischen Kriege', *Klio* 3 (1903), 375-391.
- LEHMANN-HAUPT C.F., 'Vom pyrrhischen und ersten syrischen zum chremonideischen Kriege', *IIIITUMBION Heinrich Swoboda dargebracht* (Verlag von Gebrüder Stiepel Gesellschaft, 140), Reichenberg, 1927, 142-165.
- LESKO L.H. en SWITALSKI LESKO B., *A Dictionary of Late Egyptian*, II, 2de uitg., Fall River (Mass.), 2004.
- LESQUIER J., *Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides*, Parijs, 1911.
- LLOYD A.B., 'The Egyptian Elite in the Early Ptolemaic Period: some Hieroglyphic Evidence', *The Hellenistic World, New Perspectives*, OGDEN D. red., Londen 2002, 117-136.
- LONGEGA G., *Arsinoe II* (Pubblicazioni dell'Istituto di storia antica, 6), Rome, 1968.
- LÓPEZ J., *Catalogo del Museo Egizio di Torino, Seria Seconda, Collezioni, Volume III, Ostraca ieratici, Fascicolo I: N. 57001 – 57092*, Milaan, 1978.
- LORTON D., 'Les sentiments anti-perses chez les anciens Égyptiens', *Transeuphratène* 9 (1995), 67-80.
- LORTON D., 'The Supposed Expedition of Ptolemy II to Persia', *The Journal of Egyptian Archaeology* 57 (1971), 160-164.
- LÜDDECKENS E., BRUNSCH W., THISSEN H.-J., VITTMANN G., en ZAUZICH K.-TH., *Demotisches Namenbuch*, I.6, Wiesbaden, 1986.
- LUND J., 'Ḥamā in the early Hellenistic period. A review of the archaeological evidence', *La Syrie hellénistique: actes du Ier colloque de Tours (4-6 octobre 2000)* (Topoi Suppl., 4), SARTRE M. red., Lyon, 2003, 253-268.
- MA J., 'Autour du décret d'Ilion en l'honneur d'un roi Antiochos ("OGI" 219 / "I. Ilion" 32)', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 124 (1999), 81-88.
- MAHAFFY J.P., *Greek life and thought: from the death of Alexander to the Roman conquest*, 2de uitg., Londen, 1896.
- MANNI E., 'Antigono Gonata e Demetrio II, punti fermi e problemi aperti', *Athenaeum* N.S. 34 (1956), 249-277.
- MANNI E., 'Due battaglie di Andro', *Athenaeum* N.S. 30 (1952), 182-190.
- MARESCH K. en ARMONI CH., '438. – 451. Das Archiv des Theomnestos', *Kölner Papyri* (Papyrologica Coloniensia, 7.11), XI, ARMONI CH., GRONEWALD M., MARESCH K., et al., Paderborn, München, Wenen, en Zürich, 2007, 82-91.
- MARIETTE-PACHA A. en MASPERO G., *Monuments divers recueillis en Égypte et en Nubie*, Parijs, 1889.

- MARQUAILLE C., 'The Foreign Policy of Ptolemy II', *Ptolemy II Philadelphus and his World* (Mnemosyne Suppl., 300), MCKECHNIE P. en GUILLAUME Ph. red., Leiden en Boston, 2008, 39-64.
- MASTROCINQUE A., "'Guerra di Successione' e prima Guerra di Celesiria, un falso moderno e una questione storica", *Ancient Society* 24 (1983), 27-39.
- MASTROCINQUE A., 'La Guerra di Successione Siriaca. Realtà storica o invenzione moderna', *Annali dell'Istituto Italiano per gli Studi Storici* 10 (1987/8), 65-92.
- MASTROCINQUE A., *Manipolazione della Storia in eta 'ellenistica: I Seleucidi e Roma* (Pubblicazioni del Seminario di Storia Antica dell'Università di Venezia), Rome, 1983.
- MEADOWS A. en THONEMANN P., 'The Ptolemaic Administration of Pamphylia', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 186 (2013), 223-226.
- MEADOWS A. en THONEMANN P., 'The Ptolemaic Administration of Pamphylia', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 186 (2013), 223-226.
- MEADOWS A., 'The Ptolemaic League of Islanders', *The Ptolemies, the Sea and the Nile: Studies in Waterborne Power*, K. BURASELIS, M. STEFANOÛ, en D.J. THOMPSON red., New York, 2013, 19-37.
- MEEKS D., 'Coptos et les chemins du Pount', *TOIIOI Orient-Occident* Suppl. 3 (2002), 267-335.
- MEEKS D., *Année lexicographique*, 3 dln., Parijs, 1980-1982.
- MERKER I.L., 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 141-160.
- MERKER I.L., 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 141-160.
- MERKER I.L., 'The Silver Coinage of Antigonos Gonatas and Antigonos Doson', *Museum Notes (American Numismatic Society)* 9 (1960), 39-52.
- MICHEL C., *Recueil d'inscriptions grecques*, Brussel, 1900.
- MILLER F., *The Greek World, the Jews, and the East* (Rome, the Greek world, and the East, 3), COTTON H.M. en ROGERS G.M. red., Chapel Hill, 2006.
- MODRZEJEWSKI J., 'Papyrologie juridique – 21ème rapport (Textes et travaux publiés de septembre 1979 à septembre 1979)', *Studia et documentae historiae et iuris* 47 (1981), 513-699.
- MOMIGLIANO A. en FRASER P., 'A New Date for the Battle of Andros? A Discussion', *The Classical Quarterly* 44.3 (1950), 107-118.
- MOOREN L. en SWINNEN W., *Prosopographia Ptolemaica* (Studia Hellenistica, 21), VIII, Leuven, 1975.
- MÜLLER G., *Hieratische Paläografie*, III, 2de uitg., Osnabrück, 1927.
- MÜLLER K., *Geographi Graeci Minores*, I, Parijs, 1855.
- MUSTI D., 'Lo stato dei Seleucidi: Dinastia popoli città da Seleuco I ad Antioco III', *Studi classici e orientali* 15 (1966), 61-197.
- NAVILLE E., 'La stèle de Pithom', *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*, 40 (1902), 66-75.
- NAVILLE E., *The Store-City of Pithom and the Route of the Exodus*, 2de uitg., Londen, 1885.
- NAVILLE E., *The Store-City of Pithom and the Route of the Exodus*, 4de uitg., Londen, 1903.
- NERWINSKI L.A., *The Foundation Date of the Panhellenic Ptolemaea and Related Problems in Early Ptolemaic Chronology*, Onuitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculty of History at Duke University, Ann Arbor, 1981.

NEWELL E.T., *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III* (Numismatic Studies, 1), New York, 1978.

OATES J.F., 'Axapes, a basilikos grammateus and the machimoi', *Proceedings of the 20th International Congress of Papyrologists, Copenhagen, 23-29 August, 1992*, BÜLOW-JACOBSEN A. red., Copenhagen, 1994, 588-592.

OIKONOMIDES A.N., 'The Death of Ptolemy "The Son" at Ephesos and P.Bouriant 6', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 56 (1984), 148-150.

OPELT I. en KIRSTEN E., 'Eine Urkunde der Gründung von Arsinoe in Kilikien', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 77 (1989), 55-66.

ORTH W., *Königlicher Machtanspruch und Städtische Freiheit, Untersuchungen zu den politischen Beziehungen zwischen den ersten Seleukidenherrschern (Seleukos I., Antiochos I., Antiochos II.) und den Städten des westlichen Kleinasien*, München, 1977.

OTTO W. en BENGTON H., *Zur Geschichte des Niederganges des Ptolemäerreiches. Ein Beitrag zur Regierungszeit des 8. und des 9. Ptolemäers* (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische und historische Klasse, 17), München, 1938.

OTTO W., 'Zu den syrischen Kriegen der Ptolemäer', *Philologus* 86 (1931), 400-418.

OTTO W., *Beiträge zur Seleukidengeschichte des 3. Jh. v. Chr.* (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische und historische Klasse, 34.1), München, 1928.

OTTO W., *Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten: ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Hellenismus*, I, Leipzig en Berlijn, 1905.

PARR P., 'Aspects of the Archaeology of North-West Arabia in the First Millennium BC', *L'Arabie préislamique et son environnement historique et culturel, Actes du Colloque de Strasbourg 24-27 juin 1987* (Travaux du centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques, 10), FADH T. red., Leiden, 1989, 39-66.

PERDU O., *Recueil des inscriptions royales saïtes*, I, Parijs, 2002.

PEREMANS W. en VAN 'T DACK E., *Prosopographia Ptolemaica* (Studia Hellenistica, 6), I, Leuven, 1977.

PEREMANS W., 'Égyptiens et étrangers dans l'armée de terre et dans la police de l'Égypte Ptolémaïque', *Ancient Society* 3 (1972), 67-76.

PEREMANS W., 'La date de la bataille navale de Cos', *L'antiquité classique* 8. 2 (1939), 401-408.

PEREMANS W., 'Les Égyptiens dans l'armée de terre des Lagides', *Althistorische Studien Hermann Bengtson zum 70 Geburtstag dargebracht von Kollegen und Schülern* (Historia, 40), HEINEN H. red., Wiesbaden, 1983, 92-102.

PEREMANS W., 'Un groupe d'officiers dans l'armée des Lagides', *Ancient Society* 8 (1977), 175-185.

PERNIGOTTI P., 'Ancora sull'iscrizione egiziana di S. Stefano', *Atti e memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna* 35 (1984), 37-45.

PERNIGOTTI P., 'L'iscrizione egiziana di Santo Stefano: pagine di storia antica e moderna', *Atti e memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna* 31/2 (1980/1), 1-28.

PESTMAN P.W., 'Haronnophris and Chaonnophris, Two indigenous Pharaohs in Ptolemaic Egypt (205-186 B.C.)', *Hundred-Gated Thebes (P.M Bat. 27)* (Papyrologica Lugduno-Batava, 27), VLEEMING S.P. red., Leiden, New York, en Keulen, 1995, 101-137.

- PESTMAN P.W., *Chronologie égyptienne d'après les textes Démotiques (332 av. J.-C. – 453 ap. J.-C.)* (Papyrologica Lugduno-Batava, 15), Leiden, 1967.
- PFEIFFER R., *History of Classical Scholarship*, I, Oxford, 1968.
- PIEJKO F., 'Antiochus III and Ilium', *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* 37 (1991), 9-50.
- PIEJKO F., 'Decree of the Ionian League in Honor of Antiochus I, ca 267-262 B. C.', *Phoenix* 45. 2 (1991), 126-147.
- PIRNGRUBER R., 'The Historical Sections of the Astronomical Diaries in Context: Developments in a Late Babylonian Scientific Text Corpus', *Irak* 75 (2013), 197-210.
- PIRNGRUBER R., 'The Museum Context of the Astronomical Diaries', *Keeping Watch in Babylon, The Astronomical Diaries in Context* (Culture and History of the Ancient Near East, 100), HAUBOLD J., STEELE J. en STEVENS K. red., Leiden en Boston, 2019, 186-197.
- PIRNGRUBER R., *The Economy of Late Achaemenid and Seleucid Babylonia*, Londen, 2017.
- PIRNGRUBER R., *The Impact of Empire on Market Prices in Babylon in the Late Achaemenid and Seleucid periods, ca. 400 – 140 B.C.*, Onuitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculteit Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam, 2012.
- PIRSON F., 'Elaia, der maritime Satellit Pergamons', *Istanbuler Mitteilungen* 54 (2004), 197-213.
- POSENER G., 'Le Canal du Nil à la Mer Rouge avant les Ptolémées', *Chronique d'Égypte* 13 (1938), 259-273.
- POSENER G., *La première domination perse en Égypte, recueil d'inscriptions hiéroglyphiques* (Bibliothèque d'étude, 11), Cairo, 1936.
- POWELL M.A., 'Money in Mesopotamia', *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 39.3 (1996), 224-242.
- PRÉAUX C., *L'économie royale des Lagides* (Ancient Economic History), Brussel, 1939.
- PREYS R., *Les complexes de la Demeure du Sistre et du Trône de Rê, Théologie et décoration dans le temple d'Hathor à Dendera* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 106), Leuven, Parijs, en Sterling (VA.), 2002,
- QUACK J.F., 'Innovations in Ancient Garb? Hieroglyphic Texts from the Time of Ptolemy Philadelphus', *Ptolemy II Philadelphus and his World* (Mnemosyne, Suppl. 300), MCKECHNIE P. en GUILLAUME PH. red., Leiden en Boston, 2008, 275-289.
- QUAEGEBEUR J., 'Documents égyptiens et rôle économique du clergé en Égypte Hellénistique', *State and Temple Economy in the Ancient Near East II, Proceedings of the International Conference organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 10th tot he 14th of April 1978* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 6), LIPÍŃSKI E. red., Leuven, 1979, 707-729.
- RAVAZZOLO C., 'Tolemeo figlio di Tolemeo II Filadelfo', *Studi ellenistici* 8 (1996), 123-143.
- REDFORD D.B. en REDFORD S., *Excavations at Mendes, Volume 2. The Royal Necropolis* (Culture and History of the Ancient Near East, 20), Leiden en Boston, 2004.
- REDFORD D.B. en REDFORD S., *Excavations at Mendes, Volume 2. The Dromos and Temple Area* (Culture and History of the Ancient Near East, 105), Leiden en Boston, 2019.
- REDMOUNT C.A., "The Wadi Tumilat and the 'Canal of the Pharaohs'", *Journal of Near Eastern Studies* 54.2 (1995), 127-135.

- REDMOUNT C.A., 'Wadi Tumilat Survey (University of Toronto)', *Bulletin de liaison du groupe international d'étude de la céramique égyptienne* 8 (1983), 9.
- REGER G., 'The Date of Battle of Kos', *American Journal of Ancient History* 10 (1985), 155-177.
- REGER G., 'The Political History of the Kyklades 260-200 B.C.', *Historia* 43.1 (1994), 32-69.
- RENGER J., 'Ein seleukidischer Ehrentitel in keilschriftlicher Überlieferung', *Orientalia* 54.1 (1985), 257-259.
- REYNOLDS J., 'The Inscriptions of Apollonia', *Apollonia, the port of Cyrene: excavations by the University of Michigan 1965-1967*, GOODCHILD R.C. red., Michigan, 1976, 293-333.
- RICE E.E., *The grand procession of Ptolemy Philadelphus* (Oxford classical and philosophical monographs), Oxford, 1983.
- ROBERT J. en ROBERT L., *Fouilles d'Amyzon en Carie, I*, Parijs, 1983.
- ROBERT L., 'Sur un décret d'Ilion et sur un papyrus concernant des cultes royaux', *Essays in honor of C. Bradford Welles* (American studies in papyrology, 1), SAMUEL A.E. red., New Haven (Conn.), 1966, 175-211.
- ROBERT L., *Documents de l'Asie mineure méridionale: Inscriptions, monnaies et géographie*, Genua, 1966.
- ROBSON E., 'Who Wrote the Babylonian Astronomical Diaries?', *Keeping Watch in Babylon, The Astronomical Diaries in Context* (Culture and History of the Ancient Near East, 100), HAUBOLD J., STEELE J. en STEVENS K. red., Leiden en Boston, 2019, 120-153.
- ROEDER G., *Die Ägyptische Götterwelt, Die Ägyptische Religion in Texten und Bildern 1*, Zurich, 1959.
- ROLLINGER R., 'Near Eastern Perspectives on the Greeks', *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*, BOYS-STONES G., GRAZIOSI B. en VASUNIA P. red., Oxford, 2009, 32-47.
- ROLLINGER R., 'Zu Herkunft und Hintergrund der in altorientalischen Texten genannten "Griechen"', *Getrennte Wege? Kommunikation, Raum und Wahrnehmung in der alten Welt* (Oikumene – Studien zur antiken Weltgeschichte, 2), ROLLINGER R., LUTHER A. en WIESEHÖFER J. red., Frankfurt, 2007, 259-330.
- SACHS A. en HUNGER H., *Astronomical diaries and related texts from Babylonia*, I.1, Wenen, 1988.
- SALLES J.-F., 'Al-'Ulā-Dedan. Recherches récentes', *TOI/OI Orient-Occident* 6.2 (1996), 565-607.
- SALLES J.-F., 'Byblos hellénistique', *La Syrie hellénistique: actes du Ier colloque de Tours (4-6 octobre 2000)* (Topoi, Suppl. 4), SARTRE M. red., Lyon, 2003, 53-109.
- SALLES J.-F., 'La circumnavigation de l'Arabie dans l'Antiquité classique', *L'Arabie et ses mers bordières. I. Itinéraires et voisinages. Séminaire de recherche 1985-1986* (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 16), SALLES J.-F. red., Lyon, 1988, 75-102.
- SALLES J.-F., 'Les Achéménides dans le Golfe arabo-persique', *Centre and Periphery, Proceedings of the Groningen 1986 Achaemenid History Workshop* (Achaemenid History, IV), H. SANCISI-WEERDENBURG en A. KURTH red., Leiden, 1990, 111-130.
- SARKISIAN G.CH., 'City land in Seleucid Babylonia', *Ancient Mesopotamia: Socio-Economic History*, DIAKONOFF I.M. red., Moskou, 312-331.
- SAYAR M.H., 'Kilikien und die Seleukiden, Ein Beitrag zur Geschichte Kilikiens unter der Seleukidenherrschaft anhand einer neuentdeckten Festung un einer neugefunden Inschrift', *Studien zum antiken Kleinasien* (Asia Minor Studien, 34), IV, HABELT R. red., Bonn, 125-136.

- SCHÄGER D., *Makedonische Pharaonen und Hieroglyphischen Stelen, Historische Untersuchungen zur Satrapenstele und verwandten Denkmälern* (Studia Hellenistica, 50), Leuven, Parijs en Walpole (Mass.), 2011.
- SCHERMAN E.J., 'Djedhor the Saviour Statue Base OI 10589', *The Journal of Egyptian Archaeology* 67 (1981), 82-102.
- SCHLOTT-SCHWAB A., *Die Ausmasse Ägyptens nach altägyptischen Texten* (Ägypten und Altes Testament, 3), Wiesbaden, 1981.
- SCHÖRNER H., 'Künstliche Schiffahrtskanäle in der Antike. Der sogenannte antike Suez-Kanal', *Skyllis* 3.1 (2000), 28-43.
- SCURLOCK J.A. en ANDERSEN B.R., *Diagnoses in Assyrian and Babylonia medicine; ancient sources, translations, and modern medical analyses*, Illinois, 2005.
- SEIBERT J., 'Die Schlacht bei Ephesos', *Historia* 25 (1976), 45-51.
- SEIBERT J., *Historische Beiträge zu den Dynastischen Verbindungen in Hellenistischer Zeit* (Historia, 10), Wiesbaden, 1967.
- SEIDER R., *Beiträge zur Ptolemäischen Verwaltungsgeschichte. Der Nomarches. Der Dioiketes Apollonios* (Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums und des Mittelalters, 8), Heidelberg, 1938.
- SEKUNDA N.V., 'Land-use, Ethnicity, and Federalism in West Crete', *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, BROCK R. en HODKINSON St. red., Oxford en New York, 2000, 326-347.
- SERVIN A., 'Les stèles de l'Isthme de Suez', *Bulletin de la Société d'études historiques et géographiques de l'Isthme de Suez* 3 (1951), 75-96.
- SETHE K., 'Spuren der Perserherrschaft in der späteren ägyptische Sprache', *Nachrichten von der Königlich Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* (1916), 112-133.
- SETHE K., *Hieroglyphische Urkunden der griechisch-römischen Zeit, historisch-biographische Urkunden aus den Zeiten der Makedonischen Könige und der beiden ersten Ptolemäer*, I, Leipzig, 1904.
- SEYRIG H., 'Antiquités syriennes', *Syria* 28.3 (1951), 191-228.
- SHERWIN-WHITE S., 'Seleucid Babylonia: a case study for the installation and development of Greek rule', *Hellenism in the East*, KURTH A. en SHERWIN-WHITE S. red., Londen, 1987, 1-31.
- SHERWIN-WHITE S.M., *Ancient Cos, An historical study form the Dorian settlement to the Imperial period* (Hypomemnata, 51), Göttingen, 1978.
- SIDEBOTHAM S.E., *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route* (The California World History Library), Berkeley, Los Angeles, en Londen, 2011.
- SIMONS J.S.J., *Handbook for the Study of Egyptian Topographical Lists relating to Western Asia*, Leiden, 1937.
- SIMPSON R.S., *Demotic Grammar in the Ptolemaic Sacerdotal Decrees* (Griffith Institute Monographs), Oxford, 1996.
- SKUSE M.L., 'Coregency in the reign of Ptolemy II: findings from the Mendes Stela', *Journal of Egyptian Archaeology* 103.1 (2017), 89-101.
- SKUSE M.L., 'Coregency in the Reign of Ptolemy II: Findings from the Mendes Stela', *The Journal of Egyptian Archaeology* 103.1 (2017), 89-101.
- SMITH M., 'Did Psammethichus I die abroad?', *Orientalia Lovaniensia Periodica* 22 (1991), 101-109.

- SMITH S., *Babylonian Historical Texts relating to the Capture and Downfall of Babylon*, Hildesheim en New York, 1975.
- SOKOLOFF T., 'Zur Geschichte des 3. Jahrhunderts v.Chr. Der Antiochos der Inschriften von Ilion', *Klio* 4 (1904), 101-110.
- SPALINGER A.J., *Aspects of the Military Documents of the Ancient Egyptians* (Yale Near Eastern Researches, 9), New Haven en Londen, 1983.
- SPENCER P., *The Egyptian Temple, A Lexicographical Study* (Studies in Egyptology, 14), Londen, Boston, Melbourne, en Henley, 1984.
- SPIEGELBERG W., 'Zu dem alttestamentlichen Namen der Stadt Daphne', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 65 (1930), 59-60.
- SPIEGELMAN W., *Der Sagenkreis des Königs Petubastis nach dem Strassburger Demotischen Papyrus sowie den Wiener und Pariser Bruchstücken*, Leipzig, 1910, 23*.
- STEINDORFF G., 'The Statuette of an Egyptian Commissioner in Syria', *The Journal of Egyptian Archaeology* 25.1 (1939), 30-33.
- STEVENS K., 'From Babylon to Baḥtar: the Geography of the Astronomical Diaries', *Keeping Watch in Babylon, The Astronomical Diaries in Context* (Culture and History of the Ancient Near East, 100), HAUBOLD J., STEELE J. en STEVENS K. red., Leiden en Boston, 2019, 198-236.
- STEVENS K., 'The Antiochus Cylinder, Babylonian Scholarship and Seleucid Imperial Ideology', *The Journal of Hellenic Studies* 134 (2014), 66-88.
- STOLPER M.W., 'The Governor of Babylon and Across-the-River in 486 B.C.', *Journal of Near Eastern Studies*, 48.4 (1989), 283-305.
- STOPLER M.W., *Late Achaemenid, Early Macedonian, and Early Seleucid Records of Deposit and Related Texts* (Supplemento n.77 agli Annali dell'Istituto Orientale di Napoli, 53.4), Napoli, 1993.
- STRABON, *Le Voyage en Egypte, Un regard romain*, ed. YOYOTTE J. en CHARVET P., trad. CHARVET P., Parijs, 1998.
- TARN W.W., 'Nauarch and Nesiarch', *The Journal of Hellenic Studies* 31 (1911), 251-259.
- TARN W.W., 'Ptolemy II and Arabia', *The Journal of Egyptian Archaeology* 15.1 (1929), 9-25.
- TARN W.W., 'The Battles of Andros and Cos', *The Journal of Hellenic Studies* 29 (1909), 264-285.
- TARN W.W., 'The date of Milet I, iii, no. 139', *Hermes* 65 (1930), 446-454.
- TARN W.W., 'The Dedicated Ship of Antigonos Gonatas', *The Journal of Hellenic Studies* 30 (1910), 209-222.
- THIERS CH., 'Civils et militaires dans les temples. Occupation illicite et expulsion', *Bulletin de l'institut français d'archéologie orientale* 95 (1995), 493-516.
- THIERS CH., 'De Saïs aux "Jardins de Salluste". À propos d'un document reconsidéré', *La vallée du Nil et la Méditerranée. Voies de communication et vecteurs culturels, Actes du colloque des 5 et 6 juin 1998* (Orientalia Monspeliensia, 11), AUFRÈRE S.H., GRENIER J.-CL. en MATHIEU B. red., 2001, 151-166.
- THIERS CH., 'La Stèle de Pithom et les douanes de Philadelphie', *Göttinger Miszellen* 157 (1977), 95-101. THIERS CH., Ptolémée Philadelphie et les prêtres d'Atoum de Tjékou, *Nouvelle édition commentée de la «stèle de Pithom»* (CGC 22183) (Orientalia Monspeliensia, 42), Montpellier, 2007.
- THIERS CH., 'Miszelle', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 134.1 (2007*), 64-65.

- THIERS CH., 'Ptolémée Philadelphie et les prêtres de Saïs. La stèle Codex Ursinianus, fol. 6 r° + Naples 1034 + Louvre C.123.', *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* 99 (1999), 423-445.
- THIERS CH., *Ptolémée Philadelphie et les prêtres d'Atoum de Tjékou, Nouvelle édition commentée de la «stèle de Pithom» (CGC 22183)* (Orientalia Monspeliensia, 42), Montpellier, 2007.
- THISSEN H.J., 'Dass Lamm des Bokchoris', *Apokalyptik und Ägypten, Eine kritische Analyse der relevanten Texte aus dem griechisch-römischen Ägypten* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 107), BLASIUS A. en SCHIPPER B.U. red., Leuven, Parijs, en Sterling, 2002, 113-138.
- THISSEN H.J., *Studien zum Raphiadekret* (Beiträge zur Klassischen Philologie, 23), Meisenheim, 1966.
- THOMAS J.D., 'Aspects of the Ptolemaic Civil Service: the Dioiketes and the Nomarch', *Das ptolemäische Ägypten, Akten des internationalen symposiums 27.-29. september 1976 in Berlin*, MAEHLER H. en STROCKA V.M. red., Mainz, 1978, 187-194.
- TORREY C.C., 'The Bilingual Inscription from Sardis', *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 34.3 (1918), 185-198.
- TUNNY J.A., 'Ptolemy "The Son" Reconsidered: Are There Too Many Ptolemies?', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 131 (2000), 83-92.
- TUNY J.A., 'Ptolemy "The Son" Reconsidered: Are There Too Many Ptolemies?', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 131 (2000), 83-92.
- TUPLIN C., 'Darius' Suez Canal and Persian Imperialism', *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire, Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop* (Achaemenid History, 6), SANCISI-WEERDENBURG H. en KUHRT A. red., Leiden, 1991, 237-283.
- TUPLIN C., 'Logging History in Achaemenid, Hellenistic and Parthian Babylonia: Historical Entries in Dated Astronomical Diaries', *Keeping Watch in Babylon, The Astronomical Diaries in Context* (Culture and History of the Ancient Near East, 100), HAUBOLD J., STEELE J. en STEVENS K. red., Leiden en Boston, 2019, 79-119.
- VAN 'T DACK E., 'L'armée de terre lagide: reflet d'un monde multiculturel?', *Life in a Multi-Cultural Society*, H.J. JOHNSON red., 327-341.
- VAN 'T DACK E., 'Sur l'évolution des institutions militaires lagides', *Armées et fiscalités dans le monde antique Actes du colloque national, Paris 14-16 octobre 1976* (Colloques nationaux du Centre national de la recherche scientifique, 936), HAUBEN H. en VAN 'T DACK E., Parijs, 1977, 77-105.
- VAN 'T DACK E., CLARYSSE W., COHEN G., QUAEGBEUR J., en WINNICKI J.K., *The Judean-Syria-Egyptian Conflict of 103-101 B.C., a multilingual dossier concerning a "War of Sceptres"* (Collectanea Hellenistica, 1), Brussel, 1989.
- VAN BREMEN R., 'Ptolemy at Panarama', *Epigraphica Anatolica* 35 (2003), 9-14.
- VAN DER SPEK R.J., 'Giuseppe F. DEL MONTE, *Testi dalla Babilonia Ellenistica*. Vol. I: *Testi Cronografici*. Studi Ellenistici, 9. Pisa / Roma, Istituti Editoriale e Poligrafici Internazionali, 1997. xiv-296 p. 16,9 x 24.', *Orientalia* 69.4 (2000), 433-438.
- VAN DER SPEK R.J., 'KI.LAM', *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* 1 (2016), 53.
- VAN DER SPEK R.J., 'New Evidence from the Babylonian Astronomical Diaries Concerning Seleucid and Arsacid History', *Archiv für Orientforschung* 44/5 (1997/8), 167-175.
- VAN DER SPEK R.J., 'New Evidence on Seleucid Land Policy', *De Agricultura. In Memoriam Pieter Willem de Neeve*, SANCISI-WEERDENBURG H., VAN DER SPEK R.J., TEITLER H.C. en WALLINGA H.T. red., Amsterdam, 1993*, 61-79.

- VAN DER SPEK R.J., 'The Astronomical Diaries as a Source for Achaemenid and Seleucid History', *Bibliotheca Orientalis* 50.1 (1993), 91-101.
- VAN DER SPEK R.J., 'The Babylonian City', *Hellenism in the East*, KURTH A. en SHERWIN-WHITE S. red., Londen, 1987, 57-74.
- VAN DER SPEK R.J., 'The effect of war on the prices of barley and agricultural land in Hellenistic Babylonia', *Économie antique. Prix et formation des prix dans les économies antiques* (Entretiens d'archéologie et d'histoire, Saint-Bertrand-de-Comminges, musée archéologique départemental, 5), ANDREAU J., BRIANT P. en DESCAT R. red., Saint-Bertrand-de-Comminges, 1997, 293-313.
- VAN DER SPEK R.J., *Grondbezit in het Seleucidische Rijk*, Uitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculteit der sociale wetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam, 1986.
- VAN DER SPEK R.J., *Multi-ethnicity and ethnic segregation in Hellenistic Babylon, Ethnic Constructs in Antiquity, the Role of Power and Tradition*, DERKS T. en ROYMANS N., Amsterdam, 2009, 101-115.
- VAN OPPEN DE RUITER B.F., 'The Death of Arsinoe II Philadelphus: The Evidence Reconsidered', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 174 (2010), 139-150.
- VANDERSLEYEN CL., *Les guerres d'Amosis fondateur de la XVIII' dynastie*, Uitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université libre de Bruxelles, Brussel, 1971.
- VANDIER J., 'Iousâas et (Hathor)-Nébet-Hétépet', *Revue d'Égyptologie* 16 (1965a), 55-146.
- VANDIER J., 'Iousâas et (Hathor)-Nébet-Hétépet', *Revue d'Égyptologie* 17 (1965b), 89-176.
- VANDORPE K., 'The Henet of Moeris and the Ancient Administrative Division of the Fayum in two parts', *Archiv für Papyrusforschung* 50.1 (2004), 61-78.
- VERCOUTTER J., *L'Égypte et le monde égéen préhellénique*, Cairo, 1956.
- VERNUS P., *Essai sur la conscience de l'Histoire dans l'Égypte pharaonique* (Bibliothèque de l'école des hautes études, sciences historiques et philologiques, 332), Parijs, 1995.
- VERRETH H., *The northern Sinai from the 7th century BC till the 7th century AD. A guide to the sources*, I, Leuven, 2006.
- VISSCHER M., 'Royal Presence in the Astronomical Diaries', *Keeping Watch in Babylon, The Astronomical Diaries in Context* (Culture and History of the Ancient Near East, 100), HAUBOLD J., STEELE J. en STEVENS K. red., Leiden en Boston, 2019, 237-268.
- VITTMAN G., 'Das demotische Graffito vom Satetempel auf Elephantine', *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo* 53 (1997), 263-281.
- VITTMAN G., *Ägypten und die Fremden im Ersten vorchristlichen Jahrtausend* (Kulturgeschichte der Antiken Welt, 97), Mainz, 2003.
- VLEEMING S.P., 'Maße und Gewichte', *Lexikon der Ägyptologie*, III, HELCK W., EBERHARD O. en WESTENDORF W. red., Wiesbaden, 1980, 1199-1211.
- VOLTEN A., *Zwei altägyptische politische Schriften, Die Lehre für König Merikarê (Pap. Carlsberg VI) und die Lehre des Königs Amenemhet*, Kopenhagen, 1945.
- VON BECKERATH J., 'Zum zweiten Philae-Dekret Ptolemaios' V', *Les civilisations du bassin Méditerranéen, Hommages a Joachim Sliwa*, CIALOWICS K. M. en OSTROWSKI J.A. red., Krakow, 2000, 43-46.
- VON BECKERATH J., *Handbuch der Ägyptischen Königsnamen* (Müncher Ägyptologische Studien, 49), 2de uitg., Mainz, 1999.

- VON PROTT H., 'Das ἐγκώμιον εἰς Πτολεμαῖον und die Zeitgeschichte', *Rheinisches Museum für Philologie* N.F. 53. (1898), 460-476.
- WACHSMUTH C., 'Ein Dekret des aegyptischen Satrapen Ptolemaios I', *Das Rheinische Museum für Philologie* 26 (1871), 463-472.
- WALBANK F.W., *A historical commentary on Polybius*, III, Oxford, 1979.
- WALBANK F.W., 'Two Hellenistic processions: A matter of self-definition', *Scripta Classica Israelica* 15 (1996), 119-130.
- WEBER O., *Arabien vor dem Islam* (Der Alte Orient, 3.1), Leipzig, 1902.
- WELLES C. B., *Royal Correspondence in the Hellenistic Age: A Study in Greek Epigraphy*, New Haven (Conn.), 1938.
- WHITE D. red., BUTTREY T.V. en MCPHEE I., *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene, Libya final reports* (University Museum Monographs, 97), VI, Ephrata, 1998.
- WILCKEN H., 'Antiochos 21', *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, I.1, red. Wissowa G., Stuttgart, 1894, 2450-2455.
- WILCKEN U., *Urkunden der Ptolemäerzeit (Ältere Funde)*, II, Berlin, 1957.
- WILL E., *Histoire politique du monde Hellénistique (323-30 av. J.-C.)* (Annales de l'Est, 30), I, Nancy, 1979.
- WILSON P., *A Ptolemaic Lexikon, A Lexicographical Study of the Texts in the Temple of Edfu* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 78), Leuven, 1997.
- WINNICKI J. K., 'Der zweite syrische Krieg im Lichte des demotischen Karnak-Ostrakons und der griechischen Papyri des Zenon-Archivs', *Journal of Juristic Papyrology* 21 (1991), 87-104.
- WINNICKI J. K., 'Die Ägypter und das Ptolemäerheer', *Aegyptus* 65.1 (1985), 41-55.
- WINNICKI J.K., 'Bericht vom einen Feldzug des Ptolemaios Philadelphos in der Pithom-stele', *The Journal of Juristic Papyrology* 20 (1990), 157-167.
- WINNICKI J.K., 'Carrying of and bringing home the statues of the gods: on an aspect of the religious policy of the Ptolemies towards the Egyptians', *The Journal of Juristic Papyrology* 24 (1994), 149-190.
- WINNICKI J.K., 'Das Ptolemäische und das Hellenistische Heerwesen', *Egitto e Storia Antica dall'Ellenismo all'Età Araba, Bilancio di un Confronto, Atti del Colloquio Internazionale, Bologna, 31 agosto – 2 settembre 1987*, CRISCUOLO L. en GERACI G. red., Bologna, 1989, 213-230.
- WINNICKI J.K., 'Militäroperationen von Ptolemaios I. und Seleukos I. in Syrien in den Jahren 312-311 v. Chr. (II)', *Ancient Society* 22 (1991), 147-201.
- WINNICKI J.K., 'Zustrom und Ansiedlung der Nomaden vom Nordosten Ägyptens im Nitlatl in der griechisch-römischen Zeitperiode', *Journal of Juristic Papyrology* 30 (2000), 165-178.
- WÖRRLE M., 'Antiochos I., Achaios der Ältere und die Galater. Eine neue Inschrift in Denizli', *Chiron* 5 (1975), 59-88.
- WÖRRLE M., 'Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens. II. Ptolemaios II. und Telmessos', *Chiron* 8 (1978), 201-246.
- YOYOTTE J., 'Études géographiques II. Les localités méridionales de la région memphite et le «Pehou d'Héracéopolis»', *Revue d'Égyptologie* 14 (1962), 65-111.
- YOYOTTE J., 'Le nom égyptien du "ministre de l'économie" – de Saïs à Méroé', *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 133.1 (1989), 73-90.

YOYOTTE J., 'Le second affichage du décret de l'an 2 de Nekhetnebef et la découverte de Thonis-Héracléion', *Égypte, Afrique et Orient* 24 (2001), 24-34.

YOYOTTE J., 'Nécho', *Dictionnaire de la Bible, Supplément 6: Mystère – passion*, PIROT L., ROBERT A. et al. red., Parijs, 1960, col. 369.

YOYOTTE J., 'Notes de Toponymie Égyptienne', *Festschrift zum 80. Geburtstag von Professor Dr. Herman Junker* (Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo, 16), II, Wiesbaden, 1958, 414-430.

YOYOTTE J., 'Religion de l'Égypte ancienne', *Annuaire de l'École pratique des hautes études, Section des sciences religieuses* 75 (1967-1968), 101-111.

ZAUZICH K.-TH., 'Ägyptologische Bemerkungen zu den neuen aramäischen Papyri aus Saqqara', *Enchoria* 13 (1985), 115-118.

ZAUZICH K.-TH., 'Richard A. PARKER, *Demotic Mathematical Papyri*. Providence, Rhode Island, Brown University Press / London, Lund Humphries, 1972 (Folio, XIV, 86 S., 27 Ausklapptafeln) = Brown Egyptological Studies VII. Preis: £ 10.00', *Bibliotheca Orientalis* 32 (1975), 28-30.

ZAUZICH K.-TH., 'Von Elephantine bis Sambehdet', *Enchoria* 12 (1984), 193-194.

ZIVIE-COCHE C., *Statues et autobiographies de dignitaires, Tanis à l'époque ptolémaïque* (Tanis, Travaux récents sur le Tell Sâh el-Hagar, 3), Parijs, 2004.

3 Ad fontes alienos

Bronnen en hun analyse vormen de basis van historisch onderzoek. Of het nu gaat om historiografische, administratieve, normatieve, literaire, dagdagelijkse, religieuze, of andere teksten de historicus is genoodzaakt hen allemaal te analyseren en te bekritisieren. Hiervoor is de kennis van vreemde talen een vereiste. Frans, Engels, Duits, en voor de oudheidkundigen ook Latijn en Grieks leren is de eerste stap op een lange weg naar een – onvermijdelijk beperkt – begrip van het verleden. De Hellenistische periode is evenwel problematisch, want hoewel diegenen die de vroege geschiedenis van Egypte, Mesopotamië, en Klein-Azië bestuderen meestal eerder een filologisch-archeologische opleiding achter de rug hebben, is het merendeel van de onderzoekers dat zich bezighoudt met de geschiedenis van de Hellenistische koninkrijken enkel geschoold in die twee talen, waaraan de titel ‘Klassiek’ is toegekend. Natuurlijk zijn er talloze historici, waaronder verschillende aan de KULeuven, die zich door noeste arbeid andere antieke talen hebben eigengemaakt en op deze wijze erin slagen hun onderzoek verder te verdiepen zonder (al te veel) op het werk van anderen te moeten rekenen, maar in de meeste gevallen moeten collega-filologen geraadpleegd worden wiens kennis van de historische context in de meeste gevallen – onvermijdelijk – beperkter is dan hun taalkundige kennis. Het beoogde doel van dit onderdeel van de thesis is dan ook zeer voorzichtig te proberen deze afstand te overbruggen waar het nog nodig en / of mogelijk is, verder bouwend op het onderzoek van experts.

3.1 De Egyptische Bronnen

Taalkundige bibliografie:

ERICHSEN W., *Demotische Glossar*, 2 dln., Kopenhagen, 1954.

ERMAN A. en GRAPOW H., *Wörterbuch der aegyptische Sprache*, 2de uitg., 5 dln., Berlijn, 1971.

FAIRMAN H., ‘Notes on the alphabetic signs employed in the hieroglyphic inscriptions of the temple of Edfu’, *Annales du Service des Antiquités de l’Égypte*, 43 (1943), 193-311.

FAULKNER O., *A concise dictionary of Middle Egyptian*, Oxford, 1962.

KURTH D., *Einführung ins Ptolemäische, Eine Grammatik mit Zeichenliste und Übungsstücken*, 3 dln., Hützel, 2008-2015.

LESKO L.H. en SWITALSKI LESKO B., *A Dictionary of Late Egyptian*, II, 2de uitg., Fall River (Mass.), 2004.

MEEKS D., *Année lexicographique*, 3 dln., Parijs, 1980-1982.

SIMPSON R.S., *Demotic Grammar in the Ptolemaic Sacerdotal Decrees* (Griffith Institute Monographs), Oxford, 1996.

WALLIS BUDGE E.A., *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary*, 2 dln., New York, s.d.

WILSON P., *A Ptolemaic Lexikon, A Lexicographical Study of the Texts in the Temple of Edfu* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 78), Leuven, 1997.

3.1.1 De Pithom-stèle

De belangrijkste Egyptische bron over de Eerste Syrische Oorlog is zonder enige twijfel de Pithom-stèle (TM 58584) opgegraven te Tell el-Maskhuta door Edouard Naville in 1883 en momenteel terug te vinden in het Egyptische Museum te Caïro (CG 22183; JE 37547). Deze stèle met een hoogte van 1,28 m en een breedte van 0,98 m stond oorspronkelijk in het lokale tempelcomplex, oftewel in de tempel van Atoem zelf, oftewel aan de dromos, en vertelt ons over de verschillende bezoeken van koning Ptolemaios II Philadelphos aan Pithom evenals zijn uitgebreide giften aan de tempel.¹

De antieke stad Tjekou (*Tkwt*, *Tkw*; TM Geo 2297), ook bekend onder de naam Pithom (*Pr-Itmw*, Pithom, Huis van Atoem) was gedurende de regering van Ptolemaios II de hoofdstad van de VIIIste nome van Neder-Egypte (*Hwi-gs I3bt.y*, de Oostelijke Harpoen) en bijgevolg een belangrijk religieus centrum en verdedigingspunt in de oostelijke Nijldelta, gelegen aan de Oostelijke Opening (*m r i3b.t.t*). De lokale god was Atoem ‘de grote god, de levende van Tjekou’, schepper van de wereld en voorvader van alle goden. Zijn relatie met het koninklijke koppel wordt gepresenteerd als zeer nauw, de schrijver was immers hoogstwaarschijnlijk ingehuurd door de lokale priesters, en hij wordt hun ‘vader’ genoemd.²

De inscriptie zelf is moeilijk te lezen. Hoewel de lunette zeer mooi afgewerkt is, zijn de bijhorende teksten onvoltooid. De hoofdtekst zelf begint dan weer met een mooie eerste regel, waarna de schrijver het lijkt te hebben opgegeven. De regels wisselen in lengte met nu eens relatief grote en duidelijke hiërogliefen, dan weer kleine en dicht opeenstaande. Enkel in de laatste vier regels is er ineens beterschap. Deze werden vermoedelijk immers overgelaten aan een nieuwe graveerder die met kleinere, maar mooiere hiërogliefen en een vastgelegde regelbreedte het werk voltooide.³

Enkel de regel 10 tot en met 12 en 15 tot en met 16 bieden mogelijk wat informatie over de periode van de Eerste tot de Tweede Syrische Oorlog en enkel deze zullen bijgevolg behandeld worden. Bovendien is er recentelijk nog een studie van de hele stèle verschenen van de hand van Christophe Thiers.⁴ Deze studie zal bijgevolg beperkt blijven en trachten aan te tonen welke acties Ptolemaios II Philadelphos ondernam via en in Pithom ter verdediging en bevestiging van zijn rijk.

¹ E. NAVILLE, *The Store-City of Pithom and the Route of the Exodus*, Voorschrift; 4-5; 18-21; A. BEY KAMAL, *Stèles ptolémaïques et romaines*, 171; E. GRZYBEK, *Du Calendrier Macédonien au Calendrier Ptolémaïque, problèmes de chronologie hellénistique*, 69-70; CH. THIERS, *Ptolémée Philadelphie et les prêtres d’Atoum de Tjékou*, 3-4; D. SCHÄGER, *Makedonische Pharaonen und Hieroglyphischen Stelen*, 207.

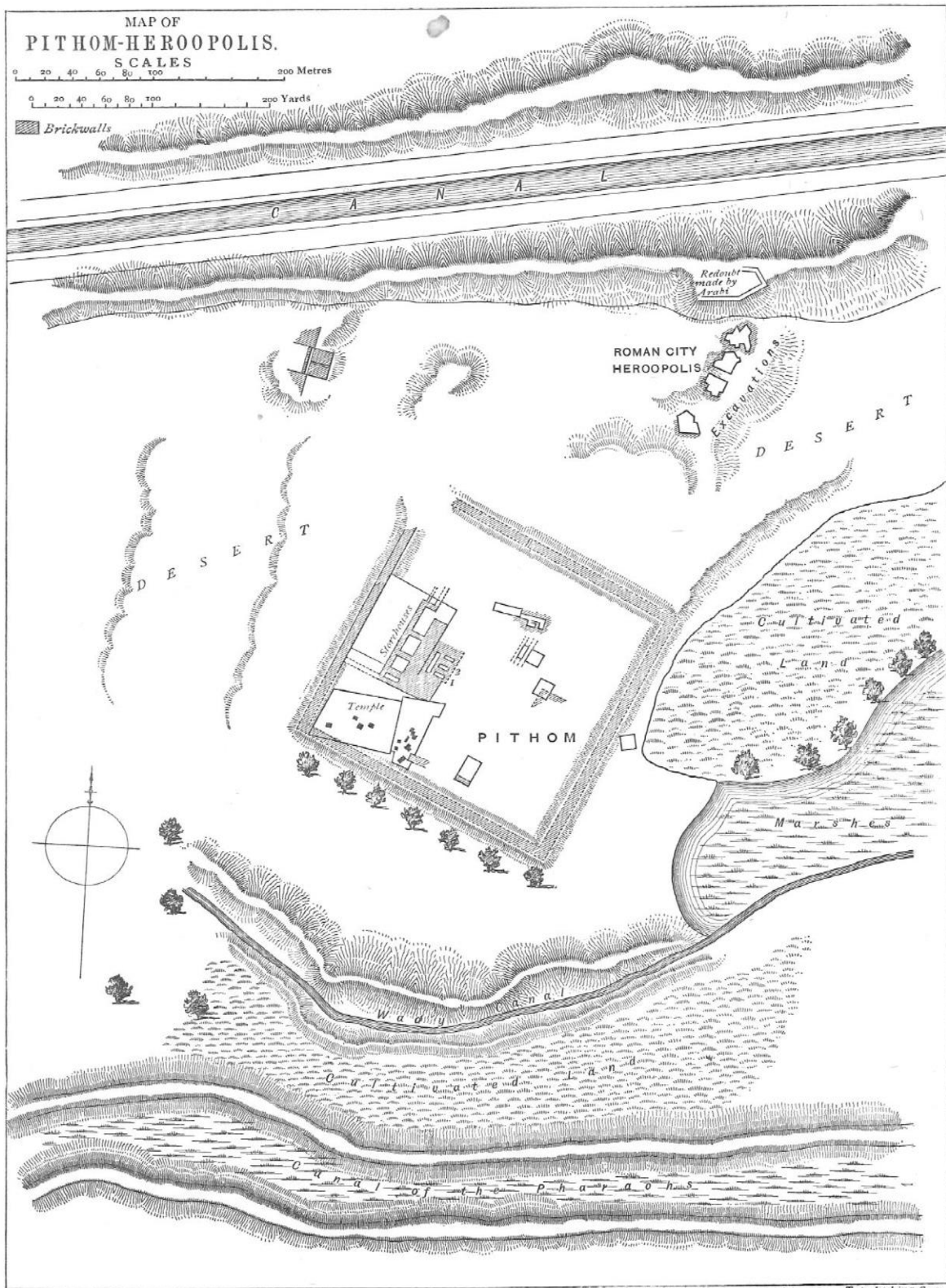
² E. NAVILLE, 5-8; CH. THIERS, *Ptolémée Philadelphie et les prêtres d’Atoum de Tjékou*, 16-17.

³ E. NAVILLE, 18; H. BRUGSCH en A. ERMAN, ‘Die Pithomstele’, 74; E. NAVILLE, ‘La stèle de Pithom’, 66; A. BEY KAMAL, *Stèles ptolémaïques et romaines*, 171; E. GRZYBEK, *Du Calendrier Macédonien au Calendrier Ptolémaïque, problèmes de chronologie hellénistique*, 70-71; CH. THIERS, *Ptolémée Philadelphie et les prêtres d’Atoum de Tjékou*, 3-4.

⁴ CH. THIERS, *Ptolémée Philadelphie et les prêtres d’Atoum de Tjékou, Nouvelle édition commentée de la «stèle de Pithom» (CGC 22183)* (Orientalia Monspeliensia, 42), Montpellier, 2007.

C. THIERS, *Ptolémée Philadelphie et les prêtres d'Atoum de Tjékou*, Nouvelle édition commentée de la «stèle de Pithom» (CGC 22183) (*Orientalia Monspeliensia*, 42), Montpellier, 2007, Pl. I.

E. NAVILLE, *The Store-City of Pithom and the Route of the Exodus*, 4de uitg., Londen, 1903, 43.

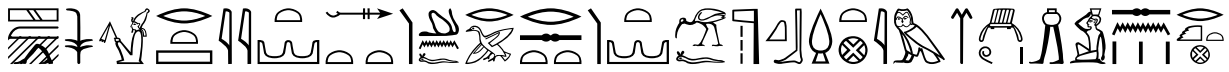
Tussentijdse bibliografie

- ANDERSON E. en SJÖBERG N., 'La stèle de Pithom et les estampages de M. Ed. Naville', *Sphinx*, 8.4 (1903), 223-236.
- BEY KAMAL A., *Stèles ptolémaïques et romaines* (Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, 27), 2 dln., Caïro, 1905.
- BRUGSCH H. en ERMAN A., 'Die Pithomstele', *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*, 32 (1894), 74-87.
- DERCHAIN P., 'Le "Mur" du Désert', *Göttinger Miszellen* 225 (2010), 63-66.
- DERCHAIN P., 'Quatre observations sur la stèle de Pithom', *Aere perennus, Mélanges égyptologiques en l'honneur de Pascal Vernus* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 242), COLLOMBERT P., LEFÈVRE D., POLIS S. en WINAND J. red., Leuven, Parijs, en Bristol, 2016, 121-128.
- ENGSHEDEN Å., *La reconstitution du verbe en égyptien de tradition 400-30 avant J.-C.* (Uppsala Studies in Egyptology, 3), Uppsala, 2003.
- GOEDICKE H., 'Palestine in the early Third Century B.C.', *Varia aegyptiaca* 5 (1989), 194-202.
- GRZYBEK E., *Du Calendrier Macédonien au Calendrier Ptolémaïque, problèmes de chronologie hellénistique* (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, 20), Basel, 1990.
- LORTON D., 'The Supposed Expedition of Ptolemy II to Persia', *The Journal of Egyptian Archaeology* 57 (1971), 160-164.
- NAVILLE E., 'La stèle de Pithom', *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde*, 40 (1902), 66-75.⁵
- NAVILLE E., *The Store-City of Pithom and the Route of the Exodus*, 2de uitg., Londen, 1885.
- NAVILLE E., *The Store-City of Pithom and the Route of the Exodus*, 4de uitg., Londen, 1903.
- SCHÄGER D., *Makedonische Pharaonen und Hieroglyphischen Stelen, Historische Untersuchungen zur Satrapenstele und verwandten Denkmälern* (Studia Hellenistica, 50), Leuven, Parijs en Walpole (Mass.), 2011.
- SETHE K., *Hieroglyphische Urkunden der griechisch-römischen Zeit, historisch-biographische Urkunden aus den Zeiten der Makedonischen Könige und der beiden ersten Ptolemäer*, I, Leipzig, 1904.
- TARN W.W., 'Ptolemy II and Arabia', *The Journal of Egyptian Archaeology* 15.1 (1929), 9-25.
- THIERS CH., 'La Stèle de Pithom et les douanes de Philadelphie', *Göttinger Miszellen* 157 (1977), 95-101.
- THIERS CH., Ptolémée Philadelphie et les prêtres d'Atoum de Tjékou, *Nouvelle édition commentée de la «stèle de Pithom» (CGC 22183)* (Orientalia Monspeliensia, 42), Montpellier, 2007.
- WINNICKI J.K., 'Bericht vom einen Feldzug des Ptolemaios Philadelphos in der Pithom-stele', *The Journal of Juristic Papyrology* 20 (1990), 157-167.
- WINNICKI J.K., 'Carrying of and bringing home the statues of the gods: on an aspect of the religious policy of the Ptolemies towards the Egyptians', *The Journal of Juristic Papyrology* 24 (1994), 149-190.

⁵ Dit artikel biedt dezelfde vertaling als de 4de editie van Naville's *The Store-City of Pithom*, bijgevolg zal steeds naar deze laatste verwezen worden.

De Terugkeer van de goden (r. 10-12)

A. Tekst

šm 11 nswt r T3š Stt ph.n=f r P3rst.t gmi=f ntr.w Kbh.t im m 3w ini=f sn r Km.t

De koning ging naar de grens van Syria. Nadat hij Persia bereikt had, vond hij de goden van Egypte erin in volledigheid en hij bracht hen (terug) naar Egypte.

Derchain (2016, 122) bemerkt dat de auteur redelijk consequent enkel de koning aanduidt met de kroon van Opper-Egypte, terwijl Atoem de dubbele kroon draagt. De enige ‘lapsus’ ten aanzien van deze regel is te vinden op het einde van regel 15, zie infra.

Kbh.t ~ Kbh.wy

P. WILSON, 1054; *Wb* V 29, 9.

De letterlijke vertaling is ‘het vochtige (gebied)’. Het is onzeker welke regio van Egypte de auteur hier specifiek in gedachten heeft. Gaat het enkel om de goden van Neder-Egypte / de Nijldelta, of om de goden van geheel Egypte?

CH. THIERS, 2007, 39; 40: onzekere lezing, maar zeker een werkwoord van beweging. Cf. H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; E. NAVILLE, 20; Pl. 9; K. SETHE, 91; A. BEY KAMAL, 1905, 174; G. ROEDER, 120.

Mogelijk , geschreven als .

H. FAIRMAN, 203.

 en zie infra.

ii=sn hn' nswt bi.ty nb (TA.wy) ((Ptwlmys)) r Hnt-t3ty

Zij gingen met de koning van Opper- en Neder-Egypte, de (gouden) heer (van beide landen), ((Ptolemaios)), naar *Chenet-tatjy*.

P. WILSON, 652-653.

CH. THIERS, 2007, 39: zeer onzekere lezing, zie infra.

wḏ sn hm=f r Km.t šsp.tw=s(n) in ir.y Km.t m h i m wḏ.y.t ntr.w ipn

Zijne majesteit zond hen naar Egypte. Zij werden ontvangen door diegene die hoort bij Egypte in vreugde met geschenken van / voor deze goden.

CH. THIERS, 2007, 39: zeer onzekere lezing. Cf. H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; K. SETHE, 91; G. ROEDER, 120; D. SCHÄGER, 217 (𓂏𓂐).

A. BEY KAMAL, 1905, 174: 𓂏𓂐.

E. NAVILLE, 20; Pl. 9: 𓂏𓂐 nḏ.t<.t>=sn they protected (?) His Majesty.

Å. ENGSHEDEN, 174; 𓂏𓂐.

cf. E. NAVILLE, 20.

P. WILSON, 1028; *Wb.* IV 530, 1-533; *ALex.* 77, 4283; 79, 3062; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, II, 135-136; R.S. SIMPSON, 250-251.

CH. THIERS, 2007, 42: *šsp=s(n) i(n)*.

Een andere mogelijke transliteratie zou *šsp sn ir.y.w* zijn. Cf. H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79.

De volgorde van de *t* en de *p* is hier bijzonder, maar vindt een parallel in regel 11 van de Mendes-stèle, zie infra.

Samen met professor Harco Willems lees ik hier de nisbe *ir.y*. Vermoedelijk gaat het hier om de koning.

CH. THIERS, 2007, 39: 𓂏𓂐.

CH. THIERS, 2007, 39: mogelijk 𓂏 in plaats van 𓂏𓂐.

CH. THIERS, 2007, 42: waarschijnlijk de grensbewakers. Cf. D. SCHÄGER, 217.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; E. NAVILLE, 20; Pl. 9; K. SETHE, 91; A. BEY KAMAL, 1905, 174; G. ROEDER, 120: de inwoners.

P. WILSON, 620; *Wb.* III 40, 2-41, 2; *ALex.* 78, 2594; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, I, 300-301.

E. NAVILLE, Pl. 9: is wat er letterlijk staat, maar dit is al gecorrigeerd door E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 229-230; cf. CH. THIERS, 2007, 39.

CH. THIERS, 2007, 39; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; K. SETHE, 91.

P. WILSON, 288: gifts ? Cf. B. GRDSELOFF, 181.

D. SCHÄGER, 217: beim Übergeben.

CH. THIERS, 2007, 39 en 42: du voyage *Wb* I 398, 6-11.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79: nach dem Befehl.

G. ROEDER, 120: bei der Zuweisung.

E. NAVILLE, 20; Pl. 9; A. BEY KAMAL, 1905, 174: at the arrival.

Professor Willems denkt hier eerder aan *m h̄s.w.t*, waarbij de schrijfwijze van de *h̄s* gebaseerd is op het hiëratisch. Cf. G. MÜLLER, 502. De mooi uitgeschreven *h̄s* van regel 15 weerhoudt mij ervan hem hier volledig in te volgen, noch kan ik zijn voorstel afwijzen.

m-h̄t-nn iri.n h̄m=f 3h̄ n i-st3 12 ntr.w Km.t r Km.t

Daarna deed zijne majesteit het nuttige voor / de spreuken van het terugkeren van de goden van Egypte naar Egypte.

P. WILSON, 13-14; *ALex.* 77, 0069; 78, 0060; 79, 0037; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, II, 7; cf. FR. DAUMAS, 223.

P. WILSON, 967-968; *ALex.* 78, 3959; D. KURTH, I, 716; W. ERICHSEN, II, 473; cf. R. PREYS, 148.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 80; K. SETHE, 91: .

A. BEY KAMAL, 1905, 174: .

P. WILSON, 1165-1166; voor *tn r* zie: *ALex.* 77, 4929.

CH. THIERS, 2007, 43: *n-mrw.t tn.t(w)=f r nsw.w* met *tn.tw=f* als het passivum van *tn.n=f* cf. *Urk.* IV 2124, 6; P. VERNUS, 74.

Å. ENGSHEDEN, 2003, 152: *n-mrw.t tn=f r nsw*

parce-qu'il est élevé pour être roi

dans le souhait qu'il est élevé pour être roi

De interpretatie van deze tekens kan leiden tot twee vertalingen. De eerste is hierboven gevolgd en leest *r nsw.w* (D. KURTH, I, 489). De tweede leest *iw Itmw* en zal hier verder aan bod komen. Elk van beide interpretaties is valabel, afhankelijk van de vraag in hoeverre het Ptolemaeïsch Egyptisch toegepast werd in de lokale tempelcontext. Derchain (2016, 122) lijkt evenwel de eerste lezing af te wijzen. Indien deze evenwel correct is, betekent dit dat hier de figuur van de koning met de dubbele kroon niet gebruikt wordt om Atoem weer te geven maar om de Egyptische koning zelf aan te duiden. Mijn keuze voor de eerste interpretatie is gebaseerd op het verdere gebruik van *iw* in de inscriptie, dat enkel voorkomt met de betekenis van *im* (r. 16; 21) of van *r* (r. 19; 20; 22; 26).

E. NAVILLE, 1903, 20; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 80; G. ROEDER, 1959, 120; J.K. WINNICKI, 1994, 173:

iw Itmw r skzi nswy.t=f m 3w n d.t

Atoem zal zijn koningschap verheffen in eeuwigheid.

Thiers wijst deze interpretatie af aangezien er in deze passage nergens sprake is van de Oostelijke Harpoen of enig epitheton van de god Atoem.

De e kan evenzeer een o zijn.

CH. THIERS, 2007, 39; D. SCHÄGER, 217.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 80: $\overline{\text{𓏏}}$ of $\overline{\text{𓏐}}$.

E. NAVILLE, 20; Pl. 9: $\overline{\text{𓏑}}$.

K. SETHE, 92: $\overline{\text{𓏒}}$.

A. BEY KAMAL, 1905, 174: $\overline{\text{𓏓}}$.

G. ROEDER, 120: $\overline{\text{𓏔}}$.

Engsheden (304), die zich baseert op de transliteratie van Naville, leest voorzichtig dit fragment als *pw iri.n sw*. Cf. CH. THIERS, 2007, 44.

G. ROEDER, 120; J.K. WINNICKI, 1994, 173: denn er war ein rechter König für diese Götter.

Professor Preys heeft mij voorzichtig de lezing *b3w=f pw mi nswt ntr.w ipn* (zijn kracht is zoals deze koning van de goden) voorgesteld.

p3 iw.ty iri m nry.t=s n t3 pn

Dat is wat niet te doen is in haar heiligdom (?) van dit land.

die opvliegen, die niet ...

Å. ENGSHEDEN, 333: *p3 iw.ty iri mit.t=s n t3 pn*

Ce dont on n'avait pas fait le pareil dans ce pays.

CH. THIERS, 2007, 39; 44: *n p3.t(w) iri(.t) mit.t=s n t3 pn*

Rien de tel n'avait jamais été fait dans ce pays.

E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 230: *ir m n iri.t n hn pn* (jamais a été fait chose pareille à ce qu'a fait ce jeune homme), maar dit is zeer onwaarschijnlijk.

P. WILSON, 526; *Wb.* II 280, 2.

De =s blijft evenwel een probleem vormen. Hoewel de schrijver, mogelijksterwijs $t\zeta$ verkeerdelijk geïnterpreteerd zou hebben als een vrouwelijk woord, sluit de *pn* dit uit.

Hoogstwaarschijnlijk is de interpretatie van Engsheden en Thiers de juiste of gaat deze althans in de juiste richting, maar een volledig begrip van deze zin ontgaat mij.

$\dot{s}m=s(n) r ns.t n Pth \dot{h}tp=s(n) hr \zeta bd 9 (m) pr-dw\zeta t$

Zij gingen naar de troon van Ptah en zij rustten gedurende negen maanden (in) het Ochtendhuis.

CH. THIERS, 2007, 39; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 80; E. NAVILLE, 20; Pl. 9; K. SETHE, 1904, 92; A. BEY KAMAL, 1905, 1905, 174.

CH. THIERS, 2007, 44; G. ROEDER, 1959, 120; D. SCHÄFER, 2004, 216: $\dot{h}tp$. Cf. *Wb.* III 349, 4-5; *Urk.* IV 497, 17; P. GRANDET, I, 285; II, 167.

ALex. 79, 2017.

CH. THIERS, 2007, 39.

K. SETHE, 92: $\dot{h}tp$ met w als een resumptief pronomen.

CH. THIERS, 2007, 39; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 80; E. NAVILLE, Pl. 10; K. SETHE, 92; A. BEY KAMAL, 1905, 175.

P. WILSON, 355-356; *Wb.* V 425, 12. Hoewel deze tekens niet makkelijk te lezen zijn, is de \star duidelijk zichtbaar, waardoor alternatieve lezingen niet mogelijk zijn.

Een aantal onderzoekers splitsen deze zin echter anders en lezen deze tekens als een vreemde datering gevolgd door *dd.in hm=f*.

K. SETHE, 1904, 92: zonder vertaling

G. ROEDER, 120; cf. J.K. WINNICKI, 1994, 173: 4. Wintermonat, Tag 10

E. GRZYBEK, 73: Mois 4 de las saison *pṛt*, jour 2

H. GOEDICKE, 195-196; 200: month 9, day 8 (volgens een Griekse kalender)

Voor * als determinatief van een maand: cf. C. DE WIT, 275-276.

Een andere mogelijkheid zou zijn * II te lezen als 7 (DE WIT, 277) en □□ te interpreteren als *pṛt*, maar de tweede *pr* is duidelijk te lezen en binnen de context zou een datering onverwacht zijn. Thiers (2007, 103-104) tracht deze negen maanden in het *pr-dwṣ.t* te verbinden met een rituele reiniging van de teruggebrachte standbeelden, hoewel deze in het bronnenmateriaal enkel verbonden wordt met de zuivering van de koning.⁷ Deze oplossing komt echter, ondanks haar gebreken, beter overeen met de stèle.

B. Toponiemen

De koning ging naar ...

cf. K. SETHE, 1904, 91; H. GAUTHIER, VI, 63; J.K. WINNICKI, 1990, 159; 1994, 172-173; D. DEVAUCHELLE, 71-72; Å. ENGSLEDEN, 2003, 117; 178; H. GOEDICKE, 1989, 196; CH. THIERS, 2007, 39.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 229; E.A.W. BUDGE, 201-202:

E. NAVILLE, 1904, Pl. 9; 20; cf. P. BRIANT, 177:

B. BRUYÈRE, 64:

A. SERVIN, 93:

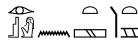
A. BEY KAMAL, 1905, 174:

Het probleem met de lectuur van dit toponiem begint bij Brugsch en Erman (79) die *Tšii*, *dem Ende des Südens* lezen en hierin nagevolgd worden door Budge (201-202), van wiens werk Tarn (1929, 12) dan weer gebruik maakte in zijn artikel over Ptolemaios II en Arabia. Aangezien Naville deze lezing deels

⁷ A.M. BLACKMAN, 'The House of the Morning', *The Journal of Egyptian Archaeology* 5.3 (1918), 148-165; J.-C. GOYON, 'Le rituel du *šḥtp šḥmt* au changement de cycle annuel', *Egyptology at the Dawn of the Twenty-first Century, Proceedings of the Eight International Congress of Egyptologists Cairo, 2000*, II, Z. HAWASS red., Cairo en New York, 2003, 263; 274.

bevestigde, zochten Tarn en anderen *Tšii* in het zuiden en dachten dat de expeditie van Ptolemaios II naar Perzië / het voormalige Achaemenidische rijk zuidwaarts leidde. Dit leidde tot twee mogelijke veronderstellingen. De eerste is dat Ptolemaios II zijn zuidwaartse expedities niet beperkte tot Nubia, maar het Arabische schiereiland omvoer om zo het oude kernland binnen te vallen. De tweede is dat hij dieper doordrong in het schiereiland om zo de wierrookhandel, een essentiële bron van inkomsten voor de Ptolemaeën, verder onder zijn macht te krijgen en gebieden te bezetten die eens tot het Achaemenidische rijk hadden toebehoord. Hoewel beide veronderstellingen gebaseerd zijn op foutieve lezingen van de stèle, zijn ze niet direct volledig uit te sluiten. Indien deze transliteratie van de plaatsnaam juist is, blijft het mogelijk *Tšii* meer in het zuiden te zoeken.

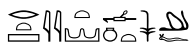

Deze veronderstellingen zullen bij de bespreking van het toponiem *Pšrstt* uitvoerig aan bod komen, dus het volstaat hier voorlopig slechts in te gaan op de verschillende lokaliseringen van *Tšii*. Tarn (1929, 12; 23-24) lokaliseert *Tši*, dan wel *Tšži* of *Tišž*, met behulp van Sidney Smith die de Abbasidische geograaf Yāqūt al-Hamawī in een brief aan Tarn geciteerd had. Yāqūt al-Hamawī beschrijft immers de Taishberg in Yemen, te vertalen als Geitenberg. Omwille van de fonetische gelijkenis met een ietwat vrije lezing van het Egyptisch, in de veronderstelling dat *there is no reason to deny that the Egyptian might represent 'Buck-land'*, en overtuigd van de lezing *dem Ende des Südens* besluit Tarn dus dat deze berg niets anders is dan *Tšii*.⁸ Deze interpretatie is fout aangezien een dergelijke fonetische correlatie van geen enkele waarde is – het is zeer onwaarschijnlijk dat een twaalfde- of dertiende-eeuwse Arabische naam voor een berg in een gebied dat nooit door enige Egyptische dynastie veroverd is een Egyptische oorsprong heeft –, aangezien het Egyptische woord voor geit *ib* is en het eveneens zeer onwaarschijnlijk is dat een Egyptische schrijver geen logogram zou gebruiken voor een dergelijke naam, en aangezien de lezing *ph.t rs.y* fout is.

Bruyères lezing plaats *Tšyt* dan weer zeer dichtbij, aangezien hij de tekens erna interpreteert als *Hwi-g*. *Tšyt* zou bijgevolg te verbinden zijn met het Serapeum, een kleine tempel mogelijk versterkt met een fort (TM Geo 5004; 7147) dat hij meende gevonden te hebben aan het Suezkanaal. In feite gaat het echter niet om een echt Serapeion, maar is de naam Serapeum een modern toponiem afgeleid van Serapiu (A. CALDERINI, 271; *Itin. Anton.* 170, 3, 5; J. BAINES en J. MALEK, 49; 167). Er is bijgevolg geen reden om het hoofdheiligdome van Osiris van deze gouw hier te situeren, noch om deze kleine nederzetting te beschouwen als *la porte meridionale sur le chemin de la Perse* zoals Bruyère in het verlengde van Naville doet. Bruyères voornaamste element ter identificatie is de tekengroep , die hij zegt gezien te hebben in 1932 in de buurt van wat nu de haven van Suez is.⁹ Osiris krijgt hier als epitheton, in Bruyères eigen woorden, *de la frontière*, aangezien *tšš* tegen deze periode vaak als *tš* geschreven

⁸ Tarn (1929, 12) verwijst bovendien noch naar een, volgens zijn lezing, interessant parallel met Strabo XVI 4, 2, maar besluit zelf dat dit op puur toeval gebaseerd is.

⁹ Deze inscriptie lijkt verloren te zijn gegaan, aangezien ze niet vermeld wordt in O. PERDU, *Recueil des inscriptions royales saïtes*, I, Parijs, 2002.

werd (P. WILSON, 1123; *Wb.* V 236, 9-237, 4; 328, 11; *ALex.* 77, 4732; 78, 4518; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, II, 199; 219; W. ERICHSEN, II, 656-657). Bijgevolg lijkt Bruyère hier te suggereren dat *tš(.y.t)* en *tš(.t)* niets anders zijn dan vervormde versies van *tšš*, wat goed mogelijk lijkt. Desalniettemin tracht Bruyère hiervan twee toponiemen te maken en deze te verbinden met een ogenschijnlijk onbelangrijke nederzetting. Een dergelijke connectie is onwaarschijnlijk. De naam *Tšyt* is nergens voor Serapiu geattesteerd en het epitheton *tšš* hoeft naar niets anders te verwijzen dan naar de grens zelf. Het basisidee van Bruyère kan evenwel behouden blijven.

In hetzelfde volume als Bruyère stelt Servin (93) de lezing voor, wat hij vertaalt als *vers le Tsynt son premier pehou*, en verbindt *Tsynt* met de *Tšw* , nomaden uit de Sinaï. Mogelijk verwacht hij hier *tš.w* (*Wb.* V 329, 14; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, 220) met *dšr.w*, welk laatste ook maar één keer geattesteerd is in een tekst uit het Middenrijk (GARDINER, PEET en ČERNY, 135; Pl. XLIX). Deze lezing vond hij terug in twee stèles van Dareios II, de ene uit Tell el-Maskhouta (78-79), de andere uit Kabret (80-82). Het is echter zeer onzeker of er hier met *tšw* wel degelijk op een bevolkingsgroep gewezen wordt aangezien er geen persoonsdeterminatief volgt. Bijgevolg is er geen reden om een verband aan te nemen tussen *tšw* en *tšyt* en is ook deze interpretatie te verwerpen.

De interpretatie van Sethe lijkt daarentegen beter te passen, zowel vanuit een politiek als vanuit een geografisch perspectief. Sethe (91) leest het tweede gedeelte namelijk als *St-t* en interpreteert dit als ‘Azië’, waarin Gauthier (VI, 63) hem volmondig bijvalt, preciserend dat het hier om alle Aziatische landen voorbij Syria gaat. Gauthier lijkt het desalniettemin als een hapax te beschouwen en verbindt het niet met *st-t*, wat verwijst naar alle landen ten noordoosten van Egypte, met name de Sinaï, Palestina, en Syria (V, 95). Hoewel dit niet het eerste hapax zou zijn in vroeg-Ptolemaïsche teksten, stelt Lorton (1971, 161), hierin al voorafgegaan door Roeder (119), voor *tš.y.t* te lezen als *tšš*, waardoor de volledige lezing *tšš Stt* wordt. In deze periode is de betekenis van *tšš* immers uitgebreid van louter ‘grens’ tot ‘gebied / regio’ en in bepaalde gevallen zelfs tot ‘nome’, het oude *spš.t* vervangend (P. WILSON, 1123; *Wb.* V 236, 9-237, 4; 328, 11; *ALex.* 77, 4732; 78, 4518; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, II, 199; 219; W. ERICHSEN, II, 656-657). Dat een dergelijk woord ook voor Syria, of meer specifiek Coele-Syria, gebruikt wordt, hoeft niet te verbazen aangezien deze regio door Ptolemaios I veroverd was op het einde van de diadochenoorlogen (Diod. Sic. XX 113, 1-2), hoewel zij officieel aan Seleukos I toegekend was na de slag bij Ipsos (Diod. Sic. XXI 5; Plb. V 67, 4-11). Zijn zoon en opvolger Ptolemaios II behield de controle over deze regio (*Urk.* II 70, 8; S. CURTO, 74-80; 82; Pl. XXIV-XXV) en zijn vertegenwoordigers waren er actief (cf. Zenonarchieff). *Stt* (*Wb.* IV 348, 3-5), in combinatie met een andere plaatsbepaling, als een benaming voor Syria is dan weer bekend uit een groot aantal Ptolemaïsche teksten (Satraap / *Urk.* II 14, 9: *hnt Stt*; Villa Albani / *Urk.* II 70, 8: *tš.wy Stt*; Canopus / *Urk.* II 128, 12: *tš.wy Stt*). Desalniettemin zijn twee bemerkingen nodig bij dit woord. Ten eerste gebruikt het Demotisch *Hr* om Syria aan te duiden (cf. Raphia-decreet Dem. r. 22; Karnak-ostrakon r.

4). Ten tweede gebruiken alle andere Ptolemaeïsche, hiëroglifische teksten de schrijfwijze voor Syria. Dit laatste is evenwel geen onoverkomelijk tegenargument tegen de lezing *Stt*, aangezien er in de vroege Ptolemaeïsche periode hevig geëxperimenteerd werd met hiërogliften en er soms verwarring optrad met het werkwoord *sti* (*Wb.* IV 328, 6-8; P. WILSON, 956; H. GAUTHIER, V, 94-95).

Al deze lezingen en argumentaties in beschouwing genomen, is de lezing *Tʒʒ Stt* de meest logische (cf. J.K. WINNICKI, 1990, 158-159; CH. THIERS, 2007, 39-40; D. SCHÄFER, 217). Niet alleen op basis van filologisch onderzoek, maar ook op basis van de historische en geografische context van de Pithom-stèle. Deze stèle werd immers niet geschreven op koninklijk bevel, maar in opdracht van de lokale priesterelite die voornamelijk geïnteresseerd was in de handelingen van Ptolemaios II die in verband gebracht konden worden met hun eigen heiligdom en economische situatie. In het eerste gedeelte van deze inscriptie is er namelijk niets dat Tjekou verbindt met de zuidelijke expedities van Ptolemaios II en is een beschrijving ervan dus minder logisch. Het gebeurde pas later, na de bouw / renovatie van het grote kanaal dat de verbinding tussen de Rode Zee en de Nijldelta moest vergemakkelijken, dat Tjekou als tussenstop op deze commerciële route profijt kon halen uit de acties van de koning. De band van Tjekou met de Levantijnse bezittingen van de Ptolemaeën spreekt daarentegen voor zich omwille van haar ligging aan de grens van het Egyptische kernland en de directe nabijheid van Coele-Syria. De exacte politieke en militaire context van deze tocht zal later aan bod komen. Voorlopig volstaat het duidelijk te maken dat Ptolemaios II's tocht niet zuidwaarts, maar noordwaarts leidde.

Nadat hij ... bereikt had, vond hij de goden van Egypte erin.

cf. H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; E. NAVILLE, 1903, Pl. 9; K. SETHE, 1904, 91; A. BEY KAMAL, 1905, 174; CH. THIERS, 2007, 39.

Gedurende zeer lange tijd werd dit toponiem door zowat alle onderzoekers gelezen als 'Perzië' (H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; E. NAVILLE, 1903, 20; K. SETHE, 1904, 91; E. BRESCIANI, 1983, 22) omwille van de gelijkenis met het meer zekere toponiem Prs, in de Ptolemaeïsche periode ook geschreven als of (H. GAUTHIER, II, 144; Canopus /*Urk.* II 128, 11; Esneh / *Urk.* II 158, 3). In combinatie met een verkeerde interpretatie van *Tʒʒ Stt* verbonden velen van hen dit echter, zoals eerder gezegd, met de zuidwaartse expedities van Ptolemaios II rond of tot in het Arabische schiereiland. De eerste theorie (O. WEBER, 32-33; D. MUSTI, 78; G. LONGEGA, 84; M. WÖRRLE, 69; E. WILL, 146; 148; W. OTTO, 1928, 5; 10; 12; 14; 34) stelt dat Ptolemaios II een reeks versterkte handelsposten oprichtte langs de hele Arabische kust tot aan de Perzische Golf en via deze posten met zijn vloot en troepen kon doorstoten tot in het midden van het oude Achaemenidische kerngebied. Een dergelijke veronderstelling vindt geen basis in de realiteit en is al verschillende keren uitvoerig weerlegd. Tarn (1929, 9-10; cf. W. OTTO en H. BENGTON, 195-196) wijst erop dat het zuidoostelijke

gedeelte van Arabia volledig onbekend was voor de Grieken, erop duidend dat Eratosthenes enkel de Perzische Golf kende als oostgrens van Arabia (Strab. XVI 4, 2; cf. 4, 4), dat Juba geen weet heeft van ontdekkingsreizen langs het zuiden van het schiereiland en Plinius aan zijn kennis slechts een paar belangrijke havencentra in dezelfde regio kan toevoegen (Plin. *HN* VI 149), hoewel hij wel zegt dat er voorbij Bahrein enkele grote eilanden liggen (VI 148), en dat Arrianus, sprekend over de periode van Eratosthenes, zegt dat niemand ooit rond de zuidkust van het Arabische schiereiland gevaren is omwille van de hitte en de woestijn (Arr. *Ind.* 43, 2). Aangezien Eratosthenes zelf diende aan het hof van Ptolemaios III (R. PFEIFFER, 152-170), zou het bijzonder vreemd zijn als hij geen weet had van een dergelijke, hoogstwaarschijnlijk zeer omvangrijke, expeditie. Desanges (265-266) tracht deze stelling nog te verdedigen door een passage te citeren van Plinius (*NH* IX 2, 6) die vertelt dat er een schiereiland is in het Rubrum Mare genaamd Cadara, waarlangs koning Ptolemaios voer, dewelke hij op basis van een andere passage (*NH* IX 54, 106) gelijkstelt met de Perzische Golf en Qatar. Tarn (1929, 10) dateert deze passage in de eerste eeuw v.o.t., wanneer de Ptolemaeën directere contacten probeerden te leggen met India, en plaatst Cadara ook in de Perzische Golf. Salles (1988, 93-94) heeft echter al aangetoond dat Plinius zeer vrij is met zijn gebruik van de naam Rubrum Mare en dit zowel naar de Perzische, als naar de Arabische Golf, als naar beide kan wijzen, en dat de identificatie met Qatar zeer problematisch is. Aangezien het hier om uitweiding van Plinius gaat, is het onmogelijk om te bepalen welke zee hij hier bedoelt. Eén mysterieuze passage bij Plinius over een niet nader benoemde koning Ptolemaios is bovendien niet genoeg reden om al het andere bewijsmateriaal tegen een rondvaart van het Arabische schiereiland te weerleggen. Salles (1988) gaat dan ook veel uitvoeriger in op de mogelijkheid van een rondvaart van het Arabische schiereiland in de Oudheid, zowel onder de Ptolemaeën als onder de Romeinen, en hoewel hij moet toegeven dat dit een technisch haalbare onderneming moet zijn geweest voor ontdekkingsreizigers en handelaars, besluit hij toch dat deze tocht te lang en te gevaarlijk was om profitabel te zijn, waardoor een dergelijke rondvaart nooit actief ondernomen werd.¹⁰

De tweede theorie vindt evenwel haar oorsprong bij Tarn zelf (cf. C. PREAUX, 356-357; H. KORTENBEUTEL, 20-21; P.M. FRASER, 1972, I, 177; II, 301; H. SCHÖRNER, 35; M. HENGEL, 33), die op basis van een heleboel indirect en onzeker 'bewijs' beargumenteert dat Ptolemaios II het Arabische schiereiland binnenviel en doorstootte tot Al-'Ula teneinde een betere controle op de wierrookhandel te verkrijgen. De enige regio ten zuid(oost)en van Egypte die ooit onder Perzische of Seleukidische controle was, is immers het Arabische schiereiland, of althans een gedeelte ervan. Bijgevolg probeert Tarn stap per stap deze stelling te bewijzen.¹¹ Allereerst veronderstelt hij (1929, 11) dat de Egyptenaren geheel het Achaemenidische rijk en alle onderhorige regio's en rijken presenteerden onder de naam *Prs* en deze naam behouden bleef in de vroege Ptolemaeïsche periode. De hiëroglifische inscripties van

¹⁰ Dezelfde kritiek geldt ook voor een veronderstelde handelsroute rond het Arabische Schiereiland ten tijde van Dareios III (cf. J.-F. SALLES, 1988).

¹¹ Zijn argumentatie zal hier evenwel niet in dezelfde volgorde voorgesteld worden, aangezien bepaalde onderdelen nauw met elkaar verbonden zijn.

Dareios III spreken deze veronderstelling echter tegen, aangezien er hierin steeds duidelijk een onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende onderdelen van het Achaemenidische rijk, en zelfs tussen de regio's Persia en Media (G. POSENER, 1936, 181-191; cf. J.-F. SALLES, 1988, 83). Natuurlijk gaat het hier wel om stèles gemaakt in opdracht van de vorst zelf, die er baat bij had de grootte en verscheidenheid van zijn rijk te tonen, maar de Egyptenaren moeten zich ondanks hun afkeer van het Achaemenidische rijk bewust zijn geweest van de verschillende regio's die ertoe behoorden en van de namen van die regio's, zeker na de ineenstorting van dat rijk en de opeenvolgende oorlogen tussen de diadochen die de fragmentatie en verscheidenheid van het gebied dat eens door één grootkoning gecontroleerd was verder benadrukten. Ten tweede veronderstelt hij (11-12; 16) dat regio rond het moderne Al-'Ulā, met name noordwestelijk Arabia, stevig onder Perzische controle was. De exacte aard en omvang van de Achaemenidische controle over het Arabische schiereiland is evenwel zeer onzeker en het onderwerp van hevige discussie, al lijkt hun macht gebaseerd te zijn geweest op vroegere veroveringen door Neo-Assyrische en Neo-Babylonische vorsten en voornamelijk gecentreerd te zijn geweest rond de Perzische Golf (J.-F. SALLES, 1990). Het debat rond de exacte positie van Al-'Ulā is daarentegen gecentreerd rond één Lihyanitische inscriptie waarin een lokale machthebber *fhr* (gouverneur) van Dedan (Al-'Ulā) onder een onbekende koning genoemd wordt (J.-F. SALLES, 1996, 594-595). Aangezien het om een vreemd woord gaat en de administratieve positie van gouverneur binnen het Achaemenidische rijk past, wordt een connectie voorgesteld. Dezelfde regio lijkt echter gedurende dezelfde periode (midden vijfde eeuw v.o.t.) tot het machtsgebied van de koningen van Qedat, situationele bondgenoten van de Achaemeniden (Hdt. III 4), behoord te hebben (P. GRELOT, 337). Het gebruik van de naam *Prs* voor deze regio van het Arabische schiereiland en de vroegere Achaemenidische overheersing over deze gebieden blijken bijgevolg zeer onzeker te zijn. De aandachtige lezer zal ondertussen bovendien beseft hebben dat dit alles gebaseerd is op de foutieve veronderstelling dat Ptolemaios II's tocht naar het zuiden leidde.

Tarn gaat evenwel verder en zoekt, ten vierde, de aanleiding voor deze expeditie in het conflict tussen Ptolemaios II en de Nabateeërs die vanaf circa de zesde eeuw v.o.t. de Sināi en het noordoosten van het Arabische schiereiland bewoonden. Zowel Diodoros (III 43, 5; cf. II 48, 2) als Strabo (XVI 3, 18) vertelt immers over de gewoonte van de Nabateeërs Egyptische bezittingen en schepen aan te vallen wat ertoe leidde dat de Ptolemaeën een vloot uitzonden om met de plundersaars af te rekenen en mogelijk zelfs hun gebied met een landleger binnenvielen. Hoewel geen van beide een datering vermeld, besluit Tarn dat het hier vanwege de band met de Pithom-stèle om een project van Ptolemaios II moet gaan. Dat het hier bovendien om een volledige invasie, met beperkt succes, moet zijn gegaan, staft hij bovendien door Diodoros (II 48, 5) te citeren dat οὐτ' Ἀσσύριοι τὸ παλαιὸν οὐθ' οἱ Μήδων καὶ Περσῶν, ἔτι δὲ Μακεδόνων βασιλεῖς ἠδυνήθησαν αὐτοὺς καταδουλώσασθαι, πολλὰς μὲν καὶ μεγάλας δυνάμεις ἐπ' αὐτοὺς ἀγαγόντες, οὐδέποτε δὲ τὰς ἐπιβολὰς συντελέσαντες, wat evengoed louter op het feit kan slaan dat zij onafhankelijk waren en niet andere invasies naast die van Antigonos Monophthalmos en zijn zoon

Demetrios (Diod. Sic. XIX 94, 1-100, 2) hoeft te impliceren. Een dergelijke aanval zou bovendien zeer weinig succes gehad hebben, aangezien de Nabateeërs een bedreiging bleven voor Ptolemaeïsche handelaars (TM 2089; X. DURAND, 167-174). Er is bijgevolg geen reden om dit conflict met de Pithomstèle of Ptolemaios II te verbinden.

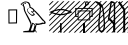
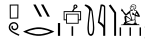

Als vijfde argument wijst Tarn (1929, 18-22) op de contacten tussen Ptolemaeïsch Egypte en de regio rond Al-'Ulā. Het gaat met name om van twee Egyptisch geïnspireerde standbeelden in Hereibeh (R. DUSSAUD, 166-168; cf. J.-F. SALLES, 1996, 582-583), ten noorden van Al-'Ulā, twee Lihyanitische koningen met de naam *Tlmy*, de aanwezigheid van een Mineese priester (TM 109590) en Arabische soldaten in Ptolemaeïsch Egypte (TM 940; P.Cair.Zen. 2, 59296), en de Miletische kolonie Ampelone (Plin. *HN* VI 159) op een tot heden onbekende locatie. Geen van deze contacten bewijst echter een Ptolemaeïsche overheersing. De standbeelden uit Hereibeh getuigen dan wel van een Egyptische invloed op lokale kunst, maar dit zegt niets over een Ptolemaeïsche overheersing, aangezien deze regio al eeuwen culturele (handels)contacten had met Egypte (W. TARN, 1929, 17; HALÉVY 535 = GLASER 1155). De naam *Tlmy* heeft bovendien eveneens Semitische parallellen (W. TARN, 1929, 19; P. PARR, 52) en het gebruik van een bijzondere titel bewijst geenszins Tarns gelijkstelling van één van deze vorsten met Ptolemaios II, die hier dan in plaats van het gebruikelijke *φιλάδελος* het epitheton *θεός* gedragen zou hebben. De aanwezigheid van vreemde priesters en soldaten in Ptolemaeïsch Egypte is eerder het gevolg van immigratie en het gebruik van huurlingen dan van een actieve expansie op het Arabische schiereiland (cf. CH. CLERMONT-GANNEAU, 546-560), en de priester Zaidil blijkt pas op het einde van de tweede eeuw of in het begin van de eerste v.o.t. geleefd te hebben (G. VITTMANN, 2003, 183-185). Ten slotte rest enkel nog de Miletische kolonie Ampelome. Tarn stelt met recht dat het zeer onwaarschijnlijk, om niet te zeggen onmogelijk, is dat deze kolonie op het Arabische schiereiland op initiatief van de Mileters zelf gesticht is en dateert van voor de Hellenistische periode. Omwille van de band van deze 'stad van de wijnrank' met Dionysos verbond hij haar stichting bijgevolg met de Ptolemaeën. Enkel Ptolemaios II, III, en IV komen dus in aanmerking als initiatiefnemers voor deze kolonisatie, aangezien enkel zij Milete controleerden. Tarn sluit echter Ptolemaios III en IV snel uit, vermoedelijk in beide gevallen in de veronderstelling dat zij zich weinig bezighielden met het Arabische schiereiland. Een dergelijke veronderstelling is echter gevaarlijk, aangezien deze hem er ook toe aanzette het leven van Zaidil voor de tweede eeuw te dateren. De stichting van Ampelome is evenwel niet onlosmakelijk met Ptolemaios II verbonden want hij citeert haar niet in zijn brief aan Milete (cf. D.F. GRAF, 56; I.Did. 139), hoewel Tarns theorie veel navolging heeft, en impliceert niet een bredere expansiepolitiek op het Arabische schiereiland.¹²

¹² Cf. S.E. SIDEBOTHAM, *Berenike and the Ancient Maritime Spice Route* (The California world history library, 18), Berkeley, Los Angeles, en Londen, 2011, 175; G.M. COHEN, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, Berkeley, Los Angeles, en Londen, 2006, 307.

Tarn (1929, 22-23) beëindigd zijn relaas met het door hem vermoedde doel van Ptolemaios II's Arabische expansie. Hij zou immers gehoopt hebben door een gedeelte van het Arabische schiereiland te veroveren of althans van hem afhankelijk te maken enige controle te krijgen over de wierrookhandel en zo te kunnen concurreren met de Seleukiden die profiteerden van de (wierrook)handel met het koninkrijk Gerrha (Strab. XVI 3, 3) . Deze militaire incursie zou dan ook als gevolg hebben gehad dat Petra van de wierrookhandel werd afgesloten waardoor de handelaars uit Gerrha het de moeite waard achtten na een oversteek van het Arabische schiereiland vanuit de Hadramoet, vanwaar zij volgens Tarn hun wierrook haalden, naar hun eigen stad opnieuw een lange tocht naar Petra begonnen (Strab. XVI 3, 18; *GGM* 177). De band tussen de Seleukiden en Gerrha was echter niet zo amicaal als Tarn beweert, aangezien Antiochos III de stad bij zijn terugkeer uit Baktria bedreigde (Plb. XIII 9, 3-5). Hij mag dan wel Gerrha haar oude rechten hebben laten behouden, maar dit is eerder een geval van *Realpolitik* – Gerrha bleef immers een belangrijk handelscentrum en politieke veranderingen zouden risicovol kunnen zijn, terwijl grootmoedigheid niets kostte -, dan een teken van hun nauwe relatie. Bovendien dreven de handelaars van Gerrha evenzeer handel met de Ptolemaeën in Syria (*GGM* 189-190), vanwaar het maar een korte verdere tocht naar Petra was. Tarns veronderstelling dat de handelaars van Gerrha en de Mineeërs samen handel dreven en hun producten uit dezelfde regio haalden, is eveneens fout (J.-F. SALLES, 1996, 601-602). Enkele teksten uit het Zenonarchieef (TM 1172; P.Cair.Zen. 5, 59536; TM 670; P.Cair.Zen. 1, 59009; TM 672; P.Cair.Zen. 1, 59011; cf. J.-F. SALLES, 1996, 599) maken duidelijk dat er een verschil was tussen de producten die zij verhandelden, waardoor duidelijk wordt dat hun oorsprong verschillend was. Er is evenmin een reden om aan te nemen dat het enige aankomstpunt van wierrook op het Arabische schiereiland de Hadramoet was. Bijgevolg was er geen goede commerciële reden voor Ptolemaios II om Al-'Ulā te veroveren. Op deze manier had hij dan wel enige controle over de wierrookhandel kunnen bekomen, maar een oorlog zou deze evengoed zwaar beschadigd kunnen hebben. De handelsroutes via Gerrha bleven ondertussen onaangetaast en zowel Ptolemaeën als Seleukiden profiteerden ervan.

Niet alleen is Tarns interpretatie gebaseerd op een verkeerde lezing van de Pithom-stèle, maar zijn andere bewijsmateriaal is eveneens niet voldoende om een Ptolemaeïsche incursie in de regio van Al-'Ulā te bewijzen. Hoewel deze regio omwille van haar langdurige handel met Egypte zeker een zone was van culturele kruisbestuiving en migratie, strekten de Ptolemaeën er nooit hun heerschappij over uit. Hun focus was meer gericht naar het Noorden met de constante dreiging van de Seleukiden en naar het Zuiden met haar mijnen, exotische dieren, en nieuwe handelsroutes. Aangezien *Tšyt* geïdentificeerd is als *Tšš Stt*, moet Ptolemaios II's tocht bijgevolg naar het Noorden geleid hebben, maar de vraag blijft naar waar exact.

Lorton (161), hierin gevolgd door Goedicke (197-198), Meeks (2002, 300), Thiers (2007, 39-40), en Schäfer (217), was de eerste die met het voorstel kwam *Pšrstt* niet te lezen als Persia, maar dit woord

meer fonetisch te gaan analyseren.¹³ De splitsing *P3-ra-sa-ta*, rekening houdend met de noodzaak in het Egyptisch de ‘l’ te vervangen door een ‘r’ en waarbij de eind -t niet uitgesproken wordt, komt immers goed overeen met de uitspraak van Palestina, Παλαιστίνη in het Grieks (cf. Arr. VII 9, 8), *P(a)lašt in het Hebreeuws, en *Palastu* of *Pilistu* in het Assyrisch (W.F. ALBRIGHT, 42). De schrijfwijze van dit toponiem verschilt echter zeer van de voorbeelden van Albright. Deze lezen namelijk en . Hoewel hij niet aangeeft waar hij deze voorbeelden exact vandaan heeft gehaald, behalve dat ze uit de periode na 1150 v.o.t. dateren (W.F. ALBRIGHT, 32), gaat het hier om benamingen van de twintigste dynastie en meestal specifiek van Ramses III (cf. : J.S.J. SIMMONS, 176; : P.Harris I 76, 7: W. ERICHSEN, 1933, 92; J.K. WINNICKI, 1990, 164 geeft bijkomende). Hoewel deze interpretatie fonetisch gezien perfect beargumenteerbaar is, zijn er geen parallellen uit de Ptolemaeïsche periode bekend (cf. J.K. WINNICKI, 1990, 161-163; J.F. QUACK, 281). Dit in sterk contrast tot de lezing *Prs* (H. GAUTHIER, II, 144; Canopus / *Urk.* II 128, 11: ; Esneh / *Urk.* II 158, 3:). Winnicki (1990, 161-164) is er echter van overtuigd dat deze tekengroepen geen parallellen bieden, omwille van de samengestelde determinatief , dewelke in de Ptolemaeïsche periode vaak voorkomt voor vreemde landen en geen fonetische waarde heeft (cf. E. EDEL en M. MAYRHOFER, 5; *Urk.* II 158, 2-10; 12) en niet voorkomt in . Bijgevolg gelooft hij (1990, 164-165; 1944, 173-174) dat het toponiem *P-l-s-t* (Palestina) toch opnieuw verschijnt in de Ptolemaeïsche tijd als een algemene aanduiding voor een gedeelte van de regio Syria (cf. Hdt. VII 89), aangezien twee andere toponiemen uit de late tijd, *Kftiw* en *D3hi*, eveneens opnieuw verschijnen ten tijde van Ptolemaios III (J. VERCOUTTER, 100-101 ; CL. VANDERSLEYEN, 99-100). Hij geeft evenwel toe dat dit een ongemakkelijk toponiem is, aangezien deze regio consequent aangeduid wordt met ‘Syria’ of ‘Syria en Phoenicia’ (P.Rev. 54; PSI 4; 324; TM 2021; P.Cair.Zen. 1, 59012; TM 673; C.Ord.Ptol. 22; TM 5705; OGIS 54, 4; 56, 16; Canop. Dem. r. 5; Raphia Dem. r. 22) en besluit hierop dat deze regio dus niet helemaal tot de noordgrens van het Ptolemaeïsche gebied doorgelopen kan hebben en Ptolemaios II bijgevolg nooit de grens van zijn rijk overstak. De aard van Ptolemaios II’s expeditie zal later aan bod komen. Het gebrek aan parallellen voor de naam *P-l-s-t* of voor de regio Palestina gedurende de gehele Ptolemaeïsche periode maakt desalniettemin duidelijk dat het hier niet om Palestina kan gaan. Winnicki’s filologische commentaar is dan wel terecht, maar er is een verschil tussen een veelvuldig en consequent gebruik van een speciale determinatief en een veelvoorkomende tekencombinatie die mooi binnen het rasterpatroon van de Egyptische schrijvers paste, zeker in een periode waarin er hevig geëxperimenteerd werd met het schrift. Het is bovendien veel logischer parallellen te zoeken in dezelfde eeuw, dan minstens vijf eeuwen terug te keren in de tijd (J.K. WINNICKI, 1990, 164). Winnicki lijkt

¹³ De lezing van *P3rstt* als Persia werd ook afgewezen door Steindorff (32) zonder argumentatie.

bijgevolg dit woord als een hapax te beschouwen voor de Ptolemaeïsche periode, terwijl er een eenvoudiger alternatief aanwezig is.

De lezing van dit toponiem als *Prs* is bijgevolg te verkiezen. Het probleem lijkt echter op te komen dat Ptolemaios II nooit tot Persia zelf is doorgestoten, tenzij de theorie van een rondvaart van het Arabische schiereiland terug afgestoft wordt. Een alternatieve interpretatie van deze geografische term is evenwel mogelijk. Een belangrijke topos van de Ptolemaeën was immers het terugbrengen van de door de Perzen geroofde godenstandbeelden, waarop later dieper ingegaan zal worden, welke onderneming hen steeds leidde naar (de grenzen van) het Seleukidische rijk. Het lijkt er dus op dat de Ptolemaeën trachtten de afkeer die de lokale Egyptische bevolking voelde tegenover de Perzen over te zetten op de Seleukiden die als de opvolgers van de Achaemenidische grootkoningen gerepresenteerd werden (cf. H.J. THISSEN, 2002, 122-124; Antiochos IV; G. VITTMAN, 1997, 263-281; Antiochos IV; contra E. BRESCIANI et al., 33-39), net zoals zij zichzelf representeerden als de opvolgers van de Egyptische farao's. Het omgekeerde was eveneens het geval, aangezien de *Astronomical Diaries* de Ptolemaïdische soldaten ook de troepen van Egypte noemen (zie infra). Het is dan ook interessant om hier aan te stippen dat Tarn (1929, 11) deze mogelijkheid al overwogen had, maar eveneens weerlegd op basis van de foutieve lezing van *Tʒš Stt*.

Zij gingen met de koning naar ...

CH. THIERS, 2007, 39; D. SCHÄFER, 2004, 217.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 79; E. NAVILLE, 1903, Pl. 9; K. SETHE, 91; H. GAUTHIER, IV, 176; A. BEY KAMAL, 1905, 174:

De lezing van dit toponiem is zeer onzeker aangezien enkel het tweede gedeelte duidelijk leesbaar is. De werpstok en het woestijnteken maken desalniettemin duidelijk dat het om een 'vreemd' gebied gaat, of althans om een gebied dat aan de traditionele grenzen van Egypte ligt (J.K. HOFFMEIER en R.D. BULL, 84-85). Gedurende zeer lange tijd werd hier *Hmty* gelezen omwille van het parallel met *Hmtyt* dat op regel 22 te lezen is (H. GAUTHIER, IV, 176-177), dat in tegenstelling tot wat Gauthier denkt als kustregio van Nubia niets te maken heeft met de terugkeer van de goden, tenzij men veronderstelt dat zowel *Tšyt* als *Pʒrstt* op niets anders wijzen dan zuidwaartse expedities van Ptolemaios II tegen gebieden die ooit door de Achaemeniden beheerst werden.

Lorton (1971, 164; 1995, 71; cf. M. HENGEL, 34) stelde bijgevolg, op basis van een suggestie van Goedicke, voor dit toponiem te interpreteren als de stad Hama / Hamath, maar dit werd al snel afgewezen

door zowel Goedicke (196; 200) als Winnicki (1994, 174).¹⁴ Goedicke denkt dan ook eerder dat het hier gaat om een metathetische schrijfwijze van *h̄tm* (fort; *Wb.* III 352, 9-11). Winnicki, na eerder alle alternatieven te hebben afgewezen (1990, 166), gaat er dan weer van uit dat het hier om een ingekorte schrijfwijze van de plaatsnaam *P3 H̄tm T3rw* gaat, het huidige Tel Habuwa nabij El Qantara op de grens tussen de Nijldelta en de Sināi (H. GAUTHIER, 67-68; E. FOWLES MORRIS, 176-177; J.K. HOFFMEIER en R.D. BULL, 81-83; M. ABD EL-MAKSOUH en D. VALBELLE, 1-44; M. ABD EL-MAKSOUH, 61-65; H. VERRETH, 732-754). Aangezien het hier om een zeer belangrijke garnizoensplaats gaat, waar de Egyptenaren in vroegere tijden ook de koning ontvangen hadden bij zijn terugkeer naar Egypte (A.H. GARDINER, 1920, 104; 116; cf. 1947, 202-204; G. CAVILLIER, 2000, 41; cf. regel 16 en de interpretatie van Thiers) en er althans in de Romeinse periode een militaire post was (C. KÜTHMANN, 39-43; A. SCHLOTT-SCHWAB, 96; G. CAVILLIER, 1998, 11-12; 14-16; 2000, 41), is deze identificatie heel verleidelijk. Er zijn echter twee grote problemen met deze interpretatie. Ten eerste is de plaatsnaam *P3 H̄tm T3rw* enkel bekend uit het Nieuwe Rijk, waardoor Verreth (739) deze identificatie resoluut afwijst. Ten tweede is, zoals eerder vermeld, de lezing van de eerste tekens zeer onduidelijk.

Thiers (2007, 39-41) leest dan weer *h̄nt-t3ty* of *h̄nt-twrty* (cf. D. SCHÄFER, 2004, 217), mogelijk te verbinden met het toponiem *t3ty* dat naar een onbekende plaats in Syria verwijst (H. GAUTHIER, VI, 39), alhoewel hij ook de mogelijkheid openlaat dat *r-h̄nt* bij het werkwoord *ii* hoort (*ALex.* 77, 0760; 78, 3079), waardoor de plaatsnaam *r(3)-t3ty* zou kunnen zijn of misschien zelfs eerder gewoon *t3ty*. Hoewel de lezing van Thiers te verkiezen is boven de voorgaande, blijft de exacte naam van dit toponiem nog steeds zeer onduidelijk. Het enige wat tot nu toe met beperkte zekerheid gezegd kan worden is dat het om een plaats aan de grens van Egypte of mogelijk zelfs in de Syria moet gaan waar Ptolemaios II zich veilig genoeg voelde om de standbeelden verder te zenden. Roeders veronderstelling (120) dat het om een locatie in de Sināi gaat is echter onmogelijk te bewijzen.

Terwijl zij opvliegen vanaf het begin van

D. KURTH, 175; P. WILSON, 658.

Cf. r. 10: ; r. 19:

CH. THIERS, 2007, 39; H. BRUGSCH en E. ERMANN, 1894, 80; A. BEY KAMAL, 1905, 174.

¹⁴ De vroeg-hellenistische investeringen in Hama lijken beperkt te zijn geweest en het bestaan van een vroeg-hellenistische nederzetting op de tell is zelfs niet helemaal zeker, waardoor het onwaarschijnlijk is dat Ptolemaios II hier halthield en dat deze, relatief onbeduidende, nederzetting vermeld wordt in een Egyptische tekst. J. LUND, 'Ĥamā in the early Hellenistic period. A review of the archaeological evidence', *La Syrie hellénistique: actes du Ier colloque de Tours (4-6 octobre 2000)* (Topoi, Suppl. 4), M. SARTRE red., Lyon, 2003, 256-261.

E. NAVILLE, 1903, Pl. 9: .

K. SETHE, 92: .

Hoewel er grote overeenstemming bestaat over de lezing van deze tekens, is de interpretatie ervan zeer onzeker. *Hn.t* wordt immers meestal vertaald als ‘kanaal’ (H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 80; E. NAVILLE, 1903, 20; D. KURTH, 175; D. SCHÄFER, 217), wat enige verwarring zou kunnen veroorzaken met *itrw / mr* op regel 16 (CH. THIERS, 2007, 95). Hoewel Gardiner (A.H. GARDINER en H.I. BELL, 1943, 37-46) en anderen (J. YOYOTTE, 1958, 427-430) beargumenteerden dat *hn.t* qua betekenis dichter bij ‘meer’ dan bij ‘kanaal’ aanleunt, is deze interpretatie ondertussen weerlegd en lijkt de betekenis van ‘kanaal’ algemeen aanvaard te worden (voor een overzicht van het debat zie E.D. CRUZ-URIBE, 63-66; cf. K. VANDORPE, 62-63), althans wat *tʒ hn.t n Mr-wr* in de Fayum betreft. ‘Kanaal’ zou echter een te beperkte vertaling van *hn.t* blijken te zijn, aangezien het volgens Yoyotte (1958, 427-430; 1962, 88; 1967-1968, 108-109; 2001, 28; cf. P. WILSON, 658) ook kan duiden op een Nijltak en de omliggende zone, meer bepaald *les bassins inférieurs des bras majeurs du Nil à partir de l’endroit où les diverticules qui s’en détachent latéralement forment au bout de la branche un delta intérieur et vont déboucher dans les lagunes littorales, tandis que le seul bras majeur se jette dans la mer ouverte*. Thiers (2007, 39; 42; 95) beargumenteert bijgevolg de vertaling *la bouche de la terre orientale*, dewelke het beste bij alle contexten lijkt aan te sluiten. Dit toponiem zou bijgevolg verbonden kunnen worden met de havenstad Pelousion (TM Geo 1662) en de bijhorende Nijlvertakkingen. Op dit lijkt althans de titel *im.y-r hn.t* van de Egyptenaar Neby uit de regering van Thoetmosis IV te duiden (G. BJÖRKMAN, 50-51). Meer recent bewijsmateriaal voor deze regio ontbreekt echter, al noemt het Canopusdecreet (*Urk. II 144, 3*) de havenstad Herakleion (TM Geo 4346), die gold als de westelijke tegenhanger van Pelousion (Strab. XVII 1, 4), wel (*r hn.t*). Echte zekerheid ontbreekt echter en het is niet uit te sluiten dat het hier wel degelijk over een kanaal gaat. Dit kanaal is echter niet te identificeren met het kanaal dat Ptolemaios II later zal renoveren. De goden kwamen immers hoogstwaarschijnlijk via het Noorden, aangezien deze tocht veel sneller en veiliger is dan de woestijnroute door de moderne el Hassana-regio die naar het door Ptolemaios II gerenoveerde kanaal leidt.

Terwijl zij opvliegen tot

CH. THIERS, 2007, 39; 43; D. SCHÄFER, 2004, 217.

H. BRUGSCH EN E. ERMAN, 1894, 80; E. NAVILLE, 1903, Pl. 9: .

K. SETHE, 1904, 92: .

G. ROEDER, 1959, 120; A. BEY KAMAL, 1905, 174; E. GRZYBEK, 72;
J.K. WINNICKI, 1994, 173: .

Het laatste toponiem van deze reeks kent evenals alle vorige enige discussie. De eerste interpretatie, gevolgd door Brugsch, Erman, en Naville, las dit toponiem als *r(ḫ)-tḫw*, een verder onbekend toponiem, dat zij vermoedelijk zochten in de Nijldelta. Roeder, gevolgd door bey Kamal, Grzybek, en Winnicki, stelde later de lezing *Hwi-gs (iḫb.ty)*, de VIIIste nome van Neder-Egypte, waarin Tjekou zich bevindt. Hoewel het bovenstuk van dit teken beschadigd is, maakt de context desalniettemin duidelijk dat het hier wel degelijk om de hoofdstad Memphis moet gaan, aangezien de goden naar de troon van Ptah gingen. Een studie van de toponiemen toont bijgevolg aan dat Ptolemaios II via Coele-Syria, het gedeelte van Syria dat in Ptolemaeïsche handen was, naar Perzië / het Seleukidische rijk / Noord-Syria ging. Daar aangekomen, vond hij Egyptische godenbeelden, die hij met zich terugnam naar het verder onbekende *hnt-tḫty*, dat vermoedelijk in Coele-Syria of aan de Oostgrens van Egypte te situeren is. De verdere tocht van de godenbeelden verliep vermoedelijk via schip, via Pelousion of een andere locatie aan de Oostelijke Nijldelta, tot aan Memphis, waar zij verzorgd werden.

C. De Terugkeer van de goden, een veelvoorkomend Ptolemaeïsch motief¹⁵

De leer van Merikare, daterend uit het vroege Middenrijk, zegt dat de god hem kent die zijn standbeelden terugbrengt uit de vreemde landen, waar zij hun offergaven niet krijgen (r. 67-68; A. VOLTEN, 35). De Ptolemaeën lijken, in hun pogingen hun eigen – vreemde – gezag over Egypte te legitimeren en zich te verbinden met de oude farao's, deze les goed geleerd te hebben (H.J. THISSEN, 1966, 59-60; W. HUSS, 1994, 46; J.K. WINNICKI, 1994, 169- D. DEVAUCHELLE, 1995, 71-71; C. THIERS, 1995, 509; 2007, 100-103; G. HÖLBL, 1997, 25-26; D. SCHÄFER, 2004, 78-79). Σωτήρ tot Φιλοπάτωρ, Ptolemaios I tot IV, trokken op vanuit Egypte om de godenbeelden terug te brengen. Ptolemaios I deed dit in een expeditie naar Syria (); *Urk.* II 14, 9-11; cf. II 16, 5-18, 14), vermoedelijk culminerend in de slag bij Gaza (G. HÖLBL, 1994, 19; J.K. WINNICKI, 1994, 171), al is dit niet helemaal zeker (W. HUSS, 2001, 135-136).¹⁶

¹⁵ Er zal hier evenwel niet worden ingegaan op de vraag of het de Perzen waren die deze godenbeelden hadden geroofd, dan wel een ander volk, of deze godenbeelden geen echte Egyptische beelden waren. Een bespreking van dit debat zou een hele studie op zich vereisen en te ver leiden van het onderwerp van deze studie zelf. Het volstaat hier te zeggen dat de Ptolemaeën stelden dat zij beelden terugbrachten van hun campagnes die door de Perzen / Meden geroofd waren. Of zij de waarheid spraken of niet doet er niet echt toe voor de aard van hun campagnes of het belang van deze topos.

¹⁶ Band met latere expeditie naar Syria (*Urk.* II 15, 2-10): D. LORTON, 162-163; J.K. WINNICKI, 'Militäroperationen von Ptolemaios I. und Seleukos I. in Syrien in den Jahren 312-311 v. Chr. (II)', *Ancient Society* 22 (1991), 168; 171; E. VAN 'T DACK, 'L'armée de terre lagide: reflet d'un monde multiculturel?', *Life in a Multi-Cultural Society*, H.J. JOHNSON red., 328; J.K. WINNICKI, 1994, 171; 187; 189-190; G. HÖLBL, 1997, 73; I.A. LADYNIN, "'Adversary Hšryš": His Name and Deeds According to The Satrap Stela', *Chronique d'Égypte* 80.159-160 (2005), 109; R.B. GOZZOLI, *The writing of history in ancient Egypt during the first millennium BC (ca. 1070-180 BC): trends and perspectives* (Egyptology, 5), Londen, 2006, 133. Verdere tocht naar het Oosten: C. WACHSMUTH, 'Ein Dekret des aegyptischen Satrapen Ptolemaios I', *Das Rheinische Museum für Philologie* 26 (1871), 468; Persia; J.P. MAHAFFY, *Greek life and thought: from the death of Alexander to the Roman conquest*, 2de uitg., Londen, 1896,

Zijn tocht bracht hem evenwel niet in het strijdperk met een Perzische of Medische vijand, maar slechts met de Antigoniden. Ptolemaios III trok daarentegen wel op naar Syria (𐤊𐤍𐤏𐤍𐤓𐤕𐤍; cf. W. HUSS, 2001, 338-352) om specifiek de godenbeelden, geroofd door de Perzen, terug te brengen en plunderde de gebieden van zijn vijanden om Egypte te verrijken (*Urk.* II 128, 10-129, 10; *OGIS* 54, 20-22; 56, 34-43; *FGrHist.* 260 F 43; 746 F 4, 3; cf. 726 F 3a, 35; Y. EL-MASRY, 336), evenals Ptolemaios IV die niet alleen de beelden beschadigd door Antiochos III in zijn invasie van Egypte verving, maar er ook in slaagde door te stoten tot in het gebied van deze gehate heerser om de beelden die in de tijd van de Meden gestolen waren terug te brengen (Raphia Dem. r. 17-22; H.J. THISEN, 1966, 15-17; cf. W. HUSS, 2001, 386-404). Eén van deze gebieden was natuurlijk Syria, in het Demotisch *Hr* genoemd.

Het patroon lijkt bijgevolg duidelijk te zijn. Ptolemaios I / II / III / IV trekt ten strijde tegen Antigonos Monophtalmos / Antiochos I / II / III in Syria en slaagt erin tijdens zijn veldtocht Egyptische godenbeelden, die volgens de Egyptenaren geroofd zouden zijn door de Perzen, mee terug te voeren naar hun eigen tempels (cf. J.K. WINNICKI, 1994, 149-190; P. BRIANT, 173-186). Het verdwijnen van dit topos onder Ptolemaios V verbaast bijgevolg niet, daar in de Vijfde Syrische Oorlog Coele-Syria definitief verloren ging (cf. W. HUSS, 2001, 489-492). Thiers (2007, 101-102) bekritiseert echter, met goede reden, deze interpretatie. De acties van Ptolemaios I, II, en III, of beter gezegd de teksten die hun acties bespreken, vereisen immers een preciezere studie. Bij Ptolemaios IV is de band met de vierde Syrische oorlog zeker, maar bij de rest niet zozeer. De band tussen Ptolemaios III's weldaad en de derde Syrische oorlog is evenwel zo goed als zeker. Hoewel het Canopusdecreet niets zegt over de band van die actie met dit conflict – het gaat al met al om een priesterdecreet en niet om een historisch verslag en de historische allusies erin moeten voor tijdgenoten vanzelfsprekend geweest zijn -, maakt de inscriptie uit Adoulis (*OGIS* 54) duidelijk dat ook in dit geval de terugkeer van de goden met een grootschalig conflict te verbinden is. Resten evenwel nog Ptolemaios I en Ptolemaios II. In de Satrapenstèle van Ptolemaios I wordt nog duidelijk over een veldtocht gesproken (*Urk.* II 15, 1-10), maar tussen dit gedeelte van de inscriptie en de korte beschrijving van de terugkeer van de goden (*Urk.* II 14, 9-11) staan er nog enkele regels die vertellen dat Ptolemaios I zijn residentie in Alexandria vestigde (*Urk.* II 14, 13-16). De Pithom-stèle spreekt echter enkel over het terugbrengen van de goden zonder enige hint over hoe dit gebeurde. Thiers (2007, 102) richt zijn blik dan ook terug op Ptolemaios IV, die vooraleer hij de door de Meden geroofde godenbeelden uit Syria en Fenicië terugbracht, het bevel had gegeven de (dieren)mummies terug te laten brengen uit de gebieden die hij buiten Egypte beheerste, nadat hij gehoord had dat de godenbeelden in deze regio's zwaar beschadigd waren (H.J. THISEN, 1966, 17; 59-60). Net zoals deze “preventief” (het leger van Antiochos III was immers al door deze regio

179: Babylon; F. KIENITZ, 'Die Ptolemäer und Ägypten. Ein Historischer Überblick', *Zwischen den beiden Ewigkeiten, Festschrift Gertrud Thausing*, M. BIETAK, J. HOLAUBEK, H. MUKAROVSKY en H. SATZINGER red., Wenen, 1994, 124: Babylonia; S. BIRCH, 'On a hieroglyphic tablet of Alexander, son of Alexander the Great, recently discovered at Cairo', *Transactions of the Society of biblical archaeology* 1 (1872), 21; Azië of Persia; G. ROEDER, 98.

doorgetrokken tot in Egypte) de goden terugbracht uit Egypte, zouden ook Ptolemaios I en II dit gedaan hebben, ter voorbereiding op een conflict met Antigonos Monophthalmos, dan wel Antiochos I.

De Satrapenstèle is een dankbaarder voorbeeld om deze stelling te weerleggen dan de Pithom-stèle. Evenals elke andere Egyptische inscriptie die hier genoemd is, gaat het om een tekst uit een tempelcontext, vermoedelijk Boeto, of misschien ook Saïs (D. SCHÄFER, 2004, 31). Dit wil zeggen dat deze tekst opgesteld is vanuit het perspectief van Egyptische priesters met de accenten van Egyptische priesters. Na een datering in het zevende jaar van Alexander IV (311/0 v.o.t.) en een uitgebreide lofrede aan het adres van Ptolemaios I, volgt de kern van de inscriptie, de reden waarom Ptolemaios I zoveel lof verdient volgens de priesters.¹⁷ Hij bracht namelijk de godenbeelden en de heilige teksten terug naar Egypte. Veel eerder dan om een louter chronologische voorstelling van de gebeurtenissen, die Thiers lijkt te veronderstellen, in een tekst die allesbehalve pretendeert een kroniek te zijn, gaat het hier om een thematische voorstelling (datum – lof aan de heerser – terugkeer goden - nieuwe residentie – veldtochten – weldaden aan de tempel), waaruit Ptolemaios I naar voren komt als een rechtmatige opvolger van de farao's, gekend door de god. Deze thematische focus (datum – inleiding – weldaden aan alle tempels – terugkeer goden – veldtochten – ...) wordt nog verder doorgetrokken in het Canopusdecreet, waar zelfs geen vermelding meer wordt gemaakt van een veldtocht naar Syria, die er volgens de inscriptie uit Adoulis wel degelijk was, enkel van veldtochten naar vreemde landen. Het alternatief is dat Ptolemaios III de godenbeelden uit Syria terugbracht in de overtuiging dat de Seleukiden zijn gebied zouden binnenvallen, vooraleer hij profiteerde van de Seleukidische opvolgingscrisis in dewelke de zoon van zijn eigen zus een hoofdpretendent was. Alleen het Raphia-decreet wijkt van deze voorstelling af, maar deze viert specifiek de veldslag bij Raphia en de bijkomstige weldaden van de koning aan de tempel. Aangezien het er bovendien op lijkt dat het altijd de heerser zelf was die de geroofde godenbeelden terugbracht (*Urk.* II 14, 9-11; Pithom r. 10-11; *Urk.* II 128, 11-129, 4; Raphia Dem. r. 21-22; H. THISEN, 1966, 17; cf. J.K. WINNICKI, 1990, 159), is het onwaarschijnlijk dat met een dergelijke expeditie geen andere doeleinden verbonden waren, zeker wanneer het gaat om een expeditie tot aan de grens van of tot in vijandelijk gebied. Het is evenwel mogelijk dat het in dit geval gaat om een overdrijving van de Egyptische priesters, maar zeker geen puur verzinsel (A. BOUCHÉ-LECLERCQ, 177), en dat de vorst zelf enkel expedities uitzond.¹⁸ Het Raphia-decreet sluit een dergelijk alternatief desalniettemin uit, aangezien dit ook vertelt over een koninklijk bevel (dieren)mummies terug naar Egypte te brengen

¹⁷ Opmerkelijk is dat hier gezegd wordt dat Alexander IV zich bevindt bij de inwoners van *Stt* (Ⲡⲓⲃⲉⲛⲛⲓⲛⲓ), terwijl hij in deze periode al in Macedonia was. Vinden we hier de sporen terug van een verwijt aan het hof van de jonge vorst of gaat het eerder om de suggestie dat de zoon van Alexander, feitelijk niet meer dan een kind nog, zich als het ware in gevangenschap, omgeven door vijanden bevindt?

¹⁸ Zo ook Hazzard (106-107) die gelooft dat Ptolemaios II vanwege zijn gebrekkige militaire capaciteiten enkel een generaal uitzond. Er is echter geen reden om aan te nemen dat de priester van Tjekou hier liegen. Een gebrek aan ervaring kan goedge maakt worden door de aanwezigheid van goede raadgevers en deze actie past perfect in Ptolemaios II's pogingen zijn gezag te legitimeren.

(Raphia Dem. r. 19-21; H.J. THISSEN, 1966, 17) en de Pithom-stèle vertelt dat de koning naar Syria ging en daar de goden vond, niet dat hij ging om de goden te vinden (r. 10-11).¹⁹

De Pithom-stèle zelf blijft nog enigszins problematisch. De tekst volgt het volgende patroon: koninklijke titulatuur – goddelijkheid vorst – lof aan de heerser – koninklijk bezoek aan de tempel op 10 januari 279 – tocht naar Syria en terugkeer goden – oproep priesters en terugkeer goden van de Oostelijke Harpoen – koninklijk bezoek aan de Oostelijke Harpoen op 28 december 274. De koninklijke expeditie naar Syria is ongedateerd evenals de daadwerkelijke terugkeer van de goden. Hoewel chronologisch gezien deze gebeurtenis plaats lijkt te hebben gehad tussen 10 januari 279 en 28 december 274, wat perfect past binnen de context van de Eerste Syrische Oorlog, maken de andere priesterdecreten duidelijk dat bepaalde elementen naar voren geschoven kunnen worden. Desalniettemin lijkt er enige chronologische volgorde te zitten in dit relaas. Ptolemaios II's twee bezoeken aan Tjekou (r. 15-16) volgen elkaar mooi op en gaan in tijd ver vooraf aan de laatste datering van deze tekst in mei / juni 264 waarin hij geschenken geeft aan de tempel (r. 27). Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat deze expeditie plaats had voor mei / juni 264. Als deze stèle bovendien in fases opgeschreven is, is deze tocht met zekerheid te dateren voor de onbekende stichtingsdatum van Ptolemaios Theron, aangezien hier van schrijver verwisseld wordt, wat kan wijzen op de dood of het ontslag van de eerste schrijver. De exacte aard en datum van deze expeditie van Ptolemaios II moeten bijgevolg, zonder vergelijking met parallelbronnen, nog raadselachtig blijven. Desalniettemin kan gezegd worden dat deze tocht hem zeker leidde naar Seleukidisch Syria en hoogstwaarschijnlijk met hen in conflict bracht, aangezien duidelijk is dat hij optrok tegen *Prs* en niet louter in Palestina bleef (cf. H. GOEDICKE, 197-198; J.K. WINNICKI, 1990, 159; 167; CH. THIERS, 2007, 97-98).

De reden voor de opname van deze passage en haar positie in de tekst moet dan ook het gevolg zijn van het belang van deze actie voor Egypte als geheel en voor de priesters van Tjekou en de Oostelijke Harpoen specifiek. Dit staat ook heel duidelijk in de inscriptie zelf, want nadat de koning de godenbeelden naar Memphis heeft gebracht en hen heeft opgesteld in het *pr-dw3.t*, beveelt hij de priesters op te roepen om deze standbeelden te bekijken (r. 13).

(r Km.t) ii=sn r pr n<.t> hm=f r-hft ntr.w ip(n) gmi=s(n) shm(.w) nw Hwi-gs I3b.ty pw iri.n=s(n) r m-
' hm=f im

¹⁹ De terugkeer van (dieren)mummies, evenmin als een terugkeer van de goden uit Palestina, past bovendien niet in de achtergrondgedachte van deze actie. Het punt is immers deze goden terug te brengen uit gebieden waar zij geen offers krijgen en hun beelden verwaarloosd worden, zodat zij zich kunnen 'herstellen', wat in het geval van Palestina niet nodig zou zijn omdat daar hun cultussen in stand werden gehouden, zoals de verwoestingen van godenbeelden en mogelijk ook (dieren)mummies uit het decreet van Raphia enkel bevestigen.

(naar Egypte) zij kwamen naar de plaats van zijne majesteit voor deze goden en zij vonden het standbeeld / de standbeelden van de Oostelijke Harpoen. Dat is wat zij deden in het gezelschap van zijne majesteit daar.

D. LORTON, 163; J.K. WINNICKI, 1994, 173: zij vinden ...

CH. THIERS, 2007, 45; 48; E. NAVILLE, 1903, Pl. 9. Cf. *Edfou* IV 8, 1.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81: .

K. SETHE, 93; A. BEY KAMAL, 1905, 174: .

1905, 174: .

Cf. CH. THIERS, 2007, 45: ; K. SETHE, 1904, 93: ; A. BEY KAMAL,

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81; E. NAVILLE, 1903, Pl. 9: .

Tegen de splitsing van Sethe (93). Cf. H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81.

ntr.w Kbh.t ini=sn r Km.t ntr.w pr-Itmw Tkw iwi.t=sn r htp st=sn pw d.t

De goden van Egypte kwamen naar Egypte, de goden van Pithom-Tjekou kwamen om te rusten. Het is hun plaats van eeuwigheid.

CH. THIERS, 2007, 43; K. SETHE, 1904, 93.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81: .

E. NAVILLE, 1903, Pl. 9: .

A. BEY KAMAL, 1905, 174: .

1905, 174.

CH. THIERS, 2007, 43; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81; A. BEY KAMAL,

E. NAVILLE, Pl. 9: .

Vershillende van de teruggebrachte godenbeelden bleken uit de Oostelijke Harpoen te komen en werden na hun verblijf in Memphis teruggevoerd naar hun eigen tempels. Thiers (2001, 111) gaat ervan uit dat deze terugkeer naar Tjekou per boot verliep via het kanaal van de farao's en dat op dit moment Ptolemaios II besloot het kanaal te restaureren. Een dergelijke hypothese is zeer verleidelijk, maar onmogelijk te bewijzen.

De controle van Tjekou (r. 15-16)

A. Tekst

rnp.t-sp 12 3bd 3 3h.t sw 3 <t> hr hm=f km ib=f

Jaar 12, maand 3 van het overstromingsseizoen, dag 3 onder zijne majesteit. Zijn hart was voltooid zijnde.

1 januari 273 (of 2 november 274).

CH. THIERS, 2007, 50; D. SCHÄFER, 2004, 218. De streepjes zijn leesbaar, maar niet zo duidelijk als Thiers beweert. Twee staan tezamen, maar het derde staat iets meer opzij.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81; E. NAVILLE, 20; Pl. 10; K. SETHE, 1904, 94; A. BEY KAMAL, 1905, 174; G. ROEDER, 1959, 121; E. GRZYBEK, 73:

CH. THIERS, 2007, 193; D. SCHÄFER, 2004, 253; G. ROEDER, 187; cf. *Urk.* II, 49, 15.

P. WILSON, 1085-1086; *ALex.* 77, 4547; 78, 4391; 79, 3231; W. ERICHSEN, II, 563.

in plaats van

CH. THIERS, 2007, 50; K. SETHE, 94.

wn hm=f (hr) phr T3-mry hn' ir.y.t-p'.t wr.t hs.w.t nb.(t) im3 bni.(t) mr.w.t hm.t-nswt hnw.t nw T3.wy ((Irsn3.t))

Zijne majesteit doorkruiste Egypte met de prinses groot van lofbetuigingen, bezitster van vriendelijkheid en zoet van liefde, koningsvrouw, meesteres van beide landen ((Arsinoe))

Cf. A. EGBERTS, 192-193; 437; Å. ENGSLEDEN, 2003, 250-256; 296-297; *Urk.* II, 137, 11; 140, 10.

P. WILSON, 652-653.

cf. M. GITTON, ‘Variation sur le thème des titulatures de reines’, *BIFAO* 78 (1978), 389-403; Mendes-stèle regel 11 infra; P. WILSON, 67.

Cf. H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 81; G. ROEDER, 1959, 121; D. SCHÄFER, 247.

E. NAVILLE, 20: wellpleasing, beloved.

CH. THIERS, 2007, 50: pourvue d’une douce caractère, douce d’amour.

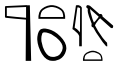
CH. THIERS, 2007, 50; E. NAVILLE, Pl. 10.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; K. SETHE, 94; A. BEY KAMAL, 174: .

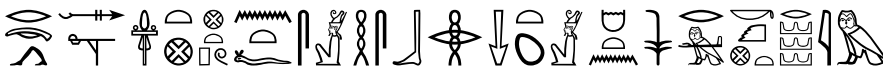
s3.t<.t>-nswt nb T3.wy ((Ptwlmys)) ntr.t i-mri.t sn=s

koningsdochter van de heer van beide landen ((Ptolemaios)), de godin die haar broer liefheeft,

CH. THIERS, 2007, 50; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; K. SETHE, 94; A. BEY KAMAL, 174.

E. NAVILLE, Pl. 10; 20: .

spr Hwi-gs I3b.t.y niw.t pw n it=s(n) Itmw hsb hr sn.t hm.t n nswt r mki Km.t r h3s.w.t im

en bereikt de Oostelijke Harpoen. Het is de stad van hun vader **16** Atoem. Hij controleert samen met de zus en vrouw van de koning om Egypte te beschermen tegen de vreemde landen eruit.

zie infra.

Uitzonderlijk verschijnt hier de koning met de dubbele kroon om Ptolemaios aan te duiden. Derchain (2016, 122) gaat ervan uit dat hier sprake is van een lapsus, wat mogelijk de abnormale positie van de zou kunnen verklaren als een correctie.

positie.

CH. THIERS, 2007, 50; G. ROEDER, 1959, 122; D. SCHÄFER, 218: abnormale

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 20; Pl. 10; K. SETHE, 1904, 94; A. BEY KAMAL, 174: .

CH. THIERS, 2007, 50.

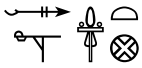
H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, Pl. 10; K. SETHE, 1904, 94; A. BEY KAMAL, 1905, 175; E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 231: .

Deze lijkt enorm veel op een , maar een constructie *iw rnp.t-sp ...* is onwaarschijnlijk.

cf. CH. THIERS, 2007, 50; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, Pl. 10; K. SETHE, 1904, 94; A. BEY KAMAL, 175.

B. Toponiemen

CH. THIERS, 2007, 50; D. SCHÄFER, 218.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, Pl. 10: (of .

K. SETHE, 1904, 94: .

A. BEY KAMAL, 1905, 175: .

De Oostelijke Harpoen is zoals eerder vermeld de VIIIste nome van Neder-Egypte, waarvan Tjekou de hoofdstad was.

C. De vreemde landen eruit

h3s.w.t

Het bezoek van Ptolemaios II en Arsinoe II moet gezien de datering beschouwd worden in de context van de Eerste Syrische Oorlog, wat het verleidelijk maakt de mogelijke bouw van nieuwe versterkingswerken te Tjekou te verbinden met de dreiging van een Seleukidische invasie (CH. THIERS, 2007, 98). Ieder leger dat Egypte wilde binnenvallen of verlaten was echter gedwongen langs de Noordelijke Sinai te trekken omwille van het woestijnklimaat meer naar het zuiden en de dreiging van de Nabateeërs en andere (semi-)nomadische volkeren (cf. H. VERRETH, 30-49). Het is bijgevolg onwaarschijnlijk dat Ptolemaios II Tjekou zelf versterkte tegen de Seleukiden, aangezien een invallend leger eerder rechtstreeks door zou stoten naar de vruchtbare Nijldelta, dan af te draaien in de richting van de Oostelijke Woestijn. Ptolemaios II's bezoek moet dan ook gezien worden in de bredere context van een algemene controle van de verschillende gefortificeerde gemeenschappen en eigenlijke forten aan de oostelijke grens van Egypte met het oog op een mogelijke Seleukidische invasie. Dit betekent niet dat de mogelijke bouw van extra fortificaties in Tjekou zelf niets te maken had met de Seleukiden – een vijand die erin slaagde door te stoten tot in de Nijldelta kon zeer goed eenheden uitzenden om lokale machtscentra te veroveren -, maar het is waarschijnlijker dat als Ptolemaios II daadwerkelijk Tjekou versterkte, hij van de gelegenheid gebruik maakte om mogelijke aanvallen van nomaden uit de Sinai en de Oostelijke Woestijn verder te ontmoedigen (A. SCHLOTT-SCHWAB, 98; J.J. WINNICKI, 2000, 166-172). Ouder bronnenmateriaal maakt immers duidelijk dat Tjekou zeer belangrijk was in de verdediging van Egypte tegen deze *h3s.w.t*. Zo informeert een brief van een functionaris aan Seti II (P.Anast. VI 4, 13-5, 2; C. KÜTHMANN, 41; A.H. GARDINER, 1937, 76-77; J.P. ALLEN, 16-17) dat Tjekou verbonden was met fortificaties die de toegang van (semi-)nomadische groepen tot Egypte konden toekennen of ontzeggen.

Een kanaal en een muur (r. 16)

A. Tekst

rnp.t-sp 17 3bd 1 prt hr hm=f šdi.n=f [itrw / mr] r-ḏr.w ib=f it=f Itmw ntr 3 'nh.w n Tkw r bsi ntr.w nw Hnt-i3b.t

Jaar 17 (?) maand 1 van het groeiseizoen onder zijne majesteit. Hij groef een kanaal volgens de omvang van zijn hart. Zijn vader Atoem, de grote, levende god van Tjekou, zal de goden van *Khenet-Iabet* leiden.

26 februari tot 27 maart 268 of 27 februari tot 27 maart 269.

Hoewel alle andere onderzoekers hier 16 lezen, herken ik op basis van de foto's van Thiers toch duidelijk een derde streepje onder de *sp*. Mogelijkerwijs is het eerste streepje evenwel een fout van de schrijver aangezien het qua vorm licht verschilt van de andere.

De is duidelijk leesbaar, waardoor de interpretatie moeilijk wordt. Desalniettemin zijn zowel de lezingen *3h.t* als *šmw* volledig uit te sluiten, wat van dit de enige mogelijke interpretatie maakt.

CH. THIERS, 2007, 52; D. SCHÄFER, 218; cf. E. GRZYBEK, 73: .

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 231: .

E. NAVILLE, Pl. 10; 20: .

K. SETHE, 1904, 95: .

A. BEY KAMAL, 1905, 175: .

G. ROEDER, 1959, 122; D. SCHÄFER, 218: .

emfatisch

Wb. IV 563, 1; *ALex.* 79, 3083; cf. 79, 2929; O. FAULKNER, 273: *Urk.* IV 28, 3; 815, 1; 919, 4; L.H. LESKO en B. SWIKTALSKI LESKO, II, 140: P. Harris I 4, 3; A. H. GARDINER, 1911, P.Turin 4; K.A. KITCHEN, 72, r. 9.

CH. THIERS, 2007, 52; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 231; K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 1905, 175; G. ROEDER, 1959, 122; D. SCHÄFER, 218.

E. NAVILLE, Pl. 10; 20: .

CH. THIERS, 2007, 52: .

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 1903, Pl. 10; A. BEY KAMAL, 1905, 175: .

K. SETHE, 1904, 95: .

Cf. Mendes-stèle, r. 18-19, zie infra; Kosmos Indikopleutès, *Top. Christ.* 2, 59; G. POSENER, 1936, 73.

Voor een meer uitgebreide beschrijving van dit kanaal en bijkomende parallelbronnen, zie infra.

P. WILSON, 1240; *Wb.* V 588, 14-15.

CH. THIERS, 2007, 53; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82: volgens zijn hart van zijn vader Atoem om de goden van Khenet-Iabet te voeren / uit te vloeien.

Thiers (2007, 53) veronderstelt dat dat de =f terugverwijst naar Ptolemaios II Philadelphos en er bijgevolg hier sprake moet zijn van een fout van de graveerder die een f schreef in plaats van een n. Deze correctie is overbodig.

Thiers (2007, 53) stelt eveneens de alternatieve lezing voor, maar de twee hoornslangen maken duidelijk dat het hier wel degelijk om it=f gaat, dat zo vaak in deze inscriptie verschijnt (E. GRZYBEK, 75-76).

CH. THIERS, 2007, 52; K. SETHE, 1904, 95.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 1903, Pl. 10: .

P. WILSON, 330; *Wb.* I 473, 1-18.

CH. THIERS, 2007, 52; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 1903, Pl. 10; 20.

K. SETHE, 1904, 95: .

A. BEY KAMAL, 1905, 175; Å. ENGSHEDEN, 2003, 152: .

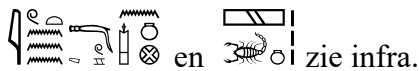
h3.t r itrw mh.t.t n Iwnw ph.t<.t>=f m Š srq.w

De voorkant is naar de rivier / Nijl van het Noorden van Heliopolis, zijn achterkant is in het Meer van de Schorpioenen.

CH. THIERS, 2007, 52; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, Pl. 10; 20; G. ROEDER, 1959, 122; D. SCHÄFER, 218.

K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 1905, 175: .

en zie infra.

iri.n=f sbti wr hr-ib h3s.t=f i3b.t(.t) m k3w nt 100 nn snb r hsf bdš.w m snni ntr.w h3i=sn hr km.t

Hij bouwde een muur in het midden van zijn oostelijke woestijn met een lengte van 100 (el?), niet te doorbreken, om de vijanden af te weren als het ongeluk van de goden wanneer zij op Egypte neerdalen.

iri.n=f emfatisch.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 175; CH. THIERS, 2007, 52.

E. NAVILLE, Pl. 10; 20: .

Opnieuw zijn twee verschillende lezingen mogelijk, afhankelijk van de interpretatie van de *s*.

iri.n=f s(w) inb Hij bouwde het, een muur.

K. SETHE, 1904, 95; Å. ENGSHEDEN, 2003, 174; PH. DERCHAIN, 2010, 63-65 die er zelfs een *m* achter plaatst.

iri.n=f sbti Hij bouwde een muur.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; G. ROEDER, 1959, 122; CH. THIERS, 2007, 52; 54; D. SCHÄFER, 218.

Het verschil in lezing is miniem, aangezien *inb* en *sbty* in deze periode synoniemen van elkaar zijn geworden (P. WILSON, 82-83; 823; P. SPENCER, 260-266; 270-278). Het verdedigende aspect van deze muren bleef echter duidelijk primeren.

CH. THIERS, 2007, 52; K. SETHE, 95; G. ROEDER, 1959, 122; D. SCHÄFER, 218: of

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82:

E. NAVILLE, Pl. 10; 20:

A. BEY KAMAL, 175:

P. WILSON, 663.

P. WILSON, 1045; *ALex.* 77, 4346; 78, 4233; 79, 3092; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, II, 143; W. ERICHSEN, II, 532; cf. F. HOFFMANN, 113-115. Hoewel *k3w* oorspronkelijk louter de hoogte van een object aanduidde, is haar betekenis tegen de Ptolemaïsche periode uitgebreid zodat zij ook de lengte van een object kan aanduiden. Cf. E.J. SCHERMAN, 95.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82 (of or); E. NAVILLE, Pl. 10; 20; A. BEY KAMAL, 175.

CH. THIERS, 2007, 52; 54: .

K. SETHE, 1904, 95: .

De interpretatie van deze tekens is lastig en het onderwerp van uitgebreide discussie. Brugsch en Erman (82), en Naville (20) lezen *nt* en interpreteren de als een alternatieve schrijfwijze voor , bijgevolg vertalen zij: (een grote muur ... met een hoogte) van 100 el. Roeder (122) lijkt ook een *n* te lezen, maar deze tekens evenwel te interpreteren als *nty*, wanneer hij vertaalt: (een grote muur ... met een hoogte) waarvoor geldt De is echter niet helemaal duidelijk leesbaar en de aanwezigheid van een klein streepje in haar midden lijkt te

suggereren dat het in feite om een — gaat. Bijgevolg lezen Thiers (2007, 54) en Schäfer (218): (een grote muur ... met een lengte) te bewonderen = stw<t> (cf. *Wb.* IV 334, 6; 335, 12-13; *ALex.* 78, 3927). Deze interpretatie is niet helemaal overtuigend.

Aangezien de gebruikelijke maateenheid in dit soort gevallen de el (—) is, hoewel zij ongeschreven blijft, waardoor de hoogte dan wel de lengte van deze muur ongeveer 50 meter geweest moet zijn, maakt Thiers (2007, 54) terecht de opmerking dat beide maten onwaarschijnlijk zijn. Een muur van 50 meter hoog is niet direct realistisch in deze context, zelfs als het om een belangrijke verdedigingspositie gaat, en een muur van 50 meter lang is nauwelijks genoeg om een wadi te verdedigen.

Derchain (2010) biedt evenwel een mogelijke oplossing voor dit probleem. In een kort artikel beargumenteert hij dat deze ‘muur’ niets anders is dan het eerder genoemde kanaal van Ptolemaios II dat naast een duidelijk commerciële functie ook diende als extra verdedigingswerk voor de lokale tempelgemeenschap en dit grensgebied. Deze gelijkstelling is gebaseerd op Strabo’s beschrijving (XVII 26) van ditzelfde kanaal. De antieke auteur en rondreiziger schrijft immers: Πλησίον δὲ τῆς Ἀρσινόης καὶ ἡ τῶν Ἡρώων ἐστὶ πόλις καὶ ἡ Κλεοπατρὶς ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Ἀραβίου κόλπου τῷ πρὸς Αἴγυπτον καὶ λιμένες καὶ κατοικίαι διώρυγές τε πλείους καὶ λίμναι πλησιάζουσαι τούτοις· ἐνταῦθα δ’ ἐστὶ καὶ ὁ Φαγρωριοπολίτης νομὸς καὶ πόλις Φαγρωριόπολις. ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς διώρυγος τῆς ἐκδιδοῦσης εἰς τὴν Ἐρυθρὰν ἀπὸ κόμης ἄρχεται Φακούσσης, ἣ συνεχῆς ἐστὶ καὶ ἡ φύλωνος κόμη· πλάτος δ’ ἔχει πηχῶν ἑκατὸν ἢ διῶρυξ, βάθος δ’ ὅσον ἄρκεῖν μυριοφόρῳ νηί· οὗτοι δ’ οἱ τόποι πλησιάζουσι τῇ κορυφῇ τοῦ Δέλτα.²⁰

Hoewel dit kanaal pas in het verlengde van deze vertaling uitgebreid besproken zal worden, biedt Derchains gelijkstelling van kanaal en muur een elegante oplossing voor de moeizame vertaling van deze passage. Drie problemen blijven echter. Ten eerste lijkt het raar de constructie van één bouwproject op twee verschillende manieren te beschrijven. Ten tweede biedt het kanaal dan wel een goede verdediging tegen de nomaden uit de Oostelijke Woestijn, maar niet tegen veronderstelde invasies uit het Oosten via de Sinaï. Ten derde is de

²⁰ *Dichtbij Arsinoë zijn ook de Heroönpolis en Kleopatriis in de inham van de Arabische Golf naar Egypte en er zijn havens en nederzettingen en vele kanalen en meren nabij hen. En daar is de nome van Phragrôriopolis en de stad Phragrôriopolis. Het begin van het kanaal dat uitstroomt naar de Rode Zee begint aan het dorp Phakoussa, waaraan het dorp van Philôn verbonden is. Het kanaal heeft een breedte van 100 el, en een diepte zo groot te voldoen aan een zeer groot handelsschip. Deze plaatsen zijn nabij de top van de Delta (eigen vertaling).*

term $k\zeta w$ ongewoon om de breedte van iets weer te geven, waarvoor meestal $\zeta w.t$ gebruikt wordt (P. WILSON, 1045; 1-2).

Alle drie zijn echter eenvoudig op te lossen. De dubbele beschrijving van dit bouwproject toont enerzijds het commerciële en religieuze belang van dit kanaal voor de lokale tempelgemeenschap, anderzijds het defensieve belang. Hoewel deze regel immers begint met de beschrijving van een normaal bouwproject van de koning, wordt al snel duidelijk dat deze louter aan bod komt vanwege haar lokale belang, zoals het geval is bij iedere koninklijke daad in deze inscriptie. De beperkte defensieve functie van dit kanaal, werd dan weer – vermoedelijk – goedge maakt door andere maatregelen die de koning in zijn twaalfde jaar genomen had terwijl hij $hsb r mki Km.t r h\zeta s.w.t im$. Het praktische doel van een dergelijke muur moet, wat de lokale elite ook beweerde, eerder gelegen hebben in de bescherming van het kanaal tegen zandstormen.²¹ Hoffman (113-115) beargumenteert dan weer dat het gebruik van $k\zeta w$ en $\zeta w.t$ afhankelijk was van de positie die de schrijver aannam tegenover het beeld / bouwwerk. Aangezien de lengte van het kanaal al beschreven was, vestigde de auteur nu de aandacht op zijn breedte, die onoverkomelijk was voor een onvoorbereide vijand.

Het blijft evenwel mogelijk dat er hier sprake is van een andere maateenheid. Een korte beschouwing van Laat-Egyptische maateenheden uit het Nieuwe Rijk en in het Demotisch is bijgevolg aan de orde (S.P. VLEEMING, 1199-1211; K.-TH. ZAUZICH, 29). Van al deze komt enkel de Demotische handbreedte ($\$p$) van 7,5 cm in aanmerking waardoor de muur 7,5 meter hoog geweest zou moeten zijn. Allen andere maten zijn oftewel veel te hoog of laag, lang of kort. Desalniettemin zijn er twee redenen om aan te nemen dat Ptolemaios II geen echte muur bouwde naast of in de buurt van het kanaal. Ten eerste is er nooit enig archeologisch bewijsmateriaal gevonden dat het bestaan van deze muur bewijst, noch lijkt een dergelijke muur later heropgebouwd te zijn. Dit argument is echter gebrekkig, want afhankelijk van de (onbekende) lengte van deze muur en de vele verstreken eeuwen tussen haar potentiële bouw en nu, is het onwaarschijnlijk dat zelfs als zij bestond, er ooit nog sporen van teruggevonden zullen worden. Ten tweede is deze muur in geen enkele andere bron geattesteerd. Hoewel dit argument evenmin volledig overtuigend is, lijkt het raar dat een dergelijke muur niet in de Mendes-stèle vermeld is naast het kanaal

²¹ Dank aan dr. Herbert Verreth voor deze bemerking.

zelf. Er wordt immers duidelijk gezegd dat één van de doelen van het kanaal is de tempels te verdedigen. Een muur zou beter zijn geweest voor dat doel of althans beter met dat doel te verbinden zijn geweest.

Ook deze tekens zijn lastig te interpreteren. Brugsch en Erman (82), Roeder (122), en Schäfer (218) lezen: *nn / iw.ty sbi*, en vertalen: (waarvoor geldt) niet uit te lachen (cf. *Wb* IV 89, 4; III 434, 5-11 (*šbt*). Thiers (2007, 52; 54) en Derchain (2010, 64) lezen dan weer: *nn / iw.ty sb*, en vertaalt: (waarvoor geldt) niet te doorbreken (cf. *Wb* IV 81, 13; III 458, 8-9 (*snb*)), hoewel hij zelf toegeeft dat het determinatief hier raar is.

Beide gevallen zijn problematisch, aangezien het om corrumperingen van andere werkwoorden gaat. Een derde mogelijkheid is te gaan kijken naar het werkwoord *šbi* (*Wb*. IV 436, 5-12; P. WILSON, 998) dat hetzelfde determinatief heeft, maar qua betekenis (vermengen / door elkaar halen) niet lijkt te passen, tenzij de auteur wilde waarschuwen kanaal en muur niet door elkaar te halen, wat eveneens onwaarschijnlijk is. Andere mogelijkheden zoals *sbi* (*Wb*. III 429, 10-432, 3), *sbi* (*Wb*. IV 87, 7-11), *snb* (*Wb*. IV 158, 2-159, 9) schieten eveneens tekort. Bijgevolg lijkt de lezing *nn / iw.ty sb* het beste in de context te passen. Het determinatief moet dan het gevolg zijn van verwarring of een poging de meer figuurlijke betekenis van het werkwoord in deze context weer te geven.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 1905, 175; E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 232; CH. THIERS, 2007, 52.

E. NAVILLE, Pl. 10:

P. WILSON, 339; *Wb*. I 487, 12-17; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, I, 143: vijanden, rebellen, ...

CH. THIERS, 2007, 52; K. SETHE, 95; G. ROEDER, 1959, 122; A. BEY KAMAL, 1905, 175; D. SCHÄFER, 2004, 218.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82:

E. NAVILLE, 1903, Pl. 10; 20:

P. WILSON, 866; *Wb*. III 461, 2; IV 157, 4; cf. *Urk*. II 217, 7; J. VON BECKERATH, 2000, 43-46; P.W. PESTMAN, 1995, 101-137; cf. N.-C. GRIMAL,

29*, r. 18; cf. *UPZ* II 199, 4; L. KOENEN, 103-119; P.London BM EA 10477, 42, r. 22.

CH. THIERS, 2007, 52; K. SETHE, 95; G. ROEDER, 1959, 122; D. SCHÄFER, 218.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82:

E. NAVILLE, Pl. 10; 20:

A. BEY KAMAL, 175:

Cf. H.W. FAIRMAN, 278; D. KURTH, 1999, 81; cf. r. 25; 17-19 (hww).

h3i r Km.t: W. HELCK, 2000, 56; O. GOELET, 41.

H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; K. SETHE, 1904, 95; E. ANDERSON en N. SJÖBERG, 1903, 232; CH. THIERS, 2007, 52.

A. BEY KAMAL, 1905, 175:

E. NAVILLE, 1903, Pl. 10:

De tekens zijn zo klein geschreven dat het bijna onmogelijk wordt hen te lezen.

B. Toponiemen

Zijn vader Atoem zal de goden van ... leiden.

CH. THIERS, 2007, 52; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 1903, Pl. 10; 20; K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 1905, 175.

Hnt I3b.t is naam van de XIVe nome van Neder-Egypte (H. GAUTHIER, IV, 178-179; H. BRUGSCH en E.ERMAN, 82; E. NAVILLE, 1903, 20) die juist boven de *Hwi-gs I3b.ty* ligt en omvat de noordelijke toegang tot Egypte, zowel over land als over zee.²² Thiers (2007, 53-54; cf. H. GAUTHIER, IV, 179: Tjarou; cf. H. VERRETH, 751-752) gaat er echter vanuit dat dit toponiem, omwille van het stadsdeterminatief, meer specifiek wijst op de toenmalige hoofdstad van deze nome, Tanis (TM Geo 2252), dat deze naam en positie vermoedelijk overgenomen had van *I3rw* (TM Geo 2109; contra H. VERRETH, 733-734), aangezien Tanis ook in andere teksten dezelfde naam lijkt te dragen (C. ZIVIE-COCHE, 298-299). Aangezien Zivie-Coche de teksten zelf niet aanbiedt, is dit echter onmogelijk te bevestigen. Indien het hier wel degelijk om Tanis gaat, moet er volgens dezelfde onderzoekers ook een

²² In vroegere periodes verschijnt *Hnt I3b.t* echter als de XVle nome (H. VERRETH, 733-734; A. GARDINER, 1947, 204).

religieuze band zijn tussen Tjekou en Tanis. Een andere mogelijkheid is evenwel dat *Hnt I3b.t*, als letterlijk ‘de voorkant van het Oosten’, hier meer algemeen gebruikt wordt voor de gehele noordoostelijke grens van Egypte (Cf. W. HELCK, 187-190; D. SCHÄFER, 218).²³

In Tanis stond de cultus van Amon, als de heerser van de beide landen, centraal (C. ZIVIE-COCHE, 305-321; I. GUERMEUR, 265-301), gevolgd door de cultussen van Moet en Chonsoe met wie hij een trias vormde. Thiers (2007, 54) stelt voor de verbinding tussen de cultussen van Tjekou en *Hnt I3b.t* / Tanis te zoeken in de cultus van *Nb.t-ḥtp.t* die in Tjarou vereerd werd als *Itm.t*, de partner van Atoem (D. MEEKS, 2008, 299-301; J. VANDIER, 1965a, 136-137; 1965b, 172-173). Deze band is echter redelijk zwak, aangezien *Nb.t-ḥtp.t* slechts sporadisch verschijnt in combinatie met Horus van Mesen op de geografische afbeeldingen in Edfoe (C. ZIVIE-COCHE, 314). De inscriptie impliceert echter duidelijk wel een band, aangezien Atoem de goden van *Hnt I3b.t* zal leiden / doen vloeien (P. WILSON, 330; *Wb.* I 473, 1-18; duidelijk een woordspel van de auteur). Daarnaast is er eveneens duidelijk een band tussen deze nieuwe / beoogde machtspositie van Atoem en de renovatie van het kanaal. Een mogelijke, maar voorlopig nog zeer onzekere, hypothese is bijgevolg dat deze zin het religieuze en commerciële met elkaar verbindt en zelfs bewust door elkaar haalt. Het is immers hoogstwaarschijnlijk dat de (priester)elite van Tjekou hoopte dat de renovatie van dit kanaal de economische, en bijgevolg ook politieke en religieuze, positie van hun gemeenschap zou vergroten. De religieuze band van Atoem met de goden van Tanis of de XVIIIe nome hoeft bovendien niet zo specifiek gezocht te worden, aangezien Atoem op de lunette zelf ook *nswt ntr.w* genoemd wordt.

Zijn (het kanaal) voorkant is naar

CH. THIERS, 2007, 52; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 1903, Pl. 10; 20; K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 1905, 175.

Itrw mh.t.t Iwnw duidt vermoedelijk op de meest oostelijke Nijlvertakking (*Wb.* I 146, 10-147, 1) ten noorden van Heliopolis (TM Geo 761), wat het meest eenvoudige beginpunt was voor een kanaal tot aan de meren ten noorden van de Rode Zee.

De achterkant is in

CH. THIERS, 2007, 52; H. BRUGSCH en E. ERMAN, 1894, 82; E. NAVILLE, 1903, Pl. 10; 20; K. SETHE, 1904, 95; A. BEY KAMAL, 1905, 175.

²³ Dank aan Dr. Verreth voor deze opmerking.

Š *srq.w*, het Meer van de Schorpioenen, is de *ph.w* (*Wb.* I 538, 8-11; *Opet* 249 L) van de *Hwi-gs I3bt.y*, de VIIIe nome van Neder-Egypte (G. GAUTHIER, V, 127; P. WILSON, 888; 985; CH. THIERS, 37; 54). Dit toponiem wordt gewoonlijk geïdentificeerd met het Timsahmeer (TM Geo 5003), dan wel met de Bittermeren (TM Geo 5002; E. NAVILLE, 8) aan de Sinaï (CH. THIERS, 2001, 37-38; C. TUPLIN, 248). Thiers (2001, 37) verbindt dit toponiem met het Timsahmeer, nadat hij de Bittermeren uitgesloten heeft door hen te verbinden met het toponiem *Km-wr* (; Pithom r. 20) omwille van Strabo XVII 1, 25 die hen niet alleen benoemd maar hen ook via een kanaal verbindt met Arsinoe. Deze interpretatie heeft echter een probleem, zoals in het volgende luik aan bod zal komen.

C. Het kanaal en zijn functies²⁴

Het kanaal dat Ptolemaios II bouwde of eerder renoveerde, is in de literatuur ook bekend als het kanaal van de farao's. Dit heeft alles te maken met de positie van dit kanaal als essentieel verbindingspunt tussen de Rode Zee en de Nijldelta. Vooraleer er echter een kanaal was, en lang voor er zelfs sporen waren van een Egyptische beschaving, met name in het Pleistoceen, was de Wadi Tumilat (TM Geo 10571) een zijtak van de Nijl (M. BIETAK, 88-90; G. POSENER, 1938, 260). Hoewel de Nijl zich met verloop van tijd terugtrok, nam deze Wadi ook in de Faraonische periode een belangrijke positie in als verbindingspunt tussen de Nijldelta, de Rode Zee, de Sinaï, en alles wat er voorbij lag. Op een bepaald moment beslist Nechao II (Hdt. II 158; cf. IV 42) of, eerder onwaarschijnlijk, een Sesostri (Plin. *HN* VI 165-166; Arist. *Mete.* I 14, 352b, 20-31; G. POSENER, 1938, 259-273; H. SCHÖRNER, 28-31; C. TUPLIN, 239) echter de tocht tussen de Nijldelta en de meren ten noorden van de Rode Zee te vergemakkelijken en hij begon met de bouw van een kanaal. Herodotos voegt dat 120 000 Egyptenaren stierven in dit project, waarop Nechao besloot een orakel te raadplegen dat hem aanraadde het werk stop te zetten en niet te werken voor de barbaar. De barbaar in kwestie was niemand minder dan Dareios I wiens bouwinscripties nog steeds de loop van het kanaal sieren (G. POSENER, 1936, 48-87; 180-181; C. TUPLIN, 237-283; J.-F. SALLES, 1988, 82-86; 1990, 117-118). Het is evenwel goed mogelijk dat Nechao II er wel in slaagde het kanaal te voltooien en dat Dareios I het slechts renoveerde (CH. THIERS, 108; J. YOYOTTE, 1960); hij zou niet de eerste farao zijn die zijn daden overdreef. De volgende bouwheer was Ptolemaios II die zelfs een soort van sluis liet bouwen omdat de Rode Zee hoger lag dan het kanaal zelf (Diod. Sic. I 33, 8-12; Strabo XVII 1, 25; Plin. *HN* VI 165-166; cf. Arist. *Mete.* I 14, 352b, 20-31; Ptol. *Geog.* IV 5, 54), waarvan de sporen teruggevonden zijn door Bourdon (CL. BOURDON, 1925, 63-64; 141-147; Pl. 4; 8; 1928, 237; 241). De Pithom-stèle vertelt dat het kanaal liep van de meest oostelijke Nijlvertakking ten noorden Heliopolis tot het Timsahmeer of de Bittermeren, wat Herodotos (II 158) tegen lijkt te spreken wanneer hij zegt dat het kanaal begint ten zuiden van Boubastos (TM Geo 462) ter

²⁴ De literatuur evenals het bronnenmateriaal over dit kanaal is te uitgebreid om hier volledig te kunnen bespreken. Voor een overzicht van de recente literatuur zie: CH. THIERS, 107.

hoogte van Per Sepdou (TM Geo 2814) (cf. C. TUPLIN, 240-241). Thiers (111-112) lost dit probleem op door te wijzen op de eeuwen tussen deze twee bronnen en te stellen dat Ptolemaios II een tweede tak toevoegde aan dit kanaal tot aan Heliopolis die samenkwam met het vorige ter hoogte van Leontopolis (TM Geo 1239). Hoewel Thiers, zoals eerder gezegd, het Meer van de Schorpioenen verbindt met het Timsahmeer, buigt het kanaal van de farao's af naar de Bittermeren voor het het Timsahmeer bereikt (G. POSENER, 1938, 259). Thiers (112) tracht dit probleem op te lossen door van het Timsahmeer een verlengde van de Wadi Tumilat te maken, dat dan de echte *ph.w* van de Oostelijke Harpoen zou moeten zijn. Deze hypothese is echter niet overtuigend, terwijl zijn afwijzing van de Bittermeren goed beargumenteerd is. De archeologische realiteit lijkt desalniettemin voor een identificatie van het Meer van de Schorpioenen met de Bittermeren te pleiten, maar de exacte betekenis en locatie van al deze toponiemen blijft nog problematisch (cf. reeds G. POSENER, 1938, 263).

De verschillende functies van dit kanaal zijn al enigszins besproken in het filologische commentaar. Het is immers duidelijk dat naast een commerciële functie (S.E. SIDEBOTHAM, 179-182), dit kanaal ook een religieuze en defensieve functie had. Deze kanaal behoeft verdere uitleg. De ligging van dit kanaal ten zuiden van Tjekou maakt immers duidelijk dat het Tjekou enkel kon verdedigen tegen tegenstanders die uit het zuiden kwamen. Dit betekent dat de defensieve functie van dit kanaal, en de muur die er mogelijk mee verbonden was, nihil was ten aanzien van een potentiële Seleukidische invasie, noch kon het Tjekou zelf verdedigen tegen nomaden uit de Sinai die vermoedelijk binnenvielen via de opening tussen het Timsahmeer en de Bittermeren of via het noorden, waardoor zij zich boven het kanaal bevonden (A. SCHLOTT-SCHWAB, 98; J.K. WINNICKI, 2000, 166-172).

Omwille van de band die het kanaal van de farao's legt tussen Tjekou en de Voorkant van het Oosten of Tanis, tracht Thiers (113-177) dit kanaal te verbinden met een nooit gebruikt kanaal tussen het Ballah-en Timsahmeer ontdekt door de Bellefonds (C.A. REDMOUNT, 1995, 130-131; 1983, 9; M. BIETAK, 138-139; CL. BOURDON, 41; CH. THIERS, 114).²⁵ Deze hypothese is evenwel gebrekkig, daar allereerst niet zeker is dat de naam *Hnt I3b.t* wijst op de XIVde nome van Neder-Egypte of Tanis, en aangezien ten tweede de afstand van dit kanaal tot Tjekou (evenals tot Tanis) veel te groot is om ermee verbonden te worden (cf. p. 56-57). Omwille van deze reden is ook de theorie van Clédat (106; 104) af te wijzen die stelt dat Ptolemaios II dit kanaal toevoegde aan het kanaal van de farao's via een verbinding door het Timsahmeer af te wijzen, al is het mogelijk dat het hier om een tweede kanaal gaat.

²⁵ Dat dit kanaal nooit gebruikt kan zijn omwille van haar ligging veertien meter boven zeeniveau, is volgens Thiers (115) geen argument tegen de lovende beschrijving ervan in deze tekst, aangezien het vermoedelijk nog niet voltooid was. Hij geeft evenwel toe dat het raar is dat de Egyptenaren zich met hun kennis van kanalen niet bewust waren van de onbruikbaarheid van dit kanaal.

3.1.2 De Mendes-stèle

Een tweede belangrijke bron is de Mendes-stèle (TM 58583). In 1870 had Emil Brugsch omwille van zijn broer, de bekende Egyptoloog / Demotisant Heinrich Brugsch, van de *kedive* Isma'il Pasha toestemming gekregen opgravingen te doen in de Nijldelta ter hoogte van Tmai el-Amid, een regio met een groot aantal niet-onderzochte Tells. De opgravingen waren een succes en al in het begin van 1871 vond Emil Brugsch twee stèles, één van Psammetichos I en één van Ptolemaios II, die zich momenteel in het Egyptische Museum in Caïro bevindt (CG 22181). De stèle zelf meet 1,47 op 0,78 m en is horizontaal doormidden gebroken. Bovendien ontbreken enkele fragmenten aan de linker- en rechterzijde, hoewel enkele al zijn teruggevonden. De vindplaats van deze stèle is onbekend, aangezien Emil Brugsch geen logboek bijhield, maar omwille van haar band met de lokale trias stond zij waarschijnlijk binnen het tempelcomplex.²⁶ Net zoals de Pithom-stèle verschaft zij informatie over de bezoeken en weldaden van Ptolemaios II aan de stad, aangevuld met wat historische informatie.

De stad Mendes (TM Geo 1351), ook bekend als Djedet (*Dd.t*) en Anepet (*'npt*), en momenteel als Tell Roba, was in het begin van de Ptolemaeïsche periode de hoofdstad van de XVIde nome van Neder-Egypte (*ḥꜣ.t mḥ.y.t*, de Voorkant van de Vis) en een belangrijk religieus centrum gecentreerd rond de trias Banebdjed, Hatmehit, en Harpocrates, van wie de eerste ook gepresenteerd wordt als de vader van de koning. Om onbekende redenen verloor de stad echter geleidelijk aan belang waardoor het nabijgelegen Thmoeis, momenteel bekend als Tell Timai, haar plaats innam als hoofdstad van de nome.²⁷

De inscriptie is mooi afgewerkt in duidelijke hiërogliefen en wordt bekroond door een traditionele lunette waarop Ptolemaios II, Arsinoe II, en Ptolemaios “de zoon” offeren aan de lokale trias waarbij de vergoddelijkte Arsinoe II zich heeft aangesloten. Aangezien deze inscriptie ook de exacte datum van haar dood geeft en haar vergoddelijking vermeldt, is duidelijk dat dit een belangrijke theologische en politieke gebeurtenis was. De ontdekking van een tweede, veel kleinere, stèle die zich eveneens focust op de dood en vergoddelijking van Arsinoe II bevestigt deze stelling.²⁸

Een volledige bespreking van deze inscriptie zou opnieuw te veel afleiden van het centrale thema van deze thesis. Bijgevolg zal enkel die informatie geanalyseerd worden die betrekking heeft op de eerste twee Syrische Oorlogen en de vredesperiode ertussen. Een meer uitvoerigere heranalyse van deze tekst, aangevuld door de recente opgravingen in Mendes, laat echter op zich wachten.

²⁶ H. BRUGSCH, ‘ oder Mendes’, 89; A. MARIETTE-PACHA en G. MASPERO, *Monuments divers*, 12-13; H. BRUGSCH, ‘Die große Mendes-Stele’, 33; H. DE MEULENAERE, ‘De stèle van Mendes’, 53-54.

²⁷ H. DE MEULENAERE, ‘Mendes’, *Lexikon der Ägyptologie*, III, 43-45; D.D. REDFORD en S. REDFORD, *Excavations at Mendes, Volume 2*, Leiden en Boston, 2019. De Redfords spreken bizar genoeg noch over de stèle, noch over de opgravingen van Brugsch, hoewel zij de stèle wel vermelden in het eerste volume. Contra: P. MONTET, *Géographie de l'Égypte ancienne*, I, Parijs, 1957, 144-145, gebaseerd op bronnen uit de Romeinse tijd.

²⁸ I. KAMEL, ‘A stela from Mendes’, *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 59 (1966), 27-31.

A. BEY KAMAL, *Stèles ptolémaïques et romaines* (Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, 27), II, Caïro, 1905, Pl. 54-55.

Tussentijdse bibliografie

BEY KAMAL A., *Stèles ptolémaïques et romaines* (Catalogue général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, 27), 2 dln., Caïro, 1905.

BRUGSCH H., 'Die große Mendes-Steile aus der Zeit des zweiten Ptolemäers', *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 13 (1875), 33-40.

= BRUGSCH H., 'The great Mendes stele, XXXIIInd Dynasty', *Records of the past*, VIII, Londen, 1876, 91-102.

BRUGSCH H., '𓆎𓆏𓆑 oder Mendes', *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 9 (1871), 89-95.

DE MEULENAERE H., 'De stele van Mendes', *Orientalia Gandensia* 2 (1965), 53-65.

DE MEULENAERE H. en MACKAY P., *Mendes II*, Warminster, 1976.

DERCHAIN P., 'La garde "Égyptienne" de Ptolémée II', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 65 (1986), 203-204.

DERCHAIN P., 'Une mention méconnue de Ptolémée "Le Fils"', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 61 (1985), 35-36.

FISCHER-BOVET CH. en CLARYSSE W., 'A military reform before the battle of Raphia?', *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* 58.1 (2012), 26-35.

KAMEL I., 'A stela from Mendes', *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 59 (1966), 27-31.

MARIETTE-PACHA A. en MASPERO G., *Monuments divers recueillis en Égypte et en Nubie*, Parijs, 1889.

REDFORD D.B. en REDFORD S., *Excavations at Mendes, Volume 2. The Royal Necropolis* (Culture and History of the Ancient Near East, 20), Leiden en Boston, 2004.

REDFORD D.B. en REDFORD S., *Excavations at Mendes, Volume 2. The Dromos and Temple Area* (Culture and History of the Ancient Near East, 105), Leiden en Boston, 2019.

ROEDER G., *Die Ägyptische Götterwelt, Die Ägyptische Religion in Texten und Bildern 1*, Zurich, 1959.

SCHÄGER D., *Makedonische Pharaonen und Hieroglyphischen Stelen, Historische Untersuchungen zur Satrapensteile und verwandten Denkmälern* (Studia Hellenistica, 50), Leuven, Parijs en Walpole (Mass.), 2011.

SETHE K., *Hieroglyphische Urkunden der griechisch-römischen Zeit, historisch-biographische Urkunden aus den Zeiten der Makedonischen Könige und der beiden ersten Ptolemäer*, I, Leipzig, 1904.

THIERS CH., Ptolémée Philadelphie et les prêtres d'Atoum de Tjékou, Nouvelle édition commentée de la «stèle de Pithom» (CGC 22183) (Orientalia Monspeliensia, 42), Montpellier, 2007.

Het huwelijk van Ptolemaios II en Arsinoe II (r. 10-11)

A. Tekst

ist hm=f sns n.n=f r sn.t=f [...] pt fnd=f 'nh hn' b3-i3b.t.t

Ondertussen verbond zijne majesteit zich met zijn zus **11** [...] zijn neus leeft samen met de Ba van het Oosten.

K. SETHE, 1904, 40; A. BEY KAMAL, 1905, 163.

H. BRUGSCH, 1884, 630: .

D. KURTH, I, 224.

P. WILSON, 389.

G. ROEDER, 1959, 181; H. DE MEULENAERE, 59; H. DE MEULENAERE en P. MACKAY, 175; CH. THIERS, 2007, 190; CH. THIERS, 2007*, 64-65; D. SCHÄFER, 2004, 248. Het gaat hier om een religieuze uitdrukking.

H. BRUGSCH, 1875, 37: *Ntf- 'nh*.

H. BRUGSCH, 1881, 630; K. SETHE, 1904, 39; A. BEY KAMAL, 1905, 163.

D. KURTH, I, 425.

iri nhb.t=s m ir.y.t-p'.t wr(t) hs.w.t nb(.t) im3 bni(.t) mr.w.t 'n(.t) h'.w šsp(.t) w3d.ty mh 'h m nfr.w=s

Haar titel is gemaakt als erfprinses, groot van lofbetuigingen, bezitster van vriendelijkheid, zoet van liefde, mooi van verschijning, die de uraei ontvangt, het paleis is gevuld met haar schoonheid,

D. KURTH, 425; P. WILSON, 540-541; *Wb.* II 308, 1-6; *ALex.* 78, 2917; L.H.

LESKO en B. SWITALSKI LESKO, I, 244.

rnp.t-sp 15 3bd šmw ntr.t pri=s r pt hnm=s h'.w n

Jaar 15, maand 1 van het zomerseizoen. De godin vertrekt naar de hemel en verenigt zich met het lichaam van [...] ...

27 juni tot 26 juli 270.

H. BRUGSCH, 1884, 630; K. SETHE, 1904, 40; A. BEY KAMAL, 1905, 163; H. DE MEULENAERE, 59; H. DE MEULENAERE en P. MACKAY, 175; CH. THIERS, 2007, 190; D. SCHÄFER, 249.

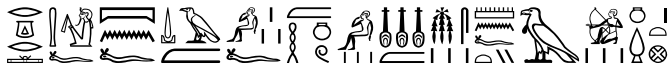
G. ROEDER, 1959, 181: . Hoewel heel vaag twee streepjes te zien zijn op de š, sluit de normale verzorgdheid van de schrijver bij dateringen uit dat het hier inderdaad om het getal 2 gaat.

Wb. I 520, 15-17.

Het leger van Ptolemaios II (r. 14-15)

A. Tekst

iw gr hm=f wdi.n(?)=f dšmw=f m hwnw nfr.w m ms.w-mnftyw nw Kbh.t

Toen plaatste zijne majesteit zijn rekruten uit de mooie jonge mannen, uit de soldatenkinderen van Egypte.

D. KURTH, 169.

H. BRUGSCH, 1884, 630; K. SETHE, 1904, 40; A. BEY KAMAL, 1905, 163.

Å. ENGSLEDEN, 2003, 109: *hr.n=f*, verder onbekend als werkwoord.

P. DERCHAIN, 1986, 203: ; cf. *Wb. V 404, 5-6.*

D. SCHÄFER, 2004, 249: ; cf. *Wb. IV 337, 10.*

Mogelijk ? Cf. D. KURTH, 174; P. WILSON, 275; *Wb. I 384, 15-386, 10.*

Grote en Ptolemaios I. Derchain (204) gelooft immers dat in deze periode nog geen Egyptenaren dienden in het Ptolemaeïsche leger. Beide vertalingen lijken op het eerste gezicht mogelijk, al zou de vertaling van Derchain (203) beter passen indien de *m* een fonetisch complement was van *ms*. Een dergelijke aanpassing zou echter het patroon van de tekst doorbreken, waardoor de alternatieve vertaling ‘als diegenen die geboren waren in Egypte’ naar voren komt. Deze verschilt dan wel weinig in interpretatie, maar sluit beter bij de tekst aan. Desalniettemin is de standaardvertaling te verkiezen om verschillende redenen. Ten eerste maakt de aanwezigheid van Egyptische soldaten in het leger van Ptolemaios I in Gaza duidelijk dat al een generatie lang Egyptenaren dienden in het Ptolemaeïsche leger. De vroegste papyrologische bronnen over Egyptische μάχιμοι / soldaten dateren evenwel van kort na 270 v.o.t. (P.Hib. 1, 41; TM 8192; P.Sorb.inv. 2431; P.Hib. 1, 44; PSI 4, 353, r. 14–15; TM 2041; P.Ryl. 4, 563; SB 5, 7646; TM 2419; P.Cair.Zen. 4, 59627; TM 1258; P.Zen.Pestm. 49; SB 22, 15237; TM 1850; P.Cair.Zen. 4 59590; TM 1223; P.Mich.Zen. I 82; TM 1981). Ten tweede is de vertaling van *tp.y.w* die Derchain voorstelt wel mogelijk, maar zeer onzeker zonder parallellen. Ook in de Canopus-stèle wijst dit woord immers op militaire aanvoerders (*Urk.* II 129, 10; cf. D. KLOTZ, 302). Ten derde zou het, zoals anderen al hebben aangehaald (J.F. QUACK, 278; CH. FISCHER-BOVET, 2014, 162), raar zijn dat Egyptische priesters praatten over de oprichting van een Grieks-Makedonische lijfwacht, zelfs indien haar leden in Egypte zelf geboren waren.

De aanleg van een kanaal in het Oosten (r. 18-19)

A. Tekst

ky sp [nfr] iri.n hm=f šd.t itrw hr i3b.t.t n Km.t r iri dr.w=f r h3s.w.t r [hsf] hw.w.t-ntr

Een andere [mooie] daad die zijne majesteit gedaan heeft. Het graven van een kanaal in het Oosten van Egypte om een grens te maken tegen de vreemde landen **19** en om de tempels te [verdedigen].

R. PREYS, persoonlijke suggestie; cf. D. KURTH, 425.

K. SETHE, 45: .

A. BEY KAMAL, 164: .

D. KURTH, 407.

K. SETHE, 1904, 45.

A. BEY KAMAL, 1905, 164: , maar dit is niet te lezen op de stèle.

K. SETHE, 1904, 45.

A. BEY KAMAL, 1905, 164: , maar dit is opnieuw niet te lezen op de stèle.

P. WILSON, 1240; *Wb* V 585-589.5; *ALex.* 77, 5283; L.H. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, II, 271.

n iri mi.t.t in nsw.w [hr.y h3.t=f]

Niet is iets soortgelijks gedaan door de koningen [, zijn voorgangers].

B. Een bekend kanaal?

K. SETHE, 1904, 45; A. BEY KAMAL, 1905, 164.

Hoewel de bouw / renovatie van dit kanaal niet gedateerd is, maakt de datering van de dood van Arsinoe II in regel 11 duidelijk dat deze gebeurtenis na de maand Pachons van jaar 15 valt, aangezien het in dit geval niet om een vooruitgeschoven gebeurtenis gaat. Dit kanaal lijkt bijgevolg te verbinden te zijn met het eerder genoemde kanaal van de farao's. Gezien de positie en de beperkte defensieve functie van dit kanaal, lijkt het echter overdreven te zeggen dat Ptolemaios op deze manier een grens maakte tegen de vreemde landen en de tempels verdedigde. Er zijn bijgevolg twee mogelijkheden. Oftewel is dit hetzelfde kanaal als het kanaal van de farao's en wordt de defensieve functie ervan overdreven, oftewel gaat het hier om een ander kanaal dat niet verder in het bronnenmateriaal geattesteerd is (. De Bellefonds is er evenwel in geslaagd sporen te vinden van een kanaal tussen het Ballah- en het Timsahmeer, dat omwille van haar hoogte op veertien meter boven het zeeniveau echter nooit als kanaal gebruikt kan zijn (C.A. REDMOUNT, 1995, 131; M. BIETAK, 138-139; CL. BOURDON, 41; CH. THIERS, 114). Dit andere kanaal zou evenmin door Ptolemaios II zelf begonnen zijn, maar eveneens door Nechao II (A. BEY SHAFEI, 242; 245; 249; M. BIETAK, 138; CH. THIERS, 114). De tweede oplossing is iets verleidelijker, aangezien dit kanaal een belangrijkere grens en verdediging zou zijn geweest tegen de nomaden uit de Sinai (A. SCHLOTT-SCHWAB, 98; J.K. WINNICKI, 2000, 166-172), maar aangezien het onmogelijk is om te bewijzen dat Ptolemaios II iets aan dit kanaal verandert heeft, blijft het veiliger het hier besproken

kanaal te verbinden met het kanaal van de farao's, waar ook het parallel tussen deze passage en die in de Pithom-stèle voor pleit.

Ptolemaios “de zoon” (r. 19)

A. Tekst

rnp.t-sp 21 ii.tw r dd n hm=f pr it=k B3nbd 'rk sn m k3w=f nb nfr.wy sw r im.y=f hr h3.t m

Jaar 21, men komt om te zeggen aan zijne majesteit: “Het huis van uw vader Banebdjed is voltooid met al zijn provisies. Het is mooier dan wat het was vroeger met

265/4.

P. WILSON, 167; *Wb.* I 212, 3-7; *ALex.* 77, 0708; 78, 0763; 79, 0517; L. LESKO en B. SWITALSKI LESKO, 73.

wd iri.n hm=k hti.w hr rn=k rn n it=k ntr.t mr.y sn=s ((Irsn3t))

het bevel dat uwe majesteit gedaan heeft, gegraveerd in uw naam en de naam van uw vader en van de godin die haar broer liefheeft ((Arsinoe)).

K. SETHE, 1904, 46; H. BRUGSCH, 631.

A. BEY KAMAL, 1905, 164:

D. KURTH, 416.

wd.n hm=f s3=f nty hr rn n wt3 sw r iri hb n hw.t-b3

Zijne majesteit beval zijn zoon die is op de naam van diegene die hem verwekt had om een feest te doen voor de tempel van de ram.

K. SETHE, 46.

A. BEY KAMAL, 164:

W. ERICHSEN, I, 320.

K. SETHE, 46.

A. BEY KAMAL, 1905, 164:

K. SETHE, 46.

A. BEY KAMAL, 1905, 164:

K. SETHE, 1904, 46.

A. BEY KAMAL, 1905, 164:

B. Zijn verwekker, letterlijk of figuurlijk

K. SETHE, 46.

A. BEY KAMAL, 1905, 164:

De uitdrukking *wtt sw* heeft een groot aantal onderzoekers ertoe gebracht te besluiten dat de Ptolemaios die hier verschijnt, wiens identiteit het onderwerp is van debat, Ptolemaios II's biologische zoon moet zijn, aangezien deze uitdrukking op plastische wijze de 'beginactie' van Ptolemaios II's vaderschap lijkt te benadrukken (P. DERCHAIN, 1985, 35; W. CLARYSSE, 2007, 202). Hoewel de problematiek rond Ptolemaios 'de zoon', Ptolemaios III, en andere al dan niet legitieme zonen van Ptolemaios II (H. DE MEULENAERE, 1965, 62; P. DERCHAIN, 1985; W. HUSS, 1998; 2004; J.A. TUNNY, 2000; M. GYGAX, 2000; 2001, 150-167; 2002; W. CLARYSSE, 2007; M.L. SKUSE, 2017) pas later uitvoerig aan bod zal komen, is het nodig hier even op dit argument in te gaan. Indien deze onderzoekers immers correct zijn in deze interpretatie van de tekst, kan de Mendes-stèle een belangrijk vertrekpunt bieden voor verder onderzoek naar 'de zoon'. Aan een goede interpretatie van de tekst gaat, zoals eerder gezegd, evenwel een goede vertaling vooraf en het is nodig hier een foute vertaling te verbeteren.

wḏ.n ḥm=f sꜣ=f nty ḥr rn wtt̄ sw r iri ...

Zijne majesteit beval zijn zoon die is op de naam van diegene die hem verwekt heeft

Roeder (185) leest en vertaalt evenwel:

wḏ.n ḥm=f sꜣ=f ḥr rn bꜣ wtt̄ sw r iri ...

Zijne majesteit beval zijn zoon wegens de naam van Ba die zichzelf verwekt heeft

Sethe (*Urk.* II 34, 3; cf. 46, 8; cf. M. GYGAX, 2002, 52-53) heeft evenwel al duidelijk gemaakt dat het *bꜣ*-teken deel is van het werkwoord *wtt̄*, waardoor deze vertaling onmogelijk wordt.

De standaardinterpretatie is eveneens problematisch, aangezien het hier gaat om een standaarduitdrukking (cf. M.L. SKUSE, 92; *Urk.* IV 59, 16-17; *Urk.* IV 194, 7; *Pyr.* 650; *Luxor* 562) en Huss (2004, 132) maakt duidelijk dat een dergelijke uitdrukking geen biologische afstamming hoeft te beschrijven (P. CLÈRE, 43). De Ptolemaios, zoon van Ptolemaios, die in deze inscriptie gezonden wordt naar Memphis om zijn vader te vertegenwoordigen op het feest ter ere van Banebdjed hoeft bijgevolg geen biologische zoon van Ptolemaios II te zijn. Egyptische teksten geven immers altijd een ideaalbeeld van biologische zonen die hun vaders opvolgen zonder enige indicatie van problemen of conflict, wat absoluut niet te rijmen valt met de historische realiteit, en zijn doorspekt met religieuze formules en ideeën.

3.1.3 Een Demotisch ostrakon uit Karnak

Een derde bron is een Demotisch ostrakon uit Karnak (TM 51369), op basis van de paleografie te dateren in de 3de eeuw v.o.t. Aangezien dit ostrakon pas ontdekt werd gedurende de opgravingen van een missie van het Centre Franco-Égyptien d'Étude des Temples de Karnak in 1969/70 zijn de vindomstandigheden iets bekender dan deze van de voorgaande stèles. Het ostrakon, dat een indrukwekkende 26 op 23 cm meet, werd namelijk samen met een paar andere honderden Demotische ostraka gevonden ten oosten van het Heilige Meer, voor het merendeel correspondentie in verband met de priesters en de tempel van Pat.³²

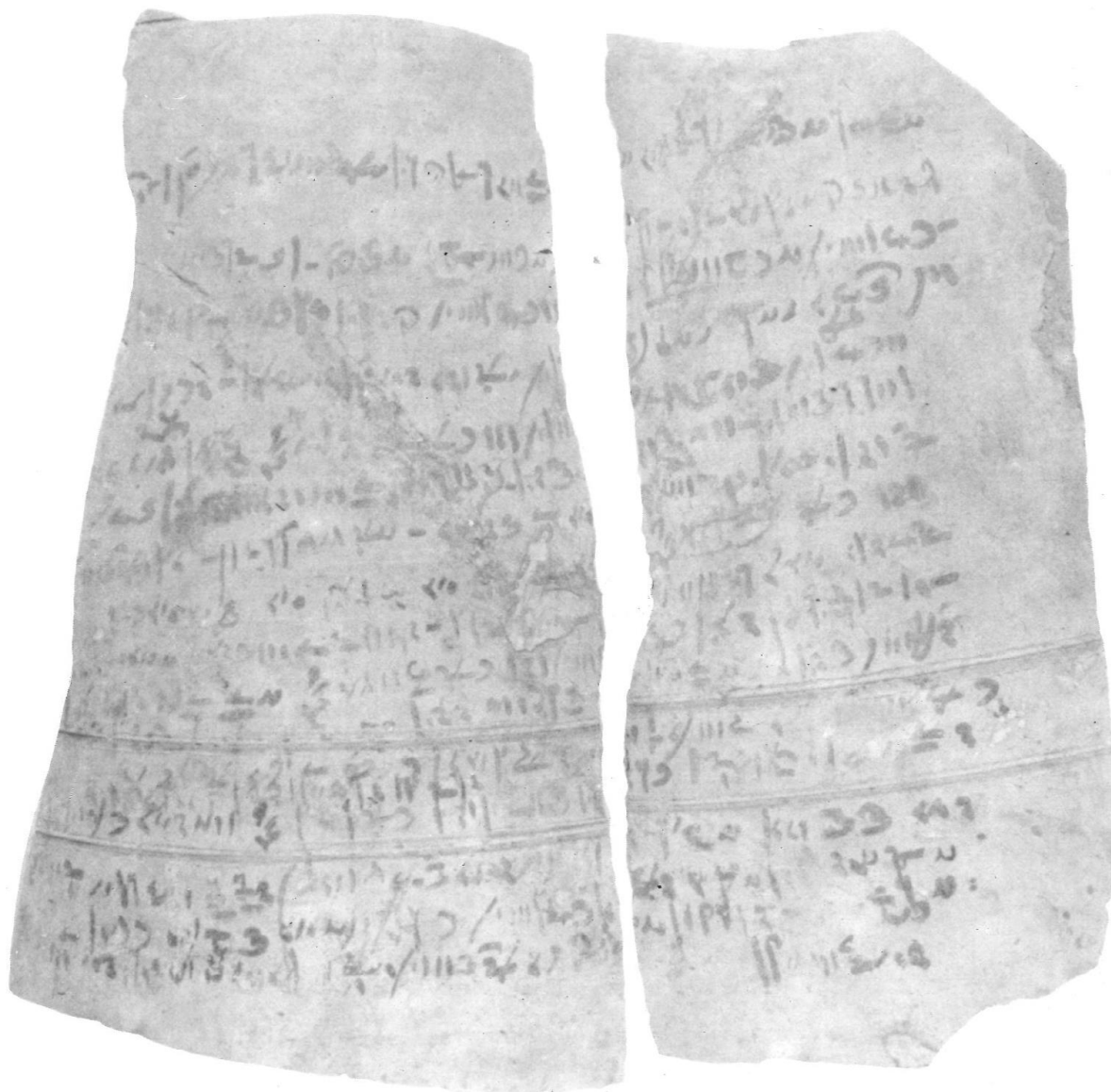
Het belang van Karnak (TM Geo 13524), vroeger bekend als de Heiligste Plaats (*ip.t-s.w.t*), als religieus centrum voor de Egyptische wereld zowel omwille van de belangrijke cultus van Amon-Ra, Montoe, en vele andere goden, als omwille van haar ligging aan het belangrijke Thebe, de Scepter (*w3s.t*), beide gelegen in de IVde nome van Opper-Egypte (eveneens *w3s.t*) behoeft geen lange uitleg. De verschillende tempelcomplexen behielden hun belang onder Alexander de Grote en de opeenvolgende Ptolemaeënheersers die ijverig de tempels verfraaiden en uitbreidden.³³

Hoewel het om een mooi geschreven tekst gaat, duidelijk het werk van een beroepsschrijver, geldt ook voor deze tekst hetzelfde als wat voor zowat alle Demotische teksten geldt: zowel de lectuur als de interpretatie zijn zeer lastig. Bijgevolg bestaat er enige onenigheid over de bruikbaarheid van deze tekst in verband met de Syrische Oorlogen. Chauveau heeft immers aangetoond dat de interpretatie van Bresciani en anderen niet zo vanzelfsprekend is als zij lijkt. Een bijkomend probleem, althans voor deze masterthesis, is dat de auteur ervan niet over afdoende kennis van het Demotisch beschikt om zelf een deskundig oordeel te kunnen vellen. Hoewel er desalniettemin uitvoerig op de verschillende lezingen in zal worden gegaan, wordt de lezer aangeraden zich voor een diepgaandere studie van de tekst naar de literatuur te begeven. In de algemene lijn zal hier letterlijk de lezing van Chauveau gevolgd en aangeboden worden, aangezien professor Depauw, van wiens expertise en hulp ik dankbaar gebruik heb kunnen maken, hem bijvalt en de interpretatie van Bresciani inwendige gebreken heeft.³⁴

³² E. BRESCIANI, 'La spedizione di Tolomeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak', 31; M. CHAUVEAU, 'Le saut dans le temps d'un document historique : des Ptolémées aux Saïtes', 39; J. LAUFFRAY, R. SAAD en S. SAUNERON, 'Rapport sur les travaux de Karnak. Activités du Centre Franco-Égyptien des temples de Karnak (Campagne de travaux 1969-70)', *Kêmi: revue de philologie et d'archéologie égyptiennes et coptes* 21 (= *Cahiers de Karnak* 4), 1971, 54-76; P. ANUS en R. SAAD, 'Habitations de prêtres dans le temple d'Amon de Karnak', id., 217-238.

³³ E. BLYTH, *Karnak, Evolution of a temple*, Londen en New York, 2006.

³⁴ M. CHAUVEAU, 'Le saut dans le temps d'un document historique : des Ptolémées aux Saïtes', *La XXVIe dynastie, continuités et ruptures, Actes du Colloque international organisé les 26 et 27 novembre 2004 à l'Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, Promenade saïte avec Jean Yoyotte*, D. DEVAUCHELLE red., Parijs, 2011, 39-45.

BRESCIANI E., 'Registrazione catastale e ideologia politica nell'egitto Tolemaico. A complemento di "La spedizione di Tolemeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak', *Egitto e Vicino Oriente* 6 (1983), 31.

Tussentijdse bibliografie

BLYTH E., *Karnak, Evolution of a temple*, Londen en New York, 2006.

BRESCIANI E., ‘Annotazioni Demotiche AI ΠΕΡΣΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΓΟΝΗΣ’, *La Parola del Passato, Rivista di Studi Antichi* 27 (1972), 123-128.

BRESCIANI E., ‘La spedizione di Tolomeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak’, *Das ptolemäische Ägypten, Akten des internationalen symposiums 27.-29. september 1976 in Berlin*, MAEHLER H. en STROCKA V.M. red., Mainz, 1978, 31-37.

BRESCIANI E., ‘Registrazione catastale e ideologia politica nell’Egitto Tolemaico. A complemento di “La spedizione di Tolomeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak”, *Egitto e Vicino Oriente* 6 (1983), 15-31.

CHAUVEAU M., ‘Le saut dans le temps d’un document historique : des Ptolémées aux Saïtes’, *La XXVIe dynastie, continuités et ruptures, Actes du Colloque international organisé les 26 et 27 novembre 2004 à l’Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, Promenade saïte avec Jean Yoyotte*, DEVAUCHELLE D. red., Parijs, 2011, 39-45.

DEN BRINKER A.A., MUHS B.P., en VLEEMING S.P., *A Berichtigungsliste of Demotic Documents, B: Ostrakon Editions and Various Publications* (Studia Demotica, VIIB), Leuven, Parijs, en Dudley (Mass.), 2005.

WINNICKI J. K., ‘Der zweite syrische Krieg im Lichte des demotischen Karnak-Ostrakons und der griechischen Papyri des Zenon-Archivs’, *Journal of Juristic Papyrology* 21 (1991), 87-104.

De overwinning van Ptolemaios II op Antiochos II of de regering van Psammetichos I (r. 1-4)

A. Tekst

sh=w r 'di.t' šn 2 i.ir-ħr Pȝy=f-tȝw-'.wi-Ḥnsw sȝ Pȝ-nikk pȝ 'snty' n ḥȝ.t-sp 28 tp.y ȝḥ.t

On a écrit pour informer 2 le *šenti* Pefljaoukhons fils de Pnikek, en l'an 28, mois de Thôt,
r 'di.t'

Hoewel deze “ronde” vorm van de infinitief niet voorkomt in de rest van de tekst en de schrijver op regel 4 zelfs de “lange” vorm gebruikt, verkiest Chauveau (2011, 41) toch deze lezing en combineert met *šn*, niet zozeer om de causatieve samenstelling ‘onderzoeken’ te vormen, dan wel door *šn* te interpreteren als het substantief ‘nieuws’ en zo ‘nieuws te geven / informeren’ te bekomen. Cf. W.E. CRUM, 569.

E. BRESCIANI, 1983, 15: *r sp*.

i.ir-ħr Pȝy=f-tȝw-'.wi-Ḥnsw sȝ

cf. K.-TH. ZAUZICH, 1984, 193; *DBL*, 631.

E. BRESCIANI, 1983, 15; 18: *i.ir-ħr=w tmt rn=s r tw-w r*, met *=s* als neutrum.

Aangezien deze naam hoofdzakelijk in de Saïtische periode voorkomt, ondanks een paar attestaties in de Ptolemaeïsche periode, is een vroegere datering iets waarschijnlijker. Cf. M. CHAUVEAU, 2011, 44; E. LÜDDECKENS, W. BRUNSCH, H.-J. THISSEN, G. VITTMANN, en K.-TH. ZAUZICH, 447.

Pȝ-nikk met determinatief van vreemd land

Hoewel Bresciani (1978, 32; 1983, 18) in *Pȝ-nik* het Griekse Φοῖνιξ erkent, is Chauveau iets aarzelder en overweegt een band met *Nyq*, een literair personage met een vermoedelijk Assyrische oorsprong. Cf. F. HOFFMANN, 95.

Ondanks de aanwezigheid van Carische, Ionische, en andere vreemde huursoldaten gedurende de regering van Psammetichos I te Taampanehes (Daphnae) (Hdt. II 152-154) is het noodzakelijk zeer voorzichtig te zijn met onomastische gelijkstellingen, zeker wanneer het aankomt op vreemde persoonsnamen in Egypte.

pȝ 'snty'

De oudste datering van deze titel dateert pas uit de regering van Amasis II, ongeveer een halve eeuw na de regering van Psammetichos I, maar het, zoals Chauveau (44) zegt, is het niet onmogelijk dat het hier om een actualisering van een oude titel gaat. Aangezien deze titel in de

Ptolemaeïsche periode bovendien ook kon dienen als vertaling van de titel van διοικητής, is het onwaarschijnlijk dat de Egyptenaar Pefthjaukhons deze titel droeg in de vroeg-Ptolemaeïsche periode. Cf. J. YOYOTTE, 80.

Bresciani (1978, 32; 1983, 18-20) leest hier *pꜣ im.y-r-ḥtm* en identificeert deze titel met de Griekse titel διοικητής, aangezien deze persoon verantwoordelijk lijkt te zijn geweest voor de kadastrale controle van geheel Egypte, hoewel hij zelf toegeeft dat hiervoor al de Egyptische versie van de titel van satraap bestond.³⁵ Cf. *Urk.* II 19; W. ERICHSEN, I, 369. Aangezien Bresciani deze tekst dateert in het jaar 28, maand Thoth van Ptolemaios II (23 oktober tot 21 november 258 v.o.t.) en deze figuur herkent als de dioikeet Phoinix (P.Bad. 2, 13; *SB* 8 9800; TM 5957; P.Hib. 2, 244; TM 5203), ontstaat er een probleem, want Apollonios was in deze periode immers de dioikeet. Bresciani (1978, 32; 1983, 20) tracht dit probleem op te lossen door Phoinix te laten optreden als tijdelijke plaatsvervanger van Apollonios tijdens diens hypothetische afwezigheid of als een mede-dioikeet. Cf. W. PEREMANS en E. VAN 'T DACK, 8; R. SEIDER, 80.

Het idee van mede-dioiketen is al direct te verwerpen, een positie als quasi “eerste minister” van Egypte kent geen collega's, enkel ὑποδιοικηταί, en het idee van een vervang-dioikeet is zonder verder bewijsmateriaal al even onwaarschijnlijk. De enige mogelijkheid lijkt bijgevolg Phoinix de positie van ὑποδιοικητής toe te kennen onder Apollonios, zoals Diotimos (P.Cair.Zen. 2, 59236; TM 881; P.Cair.Zen. 2, 59403; TM 1045), wat zijn administratieve controle over geheel Egypte zou tegenspreken.

De datering van deze twee papyri is echter louter gebaseerd op de paleografie van de teksten en een derde attestatie van de dioikeet Phoinix plaatst hem pas op het einde van de derde eeuw v.o.t. in het negende jaar van Ptolemaios IV (P.Köln Gr. 11, 438; TM 112473). In dezelfde periode was Theogenes echter de διοικητής, waardoor Phoinix niets anders geweest kan zijn dan een ὑποδιοικητής of een regionale διοικητής. Deze Phoinix kan bijgevolg nooit de administratieve controle over heel Egypte gehad hebben. Evenmin kan de datering van deze papyrus verzoend worden met de datering van dit ostrakon, aangezien Bresciani (1983, 21) zelf heel duidelijk zegt dat Ptolemaios IV niet in verband kan worden gebracht met dit ostrakon, aangezien hij zelf zijn 28ste regeringsjaar nooit haalde. Cf. K. MARESCH en CH. ARMONI, 82-84; W. PEREMANS en E. VAN 'T DACK, 6; L. MOOREN en W. SWINNEN, 15-16; J.D. THOMAS, 187-191; *Plb.* XXVII 13, 2; F.W. WALBANK, 1979, 312.

De titel van *im.y-r-ḥtm* is bovendien een moeizaam parallel voor de titel van dioikeet. Hoewel Bresciani wijst op de (voor)geschiedenis van deze titel in het Midden- en Nieuwe Rijk, lijken

³⁵ Zie J. YOYOTTE, ‘Le nom égyptien du “ministre de l'économie” – de Saïs à Méroé’, 73-90 voor een analyse van de Egyptische namen voor de dioikeet.

de plichten van deze “schatmeester” beperkt te zijn gebleven tot controle van de staatskas, buitenlandse expedities voor materialen, en bouwprojecten, welke, ondanks hun belang, nog steeds onderdoen voor de plichten van een dioikeet. Cf. Cf. W. HELCK, 1958, 77-88.

Devauchelle (J. YOYOTTE, 73-74) stelt voorzichtig de lezing *pʒ mr sh.w*, maar deze wordt al ontkend in de *DBL* (631) dat verkiest dit woord open te laten.

hʒ.t-sp 28 tp.y ʒh.t

Over de lezing van de datum bestaat er algemene overeenstemming. Bresciani dateert gedurende de regering van Ptolemaios II, dus van 23 oktober tot 21 november 258 v.o.t., terwijl Chauveau dateert volgens de regering van Psammetichos I, van 23 januari tot 21 februari 637 v.o.t.

Bresciani (1983, 15) voegt bovendien nog (*sw I*) toe aan zijn lezing, aangezien dit overeenkomst met de eerste dag van het Egyptische jaar en het Ptolemaeïsche regeringsjaar, maar dit is overbodig. Cf. P.W. PESTMAN, 1967, 5.

ʒ n Pr- ʒ^{‘w.s.} Pʒ-s-n-{iw}-mtw=k iw Pr- ʒ^{‘w.s.} hr nʒ shn.w (n) Pʒy=f- ʒm-nhs

ʒ du Pharaon^{v.s.f.} Psammétique, alors que Pharaon^{v.s.f.} était sur les ... de Taampanehes,

Pʒ-s-n-{iw}-mtw=k

De positie van deze tekens maakt duidelijk dat het om een koninklijke naam gaat (M. CHAUVEAU, 2011, 42), niet om een koningstitel (J.K. WINNICKI, 1991, 90).

De determinatief is die van private persoonsnamen (M. CHAUVEAU, 2011, 42).

Cf. P.Berlin 13588, col. III, r. 8; P.Berlin 23761, col. A, r. 20.

E. BRESCIANI, 1983, 15; 21: *pʒ nty wit* (= *νικήσας?*), met *wit* als plusquamperfectum, wat als verder onbekend epitheton en zonder koningsnaam expliciet naar Ptolemaios II zou moeten verwijzen. Cf. W.E. CRUM, 495.

K.-TH. ZAUZICH, 1984, 193: *pʒ nsw iw=f hpr ww.k*, maar deze uitdrukking heeft meestal betrekking op de koning buiten Egypte. Cf. J.K. WINNICKI, 1991, 89-90; P.Ox.Griffith I 50, r. 10-11; A.J. SPALINGER, 54-55; *Urk.* II 129, 7-8.

J.K. WINNICKI, 1991, 89: *pʒ nty h' iw=f bik / pʒ mn nfr*. Cf. A.H. GARDINER, 1905, 121; W. SPIEGELMAN, 23*.

H.-J. THISSEN in J.K. WINNICKI, 1991, 89: *pʒ mky*. Cf. J. VON BECKERATH, 1999, 232; Pithomstèle, r. 16, supra.

Pr- '3^{'w.s.} ḥr n3 šhn.w (n) 'P3y=f'- '3m-nhs

cf. P.CGC 30871 (Nectanebo II).

Chauveau (2011, 42) zegt terecht dat Zauzichs identificatie van Taampanehes (Daphnae) de enige duidelijke band die Bresciani met de Syrische Oorlogen kon maken weerlegt, ondanks de poging van Winnicki (89-91) het met een leger te verbinden. Aangezien deze vesting bovendien enkel in de pre-Ptolemaeïsche, met name de Saitische, periode vermeld wordt, versterkt deze identificatie zijn interpretatie. Cf. D. DEVAUCHELLE, col. 875-880.

Voor ḥr n3 šhn.w cf. M. CHAUVEAU, 2011, 27.

E. BRESCIANI, 1983, 15: ḥr Pr- '3 mri.w '3m Prs, met mri.w als participium gevolgd door het lijdend voorwerp "Asiatici di Persia". Cf. K. SETHE, 1904, 130; E. BRESCIANI, 1972, 127.

K.-TH. ZAUZICH, 1984, 193: iw Pr- '3 ḥr N3y=w- '3m-nhs (Daphnae).

Cf. K.-TH. ZAUZICH, 1985, 115-116; DBL, 632: iw Pr- '3 ḥr T3y=w- '3m-nhs. Cf. P.Cairo 2, 31169, col. III, r. 10 corr.

J.K. WINNICKI, 1991, 89: iw Pr- '3^{'w.s.} ḥr m3t / n3.w T3y=w- '3m-nhs. Cf. W. SPIEGELBERG, '59-60; E. VAN 'T DACK, W. CLARYSSE, G. COHEN, J. QUAEGBEUR, en J.K. WINNICKI, 83-84.

4 iw=fn 'k r p3 t3 n p3 Hr r di.t 'iw' n3y=f sh.w n3y=f rt.w n n3 mh.w n-t3y

4 et qu'il se dirigeait vers le pays de Syrie, afin d'envoyer ses scribes et ses représentants des ...

iw=fn 'k

E. BRESCIANI, 1978, 34; 1983, 15; 23: iw=fn 'k met n 'k als toestandsvorm van šm / n'.

r p3 t3 n p3 Hr

Chauveau (2011, 44-45) verbindt deze tocht aarzelend met de bij Herodotos (II, 157) vermelde belegering van Ashdod, die niet 29 jaar geduurd zou hebben, maar zou hebben plaatsgevonden in regeringsjaar 29 van Psammetichos I. Cf. A.B. LLOYD, 146-148.

r di.t 'iw'

cf. E. BRESCIANI, 1983, 15: r tw.

De lezing s.t verklaart de twee streepjes na di.t niet en het is onduidelijk waarnaar dit pronomen zou verwijzen. Waarschijnlijk gaat het om een nogal losse schrijfwijze van het werkwoord iw 'komen'.

n nʒ mh.w

cf. E. BRESCIANI, 1978, 32; 1983, 15; 23-24: nemen? de districten? de kanalen? de ellen?

n-tʒy

E. BRESCIANI, 1983, 15: *r tʒy*

Chauveau (2011, 42) laat de mogelijkheid open dat de *r / n* eigenlijk een deel is van de determinatief van het vorige woord, waardoor de lezing (*n*) *tʒy* noodzakelijk wordt.

B. Bruikbaarheid

Hoewel dit ostrakon op paleografische basis gedateerd kan worden in de derde eeuw v.o.t. (E. BRESCIANI, 1978, 31; J.K. WINNICKI, 1991, 91), maakt de inhoud van de tekst duidelijk dat het hier gaat om een beschrijving van een fase uit de regering van Psammetichos I.³⁶ Chauveau (2011, 44) heeft bovendien aangetoond dat de bijzondere uitdrukkingen in de tekst niet het gevolg zijn van een moeizame Demotische vertaling van een Grieks origineel, maar van een foutieve lezing.³⁷ Het is niet helemaal duidelijk om welke reden deze tekst geschreven is meer dan twee eeuwen na de dood van Psammetichos II. Chauveau veronderstelt dat het gaat om een kopie van een passage uit een economische tekst, die als voorbeeld kon dienen voor contemporaine acties, of van een passage uit een literaire tekst met een ideologisch doel. Een volledige heranalyse van dit ostrakon zou mogelijk een duidelijker antwoord kunnen bieden, maar voorlopig lijken deze voorstellen aannemelijk.

Het is op basis van de bespreking van deze tekst duidelijk dat dit ostrakon niet verbonden kan worden met de Eerste, noch de Tweede Syrische Oorlog. Lange tijd was deze band echter vanzelfsprekend voor onderzoekers.³⁸ Om dit te kunnen begrijpen, is het nodig de vertaling van Bresciani hier uit te schrijven:

(Il regitro di cui è stato ordinato di mettere (il testo)) per scritto, affinché resti (la possibilità) di farne il controllo. Totale, in relazione a ciò, consegnato a *Pʒ-njk* il *mr-htm*, nell'anno 28 (primo giorno di) Thot

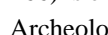
³⁶ Cf. M. SMITH, 'Did Psammethichus I die abroad?', *Orientalia Lovaniensia Periodica* 22 (1991), 101-109.

³⁷ J. MODRZEJEWSKI, 'Papyrologie juridique – 21ème rapport (Textes et travaux publiés de septembre 1979 à septembre 1979)', *Studia et documentae historiae et iuris* 47 (1981), 514; J. QUAEGBEUR, 'Documents égyptiens et rôle économique du clergé en Égypte Hellénistique', *State and Temple Economy in the Ancient Near East II, Proceedings of the International Conference organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 10th tot he 14th of April 1978* (Orientalia Lovaniensia Analecta, 6), E. LIPINSKI red., Leuven, 1979, 720;

³⁸ J.K. WINNICKI, 'Der zweite syrische Krieg im Lichte des demotischen Karnak-Ostrakons und der griechischen Papyri des Zenon-Archivs', 91; H. HEINEN, 'The Syrian-Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia Minor', *The Cambridge Ancient History*, VII.1, 2de uitg., F.W. WALBANK, A.E. ASTIN, M.W. FREDERIKSEN en R.M. OGILVIE red., Cambridge, Londen, New York e.a., 1984, 419; B. FUNCK, "'König Perserfreund". Die Seleukiden in der Sicht ihrer Nachbarn (Beobachtungen zu einigen ptolemäischen Zeugnissen des 4. und 3.Jhs.s v. Chr.)', *Hellenismus, Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters, Akten des Internationalen Hellenismus-Kolloquiums 9.-14. März 1994 in Berlin*, Funck B. red., Tübingen, 1996, 200-201.

del Faraone (Tolomeo II) che riportò vittoria sul re (= Antioco I) filopersiano, quando si recò nel paese di Siria. L'hanno consegnato i suoi scribi e i suoi agenti distrettuali (?), a partira da

Hoewel deze vertaling slechts weinig informatie biedt (een datering en een verder onbekende Ptolemaeïsche overwinning), heeft het gebrek aan bronnenmateriaal over de Tweede Syrische Oorlog geleidt tot een overwaardering en blijvende misinterpretatie van dit ostrakon. Bronnen bieden slechts zelden de verlangde informatie en het is de taak van de onderzoeker zich niet te laten misleiden.³⁹

³⁹ Een gelijkaardig fenomeen is terug te vinden in de literatuur over de Eerste Syrische Oorlog. Pernigotti (1980/1, 16-17; Pl. 1; 1984; cf. W. HUSS, 2001, 271) dacht immers in de Saïs-inscriptie over de cultus van Arsinoe II ((nb.w) *hpš.n=f Išr mh.t.y*) te lezen op basis van een afschrift van Lorenzo Legati uit 1677 van het San Stefano-fragment. De tekst zou dan lezen: hij (Ptolemaios II) veroverde het noordelijke *Išr*, wat als toponiem in het Demotisch verwijst naar Assyria en ook Syria (W. ERICHSEN, 45). Thiers (1999, 423-431; 2001, 153; 165-166) is er evenwel in geslaagd met de hulp van G. Godron dit specifieke fragment terug te vinden in het Nationaal Archeologisch Museum van Napels en heeft deze lezing geëmendeerd tot (nb *hpš šsp.n=f ikm*), wat kan vertaald worden als: de heer van *khepesh* nadat hij het schild ontvangen heeft, en deel uitmaakt van een reeks loftuizingen aan het adres van de koning en bijgevolg slechts indirect op een historische realiteit wijst.

3.2 De Akkadische bronnen

Taalkundige bibliografie

BORGER R., *Mesopotamische Zeichenliste* (Alter Orient und Altes Testament, 305), Munster, 2004.

GELS I.J., LANDSBERGER B., OPPENHEIM A.L. en REINER E., *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, 26 dln., Chicago en Glückstadt, 1964-2010.

HUEHNEGARD J., *A Grammar of Akkadian* (Harvard Semitic Studies, 45), 3de uitg., Altanta, 1998.

VON SODEN W. en MAYER W.R., *Grundriss der akkadischen Grammatik*, Rome, 1952.

3.2.1 Een astronomisch dagboek uit jaar 38 SE

De belangrijkste Akkadische bron is een lange historische passage in een astronomisch dagboek uit het jaar 38 van de Seleukidenera dat de acties van Antiochos II aan het begin van de Eerste Syrische Oorlog bespreekt. De eigenlijke tekst bestaat uit drie fragmenten (BM 36710; 92688; 92689), waarvan de opgravingsomstandigheden volledig onbekend zijn, maar die waarschijnlijk allemaal oorspronkelijk uit Babylon komen.⁴⁰ Elk van hen kwam immers op een ander tijdstip en via een andere route aan in het Britisch Museum (cf. R. PIRNGRUBER, 2019).⁴¹ Oorspronkelijk louter bestaande uit hemelwaarnemingen en verbonden met divinatie, nam de omvang en het studiegebied van de Astronomische dagboeken geleidelijk toe, totdat zij ook informatie bevatten over het waterpeil van de Eufraat, de variërende koopkracht van één shekel zilver, en de belangrijkste gebeurtenissen in het rijk. Ontstaan in Babylon zelf, bleef de focus van de schrijvers nog steeds op Babylon liggen en hoewel in de Hellenistische periode de historische sectie van de Astronomische dagboeken al enorm uitgebreid was, bleef de informatie beperkt tot belangrijke campagnes en mogelijk veldslagen (R. PIRNGRUBER, 2013).

De oorspronkelijke publicatie van deze tabletten was het werk van Epping en Strassmaier (1891; 1892), maar een meer uitgebreide studie volgde pas onder Smith (1985). Deze bespreking is echter veelal gebaseerd op de publicaties van Sachs en Hunger (1988) die alle astronomische dagboeken analyseerden, van der Spek (1988; 1993; 1993*; 1997) wiens kennis van de Seleukidische periode boven twijfel verheven is, en Pirngruber (2014) die in zijn doctoraatsthesis aandacht besteedde aan enkele passages. De vertaling van Sachs en Hunger wordt bijgevolg eveneens in grote lijnen gevolgd met enkele aanpassingen gebaseerd op de studies van van der Spek.

Babylon zelf behoeft geen lange uitleg. Als oude hoofdstad van rijken en satrapieën verbaasde zij allen die door haar majestueuze poorten reden (Curt. V 1, 17-33) en hoewel haar glorie deels verminderde door de bouw van het nieuwe Seleukia op de Tigris dat als hoofdstad moest dienen voor de Seleukidische koningen (Strabo XVI 1, 5; 16; 2, 5; Plin. *HN*. VI 17, 43; 30, 122; cf. K. STEVENS, 201), bleef zij een stad van vorsten, geleerden en priesters. Een eeuw later zou Herodicus van Babylon haar zelfs *θεόπαις* noemen en zich bereid verklaren de rest van de wereld aan de grammatici over te laten, zolang Hellas en Babylon maar van hem bleven (Athen. V 222a). Het duurde evenwel tot Antiochos IV voor er een volwaardige Griekse gemeenschap met alle aanverwante rechten gevestigd zou worden (*BCPH* 14; R.J. VAN DER SPEK, 2009). Antiochos I lijkt desalniettemin, om politieke dan wel meer persoonlijke redenen, pogingen ondernomen te hebben Babylon haar relevantie te laten behouden, zelfs al voltooide hij nooit de door hem beloofde werken aan het Esagila (*BCPH* 5), de grote tempel van Marduk, en zou de tijd

⁴⁰ Een vierde fragment (BM 32319) dat direct aan de hier besproken tekst voorgaat, geeft evenwel geen historische informatie en een vijfde en zesde (BM 32490 + 41848), aangekocht via George Smith bij Michele Marini en via Spartali & Co, bieden wat extra informatie over wat vermoedelijk de eindfase van het conflict was.

⁴¹ 36710: opgegraven door H. Rassam; 92688: aangekocht via Spartali & Co.; 92689: onbekend.

zijn plannen verraden (T. BOIY, 137; R. PIRNGRUBER, 2017, 38). Het was dan ook in deze stad dat de schrijvers van de Astronomische dagboeken verbleven, vermoedelijk als deel van de tempelgemeenschap (E. ROBSON, 2019).

De tekst zelf kent gelijkaardige problemen als het Egyptische bronnenmateriaal. Beschrijvingen van historische gebeurtenissen zijn zeer vaag en bieden geen exacte dateringen, omdat de interesse van de auteurs grotendeels beperkt is tot hun eigen omgeving, en belangrijke bovendien beschadigd zijn, waardoor de interpretatie van de tekst zeer lastig wordt. Desalniettemin is er meer aandacht voor de realia.

Tussentijdse bibliografie

BERNARD P., 'Nouvelle contribution de l'épigraphie cunéiforme à l'histoire hellénistique', *Bulletin de correspondance hellénique* 114.1 (1990), 513-541.

BOIY T., *Late Achaemenid and Hellenistic Babylon* (Orientalia Lovaniensia analecta, 136), Leuven, 2004.

EPPING J. en STRASSMAIER J.N., 'Babylonische Mondbeobachtungen aus den Jahren 38 und 79 der Seleuciden-Aera', *Zeitschrift für Assyriologie und orderasiatische Archäologie* 7 (1892), 220-254.

EPPING J. en STRASSMAIER J.N., 'Neue babylonische Planeten-Tafeln', *Zeitschrift für Assyriologie und orderasiatische Archäologie* 6 (1891), 217-244.

PIRNGRUBER R., *The Economy of Late Achaemenid and Seleucid Babylonia*, Londen, 2017.

PIRNGRUBER R., *The Impact of Empire on Market Prices in Babylon in the Late Achaemenid and Seleucid periods, ca. 400 – 140 B.C.*, Onuitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculteit Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam, 2012.

RENGER J., 'Ein seleukidischer Ehrentitel in keilschriftlicher Überlieferung', *Orientalia* 54.1 (1985), 257-259.

SACHS A. en HUNGER H., *Astronomical diaries and related texts from Babylonia*, I.1, Wenen, 1988.

VAN DER SPEK R.J., 'Giuseppe F. DEL MONTE, *Testi dalla Babilonia Ellenistica*. Vol. I: *Testi Cronografici*. Studi Ellenistici, 9. Pisa / Roma, Istituti Editoriale e Poligrafici Internazionali, 1997. xiv-296 p. 16,9 x 24.', *Orientalia* 69.4 (2000), 433-438.

VAN DER SPEK R.J., *Grondbezit in het Seleucidische Rijk*, Uitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculteit der sociale wetenschappen, Vrije Universiteit Amsterdam, 1986.

VAN DER SPEK R.J., 'New Evidence from the Babylonian Astronomical Diaries Concerning Seleucid and Arsacid History', *Archiv für Orientforschung* 44/5 (1997/8), 167-175.

VAN DER SPEK R.J., 'The Astronomical Diaries as a Source for Achaemenid and Seleucid History', *Bibliotheca Orientalis* 50.1 (1993), 91-101.

VAN DER SPEK R.J., 'New Evidence on Seleucid Land Policy', *De Agricultura. In Memoriam Pieter Willem de Neeve*, SANCISI-WEERDENBURG H., VAN DER SPEK R.J., TEITLER H.C. en WALLINGA H.T. red., Amsterdam, 1993*, 61-79.

VAN DER SPEK R.J., 'The effect of war on the prices of barley and agricultural land in Hellenistic Babylonia', *Économie antique. Prix et formation des prix dans les économies antiques* (Entretiens d'archéologie et d'histoire, Saint-Bertrand-de-Comminges, musée archéologique départemental, 5), ANDREAU J., BRIANT P. en DESCAT R. red., Saint-Bertrand-de-Comminges, 1997, 293-313.

Het vertrek van de koning (VO r. 29'-30' + BM 32490 + 41848 VO r. 18')

A. Tekst

MU BI LUGAL UD^{meš}-šú DAM-su u NUN SIG-ú ina KUR {ina} Sa-par-du áš-šú d[u-un]-nun EN-NUN ú-maš-šir a-na e-bir ÍD ana UGU^{lu}ÉRÍN mi-šir 30' šá ina e-ber ÍD ŠUB-ú GIN-ik-am-ma^{lu}ÉRÍN mi-šir ina IGI-šú BAL-ú

šatti šiāti šarru ummānīšu aššassu u rubâ edâ ina māti Sapardu aššu d[un]nun maššarti umaššir ana Ebir-nāri ana muḥḥi šābī Mišir 30' ša ina Ebir-nāri ittadû illikamma šābū Mišir ina panīšu ibbalkitū

Dat jaar, liet de koning zijn troepen, zijn vrouw, en de belangrijke / gewichtige prins / notabele in Sardes wegens de goede beveiliging achter. Hij trok op naar Transpotamia tegen de troepen van Egypte 30' die hun kamp opgeslagen hadden in Transpotamia. De troepen van Egypte trokken zich terug voor zijn aangezicht.

MU BI Het gaat om het jaar 38 SE, oftewel 274/3. Cf. RO r. 1: 'MU-3'8-KÁM 'Anti-'u-uk-su u 'Se-lu-ku LUGAL^{meš}

Huss (2001, 266) vergist zich wanneer hij Antiochos' vertrek exact dateert op 14 april 274. De tekst zegt niet meer dan dat de koning in jaar 38 van de Seleukidische Era vertrok.

Smiths chronologie is doorspekt met fouten en bijgevolg te vermijden, hoewel zij vaak gebruikt wordt in oudere literatuur (cf. P. BERNARD, 533; W. OTTO, 1928, 3-4; R. VAN DER SPEK, 1986, 214).

UD^{meš}-šú J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; J. RENGER, 257-258; A. SACHS en H. HUNGER, 344; R. PIRNGRUBER, 2012, 183-184; cf. CAD Š.2, 94 s.v. *šarru* 1e 2.

S. SMITH, 154; J. RENGER, 258; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; 214: *kēnīšu*.

Hoewel Sachs en Hunger (346) zich ietwat voorzichtiger opstellen is de communis opinio dat UD^{meš} een foutieve schrijfwijze is voor ÉRIN^{meš} gezien het kleine verschil tussen beide tekens en de aanwezigheid van een klein dwarsstreepje. Smith (154; cf. J. RENGER, 257-258; R. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; 214) interpreteerde deze tekens daarentegen als *kēnīšu* ("getrouwen") wat een Akkadische vertaling van φιλῶι zou zijn. De lezing *kēnu* voor UD is evenwel niet geattesteerd (cf. A. SACHS en H. HUNGER, 346).

Het lijkt raar dat Antiochos I zijn troepen achterliet toen hij optrok tegen het leger van Ptolemaios II, maar dit kan deels verklaard worden door de precaire

en hard bevochte situatie van Klein-Azië waarvan de loyaliteit nog niet helemaal verzekerd was en dat onder constante bedreiging was van de Antigoniden en de Ptolemaïsche vloot (zie infra). Deels is het waarschijnlijk dat Antiochos I slechts een gedeelte van zijn troepen achterliet (cf. A. SACHS en H. HUNGER, 346).

NUN SIG-ú

J. RENGER, 258; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; 214; A. SACHS en H. HUNGER, 344.

J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232: *rubû šaplu* (“lage prins / notabele”), hoewel verder niet geattesteerd als titel.

Er is enig debat over wie deze belangrijke notabele zou kunnen zijn. Smith (154) leest *rubû šehru* (“jonge / nieuwe prins / notabele”) en denkt dat het hier gaat om de kroonprins, maar *šehru* is niet geattesteerd in deze vorm en Seleukos was al volwassen en mede-koning van zijn vader (cf. J. RENGER, 258; W. OTTO, 1928, 10), hoewel de latere Antiochos II ongeveer twaalf jaar oud geweest moet zijn (Euseb. *Chron.* I 247). Renger denkt dan weer aan een princeps amicorum (Liv. XXXV 15, 7; E. BIKERMAN, 42), welke titel evenwel enkel voor de late Seleukidische periode geattesteerd is (contra: W. HUSS, 2001, 267). Van der Spek stelt dat deze figuur een soort van vizier (ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων; Diod. Sic. XXXIII 5; II Macc. 3, 24; E. BIKERMAN, 197) was, maar deze hypothese heeft hetzelfde probleem als de vorige. Een laatste veronderstelling, gedeeld door Huss (267), Wilcke (in W. ORTH, 124), Bengtson (102), en Pirngruber (2012, 184) is dat hiermee de στρατηγός bedoeld wordt.⁴² Geen van deze mogelijkheden is echter geheel overtuigend, aangezien later in de tekst (r. 32') een στρατηγός duidelijk aangeduid wordt met ^{l6}GAL. Het is evenwel duidelijk dat het hier moet gaan om een functionaris van enig belang aangezien hij samen met de koningin vermeld wordt. Dezelfde titel is ook terug te vinden in de Hellenistische kronieken (*BCPH* 11 RO. r. 2; 15 RO. r. 2; 8; 14) en in een orakelspreuk uit Nimrod, te dateren in de eerste helft van het eerste millennium v.o.t., waarin deze functionaris zelfs in direct verband met de koning gebracht wordt (W.G. LAMBERT, 45-46; K 2884 r. 25). Dergelijke ongespecificeerde titels zijn evenwel eigen aan de astronomische dagboeken (C. TUPLIN, 96-98).

áš-šú d[u-un]-nun EN-NUN

⁴² Pirngruber denkt zelfs meer specifiek aan Patrokles (Memnon van Herakleia FGrHist. 434 F 1, 9, 1), maar het is onzeker of deze nog aan de macht was of zelfs nog in leven.

J. RENGER, 257; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; A. SACHS en H. HUNGER, 334.

Hoewel Pirngruber (2012, 184) stelt dat de koning (een deel van) zijn hof achterlaat ter extra verdediging, kan hij hen evengoed achtergelaten hebben omdat zij hier veiliger waren (cf. J. RENGER, 257; CAD D, 85 s.v. *danānu 2'*).

¹⁴ERÍN

J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; A. SACHS en H. HUNGER, 334.

S. SMITH, 154: *ummān*.

GIN-*ik-am-ma*

J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; S. SMITH, 154; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211; A. SACHS en H. HUNGER, 334.

MU BI LUGAL *ina e-bir ÍD ŠUB*

šatti šiati šarru ina Ebir-Nāri ittadi

Dat jaar had de koning in Transpotamia zijn kamp opgeslagen.

MU BI

Het gaat om het jaar 41 SE, oftewel 271/0. Cf. RO r. 1: [MU-4]1-KÁM ¹Anti-*'u-uk-su u¹Se-lu-[ku ...]*.

B. Toponiemen

Sapardu

J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; S. SMITH, 154; C.F. LEHMANN, 1903, 505-507; W. ORTH, 124-125; W. OTTO, 1928, 9; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211; 1993, 97; A. SACHS en H. HUNGER, 334; R. PIRNGRUBER, 2012, 183-184.

Ondanks bezwaar van Wilcken (2453) bestaat er geen twijfel over dat het hier gaat om Sardes (TM Geo 2090). Deze interpretatie wordt zowel bevestigd door parallellen uit andere Semitische bronnen zoals een inscriptie van Dareios I (DNa r. 28; P. LECOQ, 143) en een tweetalig, Lydisch-Aramees decreet (C.C. TORREY, 186-187), als door een decreet uit Ilion dat de aanwezigheid van Antiochos I in deze regio rond 277 bevestigt (Michel 525; OGIS 219; III. 32; Kotsidu, Ehrungen 212; Barth – Stauber, IMT 187; IK 3, 32; CIG 3595; Hicks 165; Dittenberger 165). De aanwezigheid van Antiochos I is te verklaren door de Galatische oorlogen en de blijvende dreiging, ondanks zijn overwinning (App. Syr. 65, 343; Luc. *Zeux.* 8-11; FGrHist. 163 F 723), van aanvallen en raids (A. COŞKUN, 2012; cf. R. VAN DER SPEK, 1993, 97).

Ebir-Nāri J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; S. SMITH, 154; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211; A. SACHS en H. HUNGER, 334; K. STEVENS, 201; M. VISSCHER, 257-258; R. PIRNGRUBER, 2012, 183-184.

Ebir-Nāri, letterlijk “Over-de-Rivier”, is geheel het gebied dat zich aan de overkant van de Eufraat bevindt tot aan de kusten van de Middellandse Zee vanuit het gezichtspunt van Babylon (CAD E, 8 s.v. *Ebir-Nāri*). Hoewel dit toponiem in de Neo-Babylonische periode sloeg op zowat de hele Levant, werd het in de Achaemenidische periode gebruikt voor een specifieke satrapie, eerst in combinatie met Babylon, later apart (M.W. STOLPER, 1989, 288-289; 292-294; cf. Hdt. III 91).⁴³ Het is evenwel onduidelijk of het in deze context gaat om het eerste dan wel het tweede begrip en het is onzeker in welke indeling deze gebieden kenden onder Seleukos I (Strab. XVI 2, 4; App. Syr. 62). De interpretatie van dit toponiem als een aanduiding voor Peraea (TM Geo 12401; J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232) is bijgevolg volledig uit te sluiten. Bovendien is het mogelijk op basis van de brede betekenis van *Ebir-Nāri* dat de Ptolemaeïsche inval wel in Noord-Syria was, maar dat Antiochos I enkele jaren later in Coele-Syria zijn kamp had opgeslagen. Het eerste bevestigt in ieder geval een Hellenistische koningskroniek (*BCPH* 7 RO r. 13’) die Seleukos I in deze regio plaatst, die in vrede leefde met het Ptolemaeïsche rijk.⁴⁴

Miṣir J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; S. SMITH, 154; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211; A. SACHS en H. HUNGER, 334; M. VISSCHER, 257-258; R. PIRNGRUBER, 2012, 183-184.

Miṣir is de oude Akkadische naam voor Egypte en is voor het laatst geattesteerd in deze inscriptie, aangezien hierna de naam *Meluhḫa*, die in het eerste millennium sloeg op het koninkrijk van Kush, maar oorspronkelijk algemeen voor de grenzen van de gekende wereld gebruikt werd, voor het hele Ptolemaeïsche rijk gebruikt werd (K. STEVENS, 203; cf. J.-J. GLASSNER, 201-202; 209; 227-229; R.J. VAN DER SPEK, 1997/8, 170). Deze archaische benaming is dan ook een deel van de ideologische achtergrond van deze tekst, net zoals de koningen van vroeger trokken hun opvolgers, de Seleukiden, op tegen de oude vijand, Egypte (M. VISSCHER, 257-258). Een dergelijk beeld zal minder effectief

⁴³ Dank aan professor Abraham voor deze opmerking.

⁴⁴ Op basis van de paleografie en de vermelding van het Esagila, van – vermoedelijk - Seleukos, Antiochos, Bactrië, en – opnieuw vermoedelijk – India, plaatst van der Spek deze tabletten in het begin van de derde eeuw, namelijk na Seleukos I’s expeditie naar India en voor het einde van de regering van Antiochos I. De paleografie is hier evenwel het belangrijkste argument, aangezien alle andere elementen eveneens met Antiochos III verbonden kunnen worden. In dit laatste geval zou de passage waarnaar hier verwezen wordt, - vermoedelijk - de expeditie van Seleukos III tegen Attalos (App. Syr. 66) vermelden en bijgevolg vallen voor de succesvolle verovering van Ptolemaeïsch Syria door Antiochos III.

geweest zijn dan dat van wraak op de Perzen en de terugkeer van de godenbeelden, maar het maakt duidelijk op welke manier de Epigonen zich presenteerden ten aanzien van hun autochtone onderdanen.

C. Een Seleukidische overwinning

In tegenstelling tot de passage over de expeditie van Ptolemaios II in de Pithom-stèle, roept deze passage over de expeditie van Antiochos I geen grote problemen op aangaande datering of lokalisering. Het is heel duidelijk dat hij in 274/3 optrok van Sardes naar Syria en dat daar aangekomen hij erin slaagde het Egyptische leger te verjagen. Twee vragen blijven echter. Ten eerste is het niet helemaal duidelijk of het Egyptische leger zich nog steeds binnen de grenzen van het Ptolemaeïsche gebied bevond. Ten tweede komt de vraag op of de terugtocht van het Egyptische leger volgde op een volwaardige veldslag of dat dit eerder een preventieve maatregel van Ptolemaios II was. Vooraleer op deze vragen verder wordt ingegaan, is het evenwel interessant om te wijzen op de positie die deze passage inneemt in de tekst. Net zoals de Pithom-stèle is deze tekst niet gemaakt in opdracht van de Grieks-Macedonische staat, maar in de context van een lokale tempelgemeenschap die niet zozeer geïnteresseerd was in de algemene gebeurtenissen van het gehele rijk, maar veeleer in al wat van belang was voor hun directe omgeving (E. ROBSON, 137-146), wat hier ook het geval is omwille van de Babylonische versterkingen en de economische gevolgen van het conflict die beide verder aan bod zullen komen. Het grote verschil met de Pithom-stèle is evenwel dat waar in de Pithom-stèle, evenals in andere Ptolemaeïsche stèles, de expeditie van de koning eerder vooraan staat, hier de koninklijke campagne pas op het einde van de tekst staat, na de astronomische en economische waarnemingen in Babylon, in beide gevallen zonder exacte datering.

Deze passage zelf, evenmin als een verdere analyse van het werkwoord *nadû* (CAD N.1, 68-101; 84 s.v. *nadû* 2b 4'), biedt geen antwoord op de eerste vraag.⁴⁵ De Pithom-stèle lijkt desalniettemin te suggereren dat Ptolemaios II het Seleukidische rijk daadwerkelijk binnenviel en daar de godenstandbeelden vond (P. BERNARD, 533; contra J.K. WINNICKI, 1990, 166 die de lezing 'Palestina' volgt). Om de tweede vraag te beantwoorden, is het nodig het werkwoord *nabalkutu* (CAD N.1, 11-20 s.v. *nabalkutu*; 16-17; cf. J.K. GRAYSON, 73-74) nauwer te bekijken. Hoewel dit werkwoord normaal de betekenis heeft "iets (letterlijk of figuurlijk) oversteken", krijgt het in de Neo-Babylonische periode eveneens de betekenis van "zich terugtrekken voor een vijand", dewelke terug te vinden is in een hele reeks Babylonische kronieken, dan wel in combinatie met (ABC 1.2 r. 3; 2 r. 7; r. 9; r. 24; 3 r. 4; r. 13; 5 r. 3; 21. 3 r. 15) of zonder *ina panīšu* (ABC 1.1 r. 35; 1.2 r. 45; 1.3 r. 18). Deze parallellen bieden echter geen sluitend antwoord op de vraag of er een veldslag plaatsvond of niet, want hoewel dit in de meeste gevallen wel zo was, is er in twee gevallen slechts sprake van een preventieve terugtocht (ABC 2 r. 7; r. 24).

⁴⁵ Hoewel van der Spek (1986, 212) dit werkwoord vertaald met 'binnenvallen' is deze vertaling verder niet geattesteerd.

Aangezien er in deze passage geen vermelding wordt gemaakt van een veldslag, lijkt het bijgevolg logisch te besluiten dat het hier om een strategische terugtrekking ging (cf. P. BERNARD, 533). Deze conclusie is echter niet helemaal zeker. Het is evengoed mogelijk dat een dergelijke veldslag niet beschreven is, aangezien zij te vanzelfsprekend was voor de auteur.⁴⁶ Deze Seleukidische overwinning betekende hoe dan ook nog lang niet het einde van de oorlog, aangezien Antiochos I drie jaar later nog steeds in Syria kampeerde.

Versterkingen uit Baktria en Babylonia (r. 30'-32')

A. Tekst

ŠE U₄-24-K[ÁM¹]^umu-ma-'i-ir KUR URI^{ki} KÙ-BABBAR^ug mu-šip-tu₄ NÍG-ŠU ù is-na-tu₄? MAḤ 31'
TA E^{ki} u^{uru} Se-lu-ku-'a-a URU LUGAL-tú ù 20 AM-SI^{meš} šá^{lu}[mu-ma]-'i-ir^{uru} Ba-aḥ-tar ana LUGAL
ú-še-bil ana e-bir ÍD 32' ana muḥ-ḥi LUGAL È ŠE ITU BI^{lu}GAL ú-qu^{lu}ERÍN LUGAL šá ina KUR
URI^{ki} TA SAG-šú EN T[IL]-šú ú-pa-ḥir-ma ana Á-DAḤ LUGAL-ma? ina^{itu}BAR a-na e-bir ÍD GIN-ik

Addaru ūm 24 muma'ir māt Akkadī kspa mušīpta būša u [...] gapša 31' ultu Bābili u Seluku'a āli šarrūti u 20 pīrī ša muma'ir Baḥtar ana šarri ušēbil ana Ebir-nāri 32' ana muḥḥi šarri ušēši Addaru arḥu šuāti rab uqi šāb šarri ša ina māt Akkadī ištu rēšīšu adi qītīšu upaḥḥirma ana rēši šarrīma ina Nisanni ana Ebir-nāri illik.

De twaalfde maand, dag 24, zond de satraap van Babylonië veel zilver, kleding, goederen en [...] het vee 31' uit Babylon en Seleukia, de koninklijke stad, en 20 olifanten, die de satraap van Baktria naar de koning had gezonden, naar Transpotamia 32' voor de koning. Dezelfde (twaalfde) maand verzamelde de (ὕπο)στρατηγός de troepen van de koning, die in Babylonia waren, van het begin tot het einde, en om de koning te helpen ging hij in de eerste maand naar Transpotamia.

ŠE U₄-24-K[ÁM 24 Addaru 38 SE komt neer op 26 maart 273.

is-na-tu₄? R. PIRNGRUBER, 2012, 183.

R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212: KÙ-BABBAR ú-na-tu₄.

A. SACHS en H. HUNGER, 342-343: [...].

ITU BI Maart / april 273. Cf. supra.

^{lu}GAL Deze *rabû* / στρατηγός is vermoedelijk dezelfde als in RO r. 11 waar hij ^{lu}GAL ú-qu 2-ú šá LUGAL (“onder-generaal van de koning”) genoemd wordt,

⁴⁶ Deze passage lijkt bovendien op een passage uit de kronieken over een veldslag tussen Nebukadnezar II en Necho II (ABC 5 r. 4): [... a]-ḥa-meš im-ḥa-šu-ma ummāni^{kur} Mi-šir ina pāni-šú ibbalkit-[ma].

waardoor het om een ὑποστρατηγός gaat (R.J. VAN DER SPEK, 1993, 97; T. BOIY, 281).

TA SAG-šú EN T[IL]-šú

A. SACHS en H. HUNGER, 342-343; R. PIRNGRUBER, 2012, 183.

Hoewel Pirngruber (2012, 183) en Sachs en Hunger (342-343) dit lezen als *ištu rēšišu adi qītīšu* (“van begin tot einde”), leest van der Spek (1986, 211-212) hier TA SAG-šú EN [GÌR]-šú oftewel *ištu rēšišu adi [šēpīšu]* (“van hoofd tot voet / kop tot teen”) en interpreteert dit als wijzend op Babylonia als geheel. De ὑποστρατηγός zou dus de troepen in geheel Babylonia verzameld hebben. Pirngruber (2014, 183) denkt dat de uitdrukking slaat op de troepen in Babylonia, die dan allen verzameld zouden zijn. Een dergelijke veronderstelling is gebaseerd op de lezing van het logogram ^{lu}ERÍN als *ummānu* of *šābu* (“troepen”) in het enkelvoud, aangezien het suffixpronomen *-šu* wijst op een derde persoon, mannelijk enkelvoud. Tevoren (r. 29’-30’) is ^{lu}ERÍN evenwel in samenspraak verschenen met BAL-ú (*ibbalkitū*) wat een duidelijke meervoudsvorm is. Dit betekent niet dat Pirngrubers veronderstelling onmogelijk is, maar dan zou de schrijver van deze tekst achtereenvolgens ^{lu}ERÍN / *šābu* geïnterpreteerd moeten hebben als meervoud en als enkelvoud, wat grammaticaal mogelijk is (GAG, 61.2b). Een tweede mogelijkheid is dat deze uitdrukking terugwijst op de maand, dat wil zeggen dat de (ὑπο)στρατηγός de hele maand Adarru bezig was met het verzamelen van troepen om de koning te gaan helpen.

^{itu}BAR

Nisannu 39 SE komt neer op april / mei 273.

B. Toponiemen

Akkadû

A. SACHS en H. HUNGER, 342-343; J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; S. SMITH, 154; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; 1993, 97; R. PIRNGRUBER, 2012, 183.

Akkadû verwijst naar Babylonia via de stad Akkad, zowel als regio als als satrapie (CAD A.1, 272 s.v. *Akkadû*).

Seluku'a

A. SACHS en H. HUNGER, 342-343; J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 232; S. SMITH, 154; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; 1993, 97; R. PIRNGRUBER, 2012, 183-184.

Hoewel Seleukos I en zijn opvolgers verschillende Seleukiai stichtten, gaat het hier om Seleukia op de Tigris (r. 35'), dat gesticht was door Seleukos I als nieuwe hoofdstad van de regio en als residentie van de vorst (Strabo XVI 1, 5; 16; 2, 5; Plin. *HN*. VI 17, 43; 30, 122; cf. K. STEVENS, 201).

Bahtar

A. SACHS en H. HUNGER, 342-343; J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1891, 227; 1892, 232; S. SMITH, 154; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 211-212; 1993, 97; R. PIRNGRUBER, 2012, 183.

Bahtar is de Akkadische benaming voor Baktria, de meest oostelijke en een zeer belangrijke satrapie van het Achaemeniden- en later het Seleukidenrijk (K. STEVENS, 202; 208; M. VISSCHER, 257-258). Deze regio stond in direct contact met het Mauryarijk dat zich over heel Noord-India uitstreckte en na een groot conflict met Seleukos I een bondgenootschap met hem had gesloten (App. *Syr.* 55). Vermoedelijk ligt de oorsprong van deze twintig Bactrische olifanten dan ook in India.

Crisis en ziekte in Babylon (r. 33' + BZ r. 1-2)

A. Tekst

MU BI KILAM *ina* E^{ki} ù URU^{meš} a-na URUDU *zi-i-pi šá* KUR *ia-man-nu iš-šá-am* M[U] BI GIG *ek-ke-tu₄ ina* KUR MAḤ

šatti šiāti nadānu ina Bābili u alānī ana erī zi'pī ša māt Iamannu iššām šatti šiāti muršu ekketu ina māti

Dat jaar werd de betaling in Babylon en de steden met koperen munten uit *Iamannu* verhandeld / gedaan. Dat jaar (was er) *ekketu*-ziekte in het land.

MU BI 274/3.

KILAM Cf. R.J. VAN DER SPEK, 2016.⁴⁷

[x x (Ú)-G]UG *ina* KUR UR^{ki} šá-kin UN^{meš} DUMU^{meš}-ši-na ana KÙ-BABBAR BÚR^{me} UN^{meš} *ina* [onzeker teken] [x-a]ḥ-tu₄ ÚŠ^{me} MU BI GIG *ek-k[e-tú ina? KUR?]*

⁴⁷ Met dank aan professor Abraham die mij op deze bijdrage wees.

[sun]qu ina māti Akkadī šakin nišū mārīšina ana kaspi ipašširū nišū ina [...] [x-a]ḫtu mūtānu šatti šāti muršu ekk[etu ina māti ...]

(Er heerste) hongersnood in Babylonia geplaast. Mensen verkochten hun kinderen voor zilver. Het volk [...] epidemie. Dat jaar (was er) *ekke*[tu-ziekte in het land (?)] ...].

[KIL.A]M ina E^{ki} u URU^{meš} ʿanaʿ URUDU zi-i-pi ép-šú šá KUR Ia-man-nu iš-šá-am MU-[nn]-KÁM ʿAn-ti u ʿSe-lu LUGAL^{m[es]}]

[maḫī]ru ina Bābili u alānī ana erī zi ʿpī epšu ša māti *Iamannu* iššām šattu [nn] *Anti* u *Selu* šarr[ū ...]

De betaling in Babylon en de steden werd met koperen munten uit *Iamannu* verhandeld / gedaan. Jaar [nn] van koning Antiochos en Seleukos

B. Toponiemen

Iamannu J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1891, 227; 1892, 233; S. SMITH, 155; R.J. VAN DER SPEK, 1986, 212-213; A. SACHS en H. HUNGER, 344-347.

De betekenis van het toponiem *Iamannu* is niet helemaal zeker en de meningen zijn verdeeld of het hier louter om Ionia (J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1891, 227), dan wel om geheel Griekenland (J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 233; S. SMITH, 155; R. VAN DER SPEK, 1986, 213; 1993, 97; A. SACHS en H. HUNGER, 344-347) gaat. Dit probleem vindt haar oorsprong in de oorspronkelijke betekenis van *Yamanāya* gedurende de Assyrische periode, waar het algemeen sloeg op de volkeren in het verre westen aan de zee, ongeacht welke taal ze spraken. Naarmate de heersers van Babylon, Neo-Assyrische, Neo-Babylonische, en Perzische vorsten, meer in contact kwamen met deze volkeren begon de naam meer te slaan op de volkeren die zichzelf definieerden als Ἑλληνες, waren het de inwoners van het schiereiland of de Peloponnesos, dan wel van de kusten van Klein-Azië en de volkeren die er met hen samenleefden (R. ROLLINGER, 2007, 259-286; 2009). In de Hellenistische periode moet echter een verandering plaatsgevonden hebben, aangezien vanaf dan de *Yamanāya* heersten over Babylonia en grote aantallen er zich vestigden. Een bijkomend probleem is dat in hetzelfde tijdvak het toponiem *Hana* verschijnt om Macedonia en aanverwante gebieden aan te duiden, een woord met een nog langere en complexere voorgeschiedenis (K. STEVENS, 207). Het is te simpel om er bijgevolg met Stevens (210) van uit te gaan dat *Hana* in deze periode op Griekenland zelf duidde, terwijl *Iamannu* enkel op Ionië sloeg. Andere Akkadische teksten uit dezelfde periode maken immers duidelijk dat de Grieken nog steeds als *Yamanāya* aangeduid werden (cf. A. SACHS en H. HUNGER, 178-179; 330 VO r. 9; BCPH 14 RO r. 2). De exacte locatie van *Iamannu* blijft bijgevolg, althans voorlopig, onzeker.

C. Economische en sociale crisis

De problemen in Babylonia waren drievoudig. Ten eerste heerste er hongersnood. Ten tweede was er een economische crisis, aangegeven door het gebruik van koperen munten en de zilverschaarste waardoor mensen hun kinderen verkopen. Ten derde leed het land onder de *ekketu*-ziekte. De exacte oorzaken van deze economische en sociale crisis zijn onzeker, aangezien de datering ervan duidelijk maakt dat er al grote problemen waren vooraleer de satraap van Babylonia grote voorraden geld, goederen, en vee zond ter versterking aan de koning en de ὑποστρατηγός de versterkingen verzamelde en naar Syria leidde, hoewel Pirngruber (2017, 123-124) de zilverschaarste eerder met deze concrete maatregelen verbindt. Noch is het waarschijnlijk dat het hier slechts om de gevolgen van een misoogst gaat en de impact van de Eerste Syrische Oorlog minimaal was (G.F. DEL MONTE, 28-31). Een derde mogelijkheid, beargumenteerd door van der Spek (1993, 97-99; 1997, 305-307), stelt dat deze crisis het gevolg was van landinname op koninklijk bevel ter financiering van de oorlog. Later zal deze passage uitgebreid aan bod komen, maar Pirngruber (2017, 124-125) heeft er al op gewezen dat een dergelijke stelling puur hypothese blijft zonder kennis van de omvang van de landinname. Een studie van de verschillende elementen van deze Babylonische crisis maakt desalniettemin duidelijk dat de band met de Eerste Syrische Oorlog en de bijhorende troepverplaatsingen nauw was.

Het eerste element is de hongersnood (*sunqu*) in Babylon. Naast astronomische en historische informatie bevatten de Astronomische dagboeken ook informatie over prijsveranderingen in Babylon, meer specifiek de koopkracht van één shekel zilver. Al deze informatie is voor de Achaemenidische en de Seleukidische periode verzameld en geanalyseerd door Pirngruber, eerst in zijn doctoraatsproefschrift (2012) en vervolgens in een herwerkte versie (2017). Hoewel de informatie die de Astronomische dagboeken bieden onvolledig is, valt op dat de graanprijs en de prijs van waterkers (of kardemom) (*saḥlû*) in november 274 en april 273 ongewoon hoog lag, terwijl de prijzen van dadels, cuscuta, sesamzaad, en wol normaal blijven. De graanprijs lag immers op vijf shekels per kurru, wat tweeëneenhalve keer de gemiddelde prijs is van deze periode, terwijl de prijs van waterkers (of kardemom) op tweeëntwintig en een halve shekel per kurru lag, bijna drie keer de gemiddelde prijs (R. PIRNGRUBER, 2012, 74; 2017, 124; R.J. VAN DER SPEK, 2000, 305-307). Een dergelijke prijsstijging kan enkel het gevolg zijn van een tekort aan graan en waterkers (of kardemom) ten gevolge van de opeising van deze producten als voedsel voor het leger – al is het niet uit te sluiten dat andere factoren, zoals een gedeeltelijke misoogst, ook enige impact gehad hebben (R. PIRNGRUBER, 2012, 85; 184; 2017, 125; 151).⁴⁸ Dit dagboek beschrijft echter enkel dergelijke militaire acties op het einde van het jaar, waardoor hun impact gering geweest moet zijn. Gebeurtenissen van maart 273 konden immers geen impact hebben op november 274. Noch is het mogelijk op basis van de tekst deze crisis te verplaatsen naar het volgende jaar. De verzameling van troepen en voorraden doorheen Babylonia duurde evenwel, zonder enige

⁴⁸ Voor het gebruik van deze producten als reisvoedsel zie: B. JANKOVIC-CYSEWSKI, 'Travel provisions in Babylonia in the first millennium BC', *Persika* 12 (2008), 429-464.

twijfel, langer dan één maand. De vorige passage zegt immers enkel dat in de twaalfde maand de satraap van Babylonia grote hoeveelheden voorraden zond, niets over hoe hij deze voorraden verzameld of hoe lang hij ermee bezig was. De ὑποστρατηγός verzamelde daarentegen de troepen in Babylonia in de twaalfde maand zelf, maar de verzameling, organisatie en bevoorrading van de burgerlijke eenheden moet tevoren al in de verschillende steden van Babylonia begonnen zijn, evenals de organisatie en bevoorrading van meer vaste troepen of huurlingen (cf. R.J. VAN DER SPEK, 2000, 307), zelfs indien de ὑποστρατηγός daar de hele maand mee bezig was. Deze hoge prijzen verklaren evenwel één element van de crisis, maar lijken een tweede element te weerleggen. Een tekort aan zilver zou immers de koopkracht ervan moeten vermeerderen, zelfs bij een tekort aan basisvoedingsproducten (cf. R.J. VAN DER SPEK, 2000, 306-307).

Het gebruik van bronzen munten (*erū zi'pū*) is namelijk het tweede element van deze crisis. Hoewel de Babyloniërs al zeer vroeg gebruik maakten van graan en zilver in een proto-monetair systeem, duurde het tot de Achaemenidische periode vooraleer geslagen en bestempelde munten meer verspreid begonnen te geraken (M.A. POWELL, 1996). Een indicatie hiervan is terug te vinden in de evolutie van het woord *zi'pū* (CAD Z, 87 s.v. *ze'pu* 4) dat in het Oud-Babylonisch louter wees op (zegel)indrukken of de 'etiketten' waarop zij verschenen, hoewel het (enkel) gedurende de regering van Sennacherib ook gebruikt werd om een mal voor metalen voorwerpen aan te duiden, maar in het Laat-Babylonisch gebruikt werd voor gegoten en beslagen munten. Desalniettemin werden tegen de Seleucidische periode in een groot aantal steden, waaronder Seleukia aan de Tigris, zilver- en bronsmunten geslagen en moeten deze verspreid zijn geweest doorheen Babylonia (E.T. NEWELL, 1978, 58-62; A. HOUGHTON en C. LORBER, I, 51; 56-57; II, 122-139). Bijgevolg is het onwaarschijnlijk dat het hier om een financiële crisis gaat waarin zilver door brons werd vervangen, aangezien beide metalen voor muntslag gebruikt werden (E.T. NEWELL, 1978, 61-62; P. BERNARD, 534; A. HOUGHTON, 50-51). De relatief lage koopkracht van zilver in deze periode spreekt ook het idee van een dergelijke financiële crisis tegen en lijkt ook tegen het bestaan van een zilvertkort te pleiten.

Dit is althans wat Del Monte (30-33) veronderstelt, die zich verder baseert op vier contracten uit Uruk waarin zilver gebruikt wordt (L.T. DOTY, 202-205; *BRM* II 10; cf. R. VAN DER SPEK, 2000, 305-306). Twee ervan dateren evenwel uit het jaar 37 SE en bevatten betalingen in staters van Alexander de Grote, wat bijgevolg voor het latere zilvertkort valt. Twee andere zijn contracten uit juni en juli 274 van een zeker Labaši die het volledige pachtrecht op enkele gronden van de tempel van Reš aankocht. Beide vallen bijgevolg in de eerste helft van het jaar (maand 3 en 4), lang voor de verzameling van troepen en voorraden in Babylonia. Het belangrijkste tegenargument is evenwel dat de tekst duidelijk zegt dat mensen hun kinderen verkochten voor zilver. Hoewel het waarschijnlijk om een overdrijving gaat, verheft het boven elke twijfel het bestaan van een zilverschaarste. Van der Spek (2000, 307) wijst bovendien op twee teksten uit Babylon zelf die een zilverschaarste lijken te impliceren. De eerste dateert uit maart 274 (*CT* 49, 108; M.W. STOLPER, 1993, 24-25) en spreekt over een deposito *ter waarde van*

50 shekels. De tweede vermeldt een verkoop of huur van een gebouw voor 6 shekels ‘samen met zijn ringen’. Een dergelijke conclusie is wat te verregaand; het Astronomische dagboek zelf is genoeg bewijs voor een zilverschaarste. Deze verklaart van der Spek (2000, 307) door een overbelasting van de bevolking, mogelijk al begonnen bij de terugkeer van de satraap in het vorige jaar, wat het deposito zou verklaren. Dit is echter ook niet te rijmen met de hoge graanprijzen. Boiy (141) veronderstelt daarentegen dat de inwoners van Babylon hun zilvergeld oppotten omwille van de slechte omstandigheden en dat een groot deel ervan via de staat naar de soldaten ging. Pirngruber (2012, 75) gaat nog een stap verder en stelt dat de staat handel in bronsmunten aanmoedigde. Zij verklaren dan wel het gebruik van bronsgeld op deze manier, en in beperkte mate de grote vraag naar zilver, maar niet de extremiteit van deze vraag.

Een andere verklaring dringt zich evenwel op (cf. R. PIRNGRUBER, 2017, 125). Hoewel brons- en zilvermunten naar Grieks model voorkwamen in Babylonia, wil dit niet zeggen dat bronsmunten normaal waren in Babylon of beter dat de inwoners deze munten al gewoon waren. Ten eerste maakt de Babylonische schrijver van deze tekst duidelijk dat het om vreemde, ongewone munten gaat door middel van de opmerking ša māti Iamannu, wat er dus niet op wijst dat deze munten uit Ionia of Griekenland afkomstig waren, zoals Smith geloofde, maar dat het om ‘vreemde’ munten ging, waarvan het model natuurlijk een Griekse oorsprong had. Ten tweede vindt Houghton in zijn studie van de vroeg-Seleucidische muntslag slechts twee soorten munten. De eerste bestaat uit zilveren tetradrachmen, te kostbaar voor dagelijks gebruik, die gebruikt werden voor de op dat moment voornamelijk militaire, noden van de staat (A. HOUGHTON, 50). De tweede bestaat uit bronsmunten bedoeld voor kleine aankopen, die slechts in een beperkt aantal steden geslagen werden. Griekse munten voor grotere aankopen, bijvoorbeeld meer op het niveau van de Babylonische elite en de tempel, waren niet aanwezig (A. HOUGHTON, 50-51). Zoals Pirngruber (2012, 75; 2017, 125) terecht aanhaalt en Houghton (53-54) bewezen heeft voor de regering van Antiochos III, is het normaal om in tijden van oorlog de productie van zilvermunten te verhogen teneinde alle soldaten en huurlingen fatsoenlijk uit te betalen en zich zodoende van hun blijvende trouw te verzekeren – de diadochenlegers stonden immers niet direct bekend omwille van hun betrouwbaarheid, zeker indien de vijand over grotere financiële middelen leek te beschikken. Op dit moment is het dan ook belangrijk de situatie van Antiochos I in het achterhoofd te houden. De voorgaande jaren had hij immers veelal op campagne doorgebracht tegen Ptolemaios Keraunos, de Noordelijke Liga, en later de Galaten. Hoewel er in de westelijke regio's van het Seleucidische rijk nog een grote circulatie van zilvergeld was, munten van Alexander, Lysimachos, Demetrios, en anderen (A. HOUGHTON, 50), moeten deze campagnes een zware financiële last op de Seleucidische vorst gelegd hebben. Het lijkt bijgevolg logisch dat hij of één van zijn functionarissen de opdracht gaf meer zilvermunten te slagen en, aangezien de ontminning van zilver eenvoudig noch snel is (P. CRADDOCK, 2014), de bevolking van Babylon en andere steden beval hun zilver in te wisselen voor bronzen munten. Een dergelijke overstap naar een nieuwe soort munten, met een lagere waarde en

een beperktere duurzaamheid, moet voor grote onzekerheid gezorgd hebben onder de lokale bevolking, zeker in tijden van oorlog. In dergelijke omstandigheden is immers de normale reactie zilver op te potten, wat onmogelijk was door de schaarste ervan. Het hoeft bijgevolg niet te verbazen dat men tot zo goed als alles bereid was om zilver te bekomen. Deze oplossing heeft het voordeel dat zij de afwezigheid van een stijging van de koopkracht van een shekel min of meer verklaard. Net zoals, of mogelijk zelfs nog meer dan, de stadsbewoners, waren de graanvoorzieners vertrouwd met en hadden zij vertrouwen in het bronsgeld, wat tot een verdere daling van de koopkracht van het bronzen equivalent van een shekel zilver leidde. Dergelijke verregaande maatregelen zijn ook te merken in het vervolg van deze tekst, maar daarover later meer.

De *ekketu*-ziekte zelf is mogelijk een derde en laatste indicatie van troepenverplaatsingen door en in Babylonia. De exacte ziekte waarnaar het woord *ekketu* verwijst is echter niet helemaal zeker (A. GOETZE, 12), hoewel de meeste vertalers denken aan schurft (CAD E, 69-70 s.v. *ekketu*; M. GELLER, 60; S. SMITH, 155; R. VAN DER SPEK, 1986, 213). Sachs en Hunger (343), en Pirngruber (2012, 183) zijn evenwel voorzichtiger en verkiezen het woord niet te vertalen. Het is in ieder geval zeker dat *ekketu* verwijst naar een huidziekte, omdat het is afgeleid van het werkwoord *ekēku* (CAD E, 63-64 s.v. *ekēku*; SpTU 1, 051 r. 4), dat krabben betekent (J.A. SCURLOCK en B.R. ANDERSEN, 214). Aangezien het om een epidemie gaat, is schurft inderdaad een waarschijnlijke oplossing, aangezien deze ziekte veroorzaakt wordt door een hoge bevolkingsconcentratie in combinatie met beperkte hygiëne, wat in de Babylonische steden waar de troepen zich verzamelden zeker het geval geweest moet zijn.⁴⁹ Het blijft evenwel mogelijk dat het om een andere huidziekte gaat, veroorzaakt door dezelfde omstandigheden. Het is veel minder zeker of deze epidemie ook duurde tot 267 v.o.t. (R. VAN DER SPEK, 1993, 97; ADART 266B RO r. 4'; 15'), aangezien het even goed om een nieuwe epidemie zou kunnen gaan. Het conflict met Egypte en de bijhorende troepenverzameling, hoogstwaarschijnlijk in combinatie met andere factoren, leidden bijgevolg tot hongersnood, zilverschaarste, en een epidemie in Babylonia.

⁴⁹ M. TARBOX, K. WALKER en M. TAN, 'Scabies', *Journal of the American Medical Association* 320.6 (2018), 612.

Tussen Babylon, Sardeis, en Seleukia (r. 34'-38')

A. Tekst

MU-37-KÁM ¹An-ti u ¹Se-lu ^{itu}ŠE 9 ^{lu}mu-ma- 'i-ir KUR URI^{ki} u ^{lu}paqdu^{me[š]} šá LUGAL šá ina 'MU-36'-
KÁM ana KUR sa-par-du ana UGU LUGAL GIN-u' **35'** a-na ^{uru}Se-lu-ku- 'a-a URU LUGAL-tu šá ina
UGU ^{id}IDIGNA GUR^{meš}-ni ^{kuš}ši-piš-t[a-š]ú-nu a-na muḥ-ḥi ^{lu}DUMU^{meš} E^{ki} tat-tal-ku U₄-12-KÁM **36'**
^{lu}DUMU^{meš} E^{ki} ana ^{uru}Se-lu-ku- 'a-a È^{meš}

*šattu 37 Anti u Selu Addaru 9 muma 'iru māti Akkadī u paqādū ša šarri ša ina šatti 36 ana māti Sapardu
ana muḥḥi šarri illikū **35'** ana Seluku'a āli šarrūti ša ina muḥḥi Idiqlat itūrūni šipišt[āš]unu ana muḥḥi
mārē Bābili tattalku ūmu 12 **36'** mārē Bābili ana Seluku'a ušēšū*

Jaar 37, Antiochos en Seleucos, de twaalfde maand, dag 9, de satraap van Babylonia en de aangestelden van de koning die in jaar 36 naar Sapardu naar de koning gegaan waren, **35'** keerden terug naar Seleukia, de koninklijke stad, die op de Tigris. Hun ordonnantie is naar de burgers van Babylon gekomen. Dag 12. **36'** De burgers van Babylon kwamen (op bevel) naar Seleukia.

MU-37-KÁM ... ^{itu} ŠE 9	9 Adarru 37 SE is 23 maart 274.
^{lu} paqdu ^{me[š]}	A. SACHS en H. HUNGER, 344-345; S. SMITH, 154; R. VAN DER SPEK, 1986, 211; 213; 1993, 97.
'MU-36'-KÁM	Jaar 36 SE is 276/5.
GIN-u'	A. SACHS en H. HUNGER, 344-345. R. VAN DER SPEK, 1986, 211; 213; DU-'.
tat-tal-ku	A. SACHS en H. HUNGER, 344-345; R. VAN DER SPEK, 1993, 97. Smith (155; cf. R.J. VAN DER SPEK, 1986, 212-213) leest ^{kuš} ši-piš-t[a-š]ú-nu ana muḥḥi mārē Bābili šit ² -ri DU ₆ ūmu 12 ("Hun ordonnaties waren neergeschreven naar de burgers van Babylon. Tašritu dag 12") en ging er in combinatie met de Š-stam (causatief) ušēšū van uit dat het hier om een deportatie van de autochtone inwoners van Babylon naar Seleukia gaat op 18 oktober 274.
^{kuš} ši-piš-t[a-š]ú-nu	CAD Š.3, 66 s.v. šipirtu 2a.
ūmu 12	12 Adarru 37 SE komt neer op 26 maart 274.

ITU BI ^{lú}mu-ma- 'i-ir KUR URI^{ki} ŠE-NUMUN[^{meš?} š]á ina MU-32-KÁM ina UMUŠ šá LUGAL ana ŠUKU^{há} ^{lú}E^{ki} meš ^{lú}BÁR.SIP.KI^{meš?} u ^{lú}GÚ-DU₈-A^{ki} meš SUM^{meš} GU₄^{há} U₈.UDU^{há} u mim-ma gab-bi šá [ana URU]^{meš} u ma-ḥa-zi^{meš} ina UMUŠ šá LUGAL la-pa-ni ^{lú}DUMU^{meš?} [a-na ku-mu šib-tu₄ š]a É LUGAL DÙ-uš

arḥi šuāti muma'ir māti Akkadī zērī ša ina šatti 32 ina tēmi ša šarri ana kurummati Bābilāya 'Barsipāya` u Kutāya iddinnū alpē šenē u mimma gabbi ša [ana āl]ī u māḥāzī ina tēmi ša šarri lapanni mārī [ana kum šibti] bīt šarri īpuš

Die maand maakte de satraap van Babylonia de velden, die in jaar 32 op bevel van de koning ter voeding aan de inwoners van Babylon, Borsippa, en Kutha gegeven waren, en de stieren, schapen en al het andere die [aan de steden] en de cultuscentra op bevel van de koning ter beschikking van de (gegeven waren), [in plaats van een belasting (belastbaar / opgeëist), van] het huis van de koning.

ITU BI maart / april 274.

MU-32-KÁM 280/79.

^{lú}BÁR.SIP.KI^{meš?} R. VAN DER SPEK, 1993, 37-38; J. EPPING en J.N. STRASSMAIER, 1892, 233; S. SMITH, 155; R. VAN DER SPEK, 1986, 212-213: ^{lú}BÁR.[SÍB]^{meš}. Cf. G. CH. SARKISIAN, 325.

A. SACHS en H. HUNGER, 346-347: ^{lú}NIBRU^{ki} meš.

SUM^{meš} A. SACHS en H. HUNGER, 346-347.

R. VAN DER SPEK, 1986, 212-213: SÈ^{meš}.

U₈.UDU^{há} A. SACHS en H. HUNGER, 346-347.

R. VAN DER SPEK, 1986, 212-213: US₅.UDU^{há}.

[a-na ku-mu šib-tu₄ š]a R. VAN DER SPEK, 1993, 99.

A. SACHS en H. HUNGER, 346-347: [...] [onzeker teken]

S. SMITH, 155; R. VAN DER SPEK, 1986, 212-213: [E^{ki} a-na muḥ-ḥ]i (??).

B. Oorlogstaksen (?)

In tegenstelling tot wat van der Spek (1993, 99) denkt, is de inclusie van deze passage uit het jaar 37 SE in een dagboek over het jaar 38 SE helemaal niet raadselachtig en het is bijgevolg ook niet nodig de datum te veranderen (cf. W. OTTO, 1928, 5). Aangezien de gebeurtenissen die erin beschreven worden, vielen op het einde van het jaar en, althans in het geval van de acties van de satraap van Babylon, zeker moeten hebben doorgelopen tot in het begin van het volgende jaar, was het logisch voor de auteur deze mee in zijn relaas te verwerken. De interpretatie van deze passage is daarentegen wel enigszins raadselachtig en de hypothese van van der Spek (1993, 97-99; 1993*, 67-70) is, hoewel aannemelijk, gebaseerd op een onzekere reconstructie van de tekst (cf. T. BOIY, 143). De aanwezigheid van Antiochos I in Sardes is tevoren al besproken, maar de reden voor de reis van de satraap van Babylonia en de andere functionarissen van de koning naar Sardes is minder zeker en blijft onopgelost in de vertaling van Sachs en Hunger, zelfs al werd vroeger het tegendeel beweerd. Op basis van een foute lezing stelde Smith (155) immers dat er tussen de aankomst van de ordonnanties van de satraap en het vertrek van het volk van Babylon zeven maanden lagen. Deze lezing leidde ertoe dat de meeste onderzoekers (P. CHRISTENSEN, 61), inclusief van der Spek zelf (1986, 118-119; 1987, 66), geloofden dat hier een deportatie van Babyloniërs naar Seleukia vermeld werd, te vergelijken met de deportatie van Macedoniërs door Antiochos I als kroonprins (*BCPH* 5 VO r. 6'-9'), wat op wel zéér korte tijd beslist en georganiseerd zou zijn. Hoewel Bernard (536-538) deze theorie blijft volhouden, is het voorstel van van der Spek veel aannemelijker. Deze stelt namelijk dat slechts een aantal afgevaardigden naar Seleukia op de Tigris gingen om de bevelen van de satraap op te volgen, dewelke in de volgende zinnen beschreven zijn. De notie dat dit een vlucht zou zijn ter reactie op de Egyptische invasie mag eveneens aan de kant geschoven worden (S. SHERWIN-WHITE, 19). Niet alleen blijft de datum van deze invasie voorlopig nog onbekend, maar een vlucht uit Babylon naar Seleukia op de Tigris zou niet alleen zeer voorbarig zijn, maar ook allesbehalve effectief aangezien beide interessante doelen zouden zijn, mocht het Egyptische leger ooit Syria hebben kunnen veroveren. De opdracht van de satraap was bijgevolg verbonden met gronden die door Antiochos I in 280/79, dus aan het begin van zijn regering, aan de inwoners van Babylon, Borsippa, en Kutha geschonken had. Van der Spek (1993*, 68-69), die hen eveneens verbindt met de Lehman-stèle (1986, 242-249), veronderstelt dat hij deze bouwgronden terugvorderde of althans er een extra belasting op hief omwille van de zware kosten van zijn westelijke expedities en langdurige conflict met de Galaten, en mogelijk zelfs omwille van zijn voorbereidingen op een conflict met Ptolemaios II (Paus. I 7). Indien deze interpretatie juist is, wat onmogelijk te bevestigen is omwille van beschadigingen aan het tablet, toont deze passage opnieuw de penibele staat van de koninklijke schatkist van Antiochos I aan het begin van de Eerste Syrische Oorlog net zoals de zilverschaarste te Babylon. De invoering van nieuwe taksen na de Eerste Syrische Oorlog ligt vermoedelijk dan ook in het verlengde van deze situatie (L.T. DOTY, 308-335).

4 De Eerste Syrische Oorlog

4.1 Het einde der Diadochen

De Eerste Syrische Oorlog volgde op een periode van grote politieke en sociale veranderingen. De Makedoniërs die eens slechts een klein koninkrijk bezaten, hadden achtereenvolgens onder leiding van Philippos II en Alexander III de Grote Griekenland en het Perzische rijk veroverd. Na diens dood en de moord op zijn rechtmatige erfgenamen, streden Alexanders voormalige Vrienden en generaals, de Diadochen, jarenlang om de macht, terwijl zij tegelijkertijd nieuwe steden stichtten en Grieks-Makedonische kolonisten en soldaten opriepen om deze te vullen zoals Alexander hen had voorgedaan. In de loop der jaren ontstonden op deze manier grote koninkrijken in Egypte, Klein-Azië, en het oosten, die met elkaar wedijverden om de macht en streden tegen en met hun – voorlopig minder succesvolle – collega's.

De jaren 282 tot 281 v.o.t. spelden evenwel het einde van deze Diadochen en hun oorlogen. De jonge strijders die eens aan de zijde van Alexander de Grote hadden gestaan vanaf het begin van zijn grote, jarenlange campagne, tot zijn doodstrijd in Babylon, waren nu, na moorden, veldslagen en oorlogen, oude mannen en machtige koningen geworden. Ptolemaios I, Σωτήρ en farao, was in het midden van 282 overleden aan een kwaal en in een toestand die hij vermoedelijk vele keren had betwijfeld ooit te zullen bereiken, aan ouderdom en in vrede (Iust. XVI 2, 7).⁵⁰ Seleukos I, Νικάτωρ en koning van Babylon, Perzië, en nog vele andere gebieden (App. Syr. 55), was daarentegen nog niet uitgevchten. Toen hij merkte dat Lysimachos' rijk verscheurd was door de terechtstelling van zijn oudste zoon, aarzelde hij niet om aan te vallen. Zijn plan was een groot succes en hij versloeg de koning van Klein-Azië in de slag bij Kouropedion in februari 281 waar die laatste ook stierf (Memnon FGrHist. 160 F 1, 5, 3-6; Strab. XIII 4, 1; Porphyrios FGrHist. 260 F 3, 8). Vervolgens kon Seleukos optrekken in de richting van de Bosporos terwijl de meeste Klein-Aziatische steden, waarmee hij al jarenlang goede relaties had geprobeerd te onderhouden, zich aan hem onderwierpen. Het moment leek dus aangebroken om van zijn goede gesternte gebruik te maken en ook Makedonia aan zijn bezittingen toe te voegen (Memnon FGrHist. 160 F 1, 8, 1). Het mocht echter niet baten, want op het hoogtepunt van zijn succes vermoordde de verraderlijke Ptolemaios Keraunos, de halfbroer van Ptolemaios II die als troonpretendent Egypte ontvlucht was en zich achtereenvolgens bij Lysimachos en Seleukos verscholen had, hem in koele bloede in september 281.⁵¹

⁵⁰ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 250; CH. BENNETT, 'Ptolemy I', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemy_i_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020. Hoewel Cornelius Nepos (XXI 3) zegt dat hij door Ptolemaios II vermoord is, was dit waarschijnlijk een deel van de propaganda tegen de vorst.

⁵¹ Memnon FGrHist. 434 F 1, 8, 2-3; App. Syr. 62-63; Paus. I 16, 2; Iust. X 19, 7; CM 4 RO r. 8; BCPH 9 VO r. 4 (?). Deze laatste bron lijkt zowel de chronologische informatie van de Grieks-Romeinse bronnen als van de ander

4.2 De Epigonen

4.2.1 Antiochos, zoon van Seleukos

Hoewel Antiochos I, geboren in 324 v.o.t. (Euseb. *Chron.* I 247), al sinds 292 als kroonprins en bestuurder van de oostelijke satrapieën geregeerd had, en bijgevolg zowel de militaire als de bestuurlijke ervaring had nodig voor de koning van een rijk dat zich uitstreckte van de Hindu Kush tot de kusten van Klein-Azië, verliep zijn opvolging niet zonder problemen.⁵² Niet alleen bevond hij zich in het oosten, ver van de pas veroverde gebieden, maar een groot deel van zijn vaders troepen was bovendien overgelopen naar diens moordenaar Ptolemaios Keraunos. Deze was ondertussen begonnen met zijn verovering van het Macedonische koninkrijk dat tevoren aan Lysimachos toebehoort had en zag zich tegelijkertijd genoodzaakt een aanval van Antigonos Gonatas af te slaan.⁵³ In deze acties lijkt hij, al dan niet vrijwillig, gesteund te zijn door enkele naburige steden die snel de overstap maakten van Lysimachos, via Seleukos I, naar Ptolemaios Keraunos.⁵⁴ De toestand in Klein-Azië was dus allesbehalve stabiel en de verdwijning van twee van de belangrijkste diadochen in deze regio moet een grote schok zijn geweest.

Een decreet uit Ilion lijkt evenwel te suggereren dat er ook sprake was van binnenlands onrust in de Seleukis en omgeving.⁵⁵ Een groot aantal onderzoekers is er immers in het verlengde van historici zoals Tarn, Otto, en Droysen vanuit gegaan dat deze inscriptie niet alleen het bestaan bewees van een Syrische opstand bij Antiochos I's troonbestijging, maar ook een bijhorende Ptolemaeïsche invasie.⁵⁶ Hoewel deze veronderstelling nauw lijkt aan te sluiten bij de woorden van Memnon van Herakleia (FGrHist. 434 F 1, 9, 1) die schrijft: 'Ο δὲ Σελεύκου Ἀντίοχος πολλοῖς πολέμοις, εἰ καὶ μόλις καὶ οὐδὲ πᾶσαν, ὁμῶς ἀνασωσάμενος τὴν πατρίαν ἀρχὴν, πέμπει στρατηγὸν Πατροκλέα σὺν ἐκστρατεύματι εἰς τὴν ἐπιτάδε τοῦ Ταύρου· ὁ δὲ Ἑρμογένην προσαιρεῖται τὸ γένος Ἀσπένδιον, ὃς ἐπὶ τε πόλεις ἄλλας καὶ ἐπὶ τὴν Ἡράκλειαν ὄρμητο εἰσβαλεῖν, beargumenteerden zij alle drie deze veronderstelling door middel van verkeerde dateringen en lezingen van zowel de Pithom-stèle als de fragmenten uit de Astronomische

Akkadische bron tegen te spreken. De datering in jaar 30 SE (282/1 v.o.t.) maakt evenwel duidelijk dat het hier om Seleukos I moet gaan. Cf. A.K. GRAYSON, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, New York, 1975, 27.

⁵² *BCPH* 5; 6; 7; 8; Memnon FGrHist. 434 F 1, 8, 1; Plut. *Dem.* 38, 10; App. *Syr.* 61.

⁵³ Memnon FGrH 434 F 1, 8, 4-7.

⁵⁴ Naast de schepen van Lysimachos kreeg Ptolemaios Keraunos ook versterkingen uit Herakleia, Memnons geboortestad, die zich tevoren al vijandig tegenover Seleukos I opgesteld had (Memnon FGrHist. 1, 7).

⁵⁵ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 53-58.

⁵⁶ W.W. TARN, 'The date of Milet I, iii, no. 139', *Hermes* 65 (1930), 453; Id., 'The First Syrian War', *The Journal of Hellenistic Studies* 46.2 (1926), 155-162; W. OTTO, *Beiträge zur Seleukidengeschichte des 3. Jh. v. Chr.* (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische und historische Klasse, 34.1), München, 1928, 16-42; Id., 'Zu den syrischen Kriegen der Ptolemäer', *Philologus* 86 (1931), 400-416; G. DROYSSEN, *Geschichte des Hellenismus*, III.1, Gotha, 1877², 164; 256; cf. E. BEVAN, *The House of Seleucus*, Londen, 1902, 133; A. BOUCHÉ-LECLERCQ, *Histoire des Lagides*, I, Parijs, 1903, 154; 159; Id., *Histoire des Séleucides*, I, Parijs, 1913, 58; E.T. NEWELL, *The Coinage of the Western Seleucid Mints, From Seleucus I to Antiochus III* (American Numismatic Society, 4), New York, 1941, 155; E. WILL, *Histoire politique du monde Hellénistique (323-30 av. J.-C.)* (Annales de l'Est, 30), I, Nancy, 1979, 139-142.

dagboeken.⁵⁷ Dit sluit nog niet de mogelijkheid uit van een Ptolemaeïsche invasie in deze periode, en zeker niet van een Ptolemaeïsche expansie in het begin van Antiochos I's regeerperiode, maar het toont wel de onbetrouwbaarheid van hun werken voor moderne onderzoekers aan. De datering van dit decreet is evenwel problematisch, aangezien de inhoud zowel naar gebeurtenissen tijdens het begin van de regering van Antiochos I als tijdens de oostwaartse expeditie van Antiochos III kan verwijzen. De paleografie bevat bovendien zowel "oude" als "nieuwe" elementen en is bijgevolg gebruikt om zowel een vroege als een late datering te beargumenteren.⁵⁸ Een derde voorstel is dat deze inscriptie een latere kopie is van een edict uit de regering van Antiochos I, waardoor beide elementen met elkaar verzoend zouden kunnen worden.⁵⁹ Een dergelijke redeneringswijze laat evenwel de mogelijkheid open dat het hier gaat om een late inscriptie naar model van een vroegere tekst, wat de archaische tekens zou kunnen verklaren, of zelfs een late kopie om de aanspraken van Antiochos III op deze regio te versterken. Het is bijgevolg de tekst zelf, of althans een deel ervan dat een antwoord moet bieden op de vraag of deze onrust in het begin van de regering van Antiochos I geplaatst moet worden en van nut kan zijn voor deze studie.

ἐπιμηνιεύοντος Νυμφίου τοῦ Διοτρέφους, ἐπιστατοῦντος δὲ Διονυσίου τοῦ 2 Ἴππομέδοντος, Δημήτριος Διοῦς εἶπεν· ἐπειδὴ Βασιλεὺς Ἀντίοχος Βασιλέως 3 Σελεύκου, ἐν ἀρχῇ τε παραλαβὼν τὴν βασιλείαν καὶ προστάς ἐν-4-δόξου καὶ καλῆς αἰρέσεως ἐζήτησε τὰς μὲν πόλεις τὰς κατὰ τὴν Σε-5-λευκίδα, περιεχομένας ὑπὸ καιρῶν δυσχερῶν διὰ τοὺς ἀποστάντας 6 τῶμ πραγμάτων, εἰς εἰρήνην καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν καταστήσαι 7 τοὺς δ' ἐπιθεμένους τοῖς πρά<γ>μασιν ἐπεξεθλῶν, καθάπερ ἦν δίκαιον, ἀνα-8-κτῆσασθαι τὴν πατρώϊαν ἀρχήν· διὸ καὶ χρησάμενος ἐπιβολῇ καλῆι καὶ δικαίαι 9 καὶ <λ>αβὼν οὐ μόνον τοὺς φίλους καὶ τὰς δυνάμεις εἰς τὸ διαγωνίσασθαι περὶ 10 τῶν πραγμάτων αὐτῶι

⁵⁷ Antiochos, de zoon van Seleukos, die zelf door vele oorlogen, al was het ook maar juist en niet volledig, desalniettemin de voorvaderlijke heerschappij hersteld heeft, zond de strateeg Patrokles met een afdeling van zijn leger naar deze zijde van de Tauros: hij stelde Hermogenès aan van geslacht een Aspendiër, die hij moest beginnen Herakleia en de andere steden aan te vallen (eigen vertaling).

⁵⁸ Antiochos I: C. MICHEL, *Recueil d'inscriptions grecques*, Brussel, 1900, 393-394; W. DITTENBERGER, *Orientalis Graeci inscriptiones selectae*, I, Hildesheim, 1960, 339-343; L. ROBERT, 'Sur un décret d'Ilion et sur un papyrus concernant des cultes royaux', *Essays in honor of C. Bradford Welles* (American studies in papyrology, 1), A.E. SAMUEL red., New Haven (Conn.), 1966, 175-211; CHR. HABICHT, *Gottmenschen und Griechische Städte*, München, 1970, 257; P. FRISCH, *Die Inschriften von Ilion* (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 3), Bonn, 1975, 84-91; W. ORTH, *Königlicher Machtanspruch und Städtische Freiheit, Untersuchungen zu den ersten Seleukidenherrschern (Seleukos I., Antiochos I., Antiochos II.) und den Städten des westlichen Kleinasien*, München, 1977, 43-72; M. HENGEL, 'The political and social history of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.E)', 53; J. MA, 'Autour du décret d'Ilion en l'honneur d'un roi Antiochos ("OGI" 219 / "I. Ilion" 32)', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 124 (1999), 81-88; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, Leiden en Boston, 2010, 74-77. Antiochos III: T. SOKOLOFF, 'Zur Geschichte des 3. Jahrhunderts v.Chr. Der Antiochos der Inschriften von Ilion', *Klio* 4 (1904), 101-110; A. MASTROCINQUE, *Manipolazione della Storia in età 'ellenistica: I Seleucidi e Roma* (Pubblicazioni del Seminario di Storia Antica dell'Università di Venezia), Rome, 1983, 64-69; A. MASTROCINQUE, 'Guerra di Successione' e prima Guerra di Celesiria, un falso moderno e una questione storica', *Ancient Society* 24 (1983), 28-29; A. MASTROCINQUE, 'La Guerra di Successione Siriaca. Realtà storica o invenzione moderna', *Annali dell'Istituto Italiano per gli Studi Storici* 10 (1987/8), 68-75; F. PIEJKO, 'Antiochus III and Ilium', *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* 37 (1991), 9-50; H. KOTSIDU, *TIMH KAI ΔΟΞΑ, Ehrungen für hellenistische Herrscher im griechischen Mutterland und in Kleinasien unter besonderer Berücksichtigung der archäologischen Denkmäler*, Berlin, 2000, 306-309.

⁵⁹ J. MA, 'Autour du décret d'Ilion', 81-83.

προθύμ<ου>ς, ἀλλὰ καὶ τὸ δαιμόνιον εὖνουν καὶ συν-11-εργόν, τάς τε πόλεις εἰς εἰρήνην καὶ τὴν βασιλείαν εἰς τὴν ἀρχαίαν διάθεσιν 12 κατέστησεν· νῦν τε παραγενόμενος ἐπὶ τοὺς τόπους τοῦς ἐπιτάδε τοῦ Ταύρου 13 μετὰ πάσης σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας ἅμα καὶ ταῖς πόλεσιν τὴν εἰρήνην κατασκευύ-14-ασεν καὶ τὰ πράγματα καὶ τὴν βασιλείαν εἰς μείζω καὶ λαμπροτέραν διάθεσιν 15 ἀγήγοχε, μάλιστα μὲν διὰ τὴν ἰδίαν ἀρετὴν, εἶτα καὶ διὰ τὴν τῶν φίλων καὶ τῶν δυνάμεων εὖνοιαν.⁶⁰

Hoewel deze passage een voor de inwoners van Ilion duidelijke datering geeft, namelijk gedurende de ambtsperiode van Nymphaios, zoon van Diotrepthes, en Dionysios, zoon van Hippomedon, verschijnen deze figuren in geen enkele andere bekende inscriptie of bron. De paleografie biedt evenmin een antwoord, waardoor het noodzakelijk wordt enkele elementen van de tekst nauwkeuriger te bestuderen in de hoop dat zij verdere antwoorden kunnen bieden.⁶¹ Het eerste element is het gebruik van het woord πατρώϊαν voor de ἀρχήν. Aangezien Antiochos I louter zijn vader Seleukos I opvolgde, lijkt een dergelijke term wat voorbarig, maar het zojuist geciteerde fragment van Memnon weerlegt dit. Het tweede element zijn de classificaties van de vijanden van Antiochos I als τοὺς ἀποστάντας τῶν πραγμάτων en τοὺς δ' ἐπιθεμένους τοῖς πρά<γ>μασιν, wat meermaals gebruikt is om te bewijzen dat Antiochos I te maken kreeg met twee soorten vijanden: interne en externe, welke laatste wel de Ptolemaeën geweest moeten zijn.⁶² Deze vertaling is echter weerlegd door zowel Dittenberger als Piejko.⁶³ Ἀποστάντας wijst immers zonder enige twijfel op een interne opstand (στάσις), maar ἐπιθεμένους hoeft zeker niet op een externe vijand te wijzen.⁶⁴ Een derde element dat vaak aangevoerd wordt om een datering in de regering van Antiochos I af te wijzen, is de volgende passage: τὴν τε παρουσίαν γεγο-22-νέναι <ἐπ' ἀγαθῶι> τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ βασιλίσεως καὶ τῶν φίλων 23 καὶ τῶν δυνάμεων.⁶⁵ Stratonike, eertijds de vrouw van Seleukos I, maar al enige jaren de echtgenote

⁶⁰ *Terwijl Nymphaios, zoon van Diotrepthes, de maandelijks president (van de volksvergadering of de Raad) was, en Dionysios, zoon van Hippomedon, de voorzitter was, stelde Demetrios, zoon van Dies, het volgende voor: omdat koning Antiochos, zoon van koning Seleukos, in het begin nadat hij het koningschap opgenomen had en nadat hij een waardige en mooi bestuur ingesteld had, zocht hij de steden doorheen de Seleukis, die omringd werden door moeilijke omstandigheden omwille van diegenen die in opstand waren gekomen tegen de staat, naar vrede en vroegere welvaart te leiden door op te trekken tegen diegenen die de staat aanvielen, zoals rechtvaardig was, (en hij zocht) de voorvaderlijke heerschappij te herstellen: daarom, omdat hij een goede en rechtvaardige onderneming aanging en omdat hij niet alleen Vrienden en troepen had bereid om zich in te spannen voor hem omwille van de staat, maar ook de goddelijke welwillendheid en steun, leidde hij de steden terug naar de vrede en het koninkrijk naar haar vroegere toestand: en nadat hij nu aangekomen is aan de plaatsen aan deze kant van de Tauros bracht hij met volle ijver en eerezucht tegelijkertijd voor de steden de vrede tot stand en voerde hij de staat en het koninkrijk naar een betere en heldere toestand, voornamelijk door zijn eigen deugd, en ook door de welwillendheid van zijn Vrienden en troepen (eigen vertaling).* Het exacte ambt van Nymphaios is niet helemaal duidelijk, maar het is zeker dat het om een functie van één maand gaat.

⁶¹ Een volledige studie van de inscriptie zou evenwel te ver van het onderwerp van deze studie leiden.

⁶² W.W. TARN, 1926, 156; E. WILL, *Histoire politique*, I, 140; C.P. JONES, 'The Decree of Ilion', 77-78.

⁶³ W. DITTENBERGER, *Orientalis Graeci inscriptiones selectae*, 341; F. PIEJKO, 'Antiochos III and Ilium', 22.

⁶⁴ Strab. XVI 1, 28. Een ander parallel is IG XII 7, 387 uit Amorgos en de derde eeuw v.o.t. dat zegt καὶ τοὺς μὲν ἐπιθεμένους [αὐτοῖς] 5 [τῶν πολε]μίων ἐνίκησεν μαχόμενος en zou verwijzen naar een aanval van piraten. De noodzaak om [τῶν πολε]μίων toe te voegen, maakt duidelijk dat het geen vanzelfsprekendheid is dat deze aanvallen externe vijanden zijn. Cf. J. DELAMARRE, 'Notes épigraphiques: Amorgos et les pirates', *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes* 27. 2 (1903), 111-114. Contra: Plb. II 24, 1; SEG IX 7 r. 19-23.

⁶⁵ ... dat de aankomst van de koning en van zijn zus de koningin en van zijn Vrienden en troepen goed gebeurt (eigen vertaling).

van Antiochos I was immers niet de zus van de koning, maar de dochter van Demetrios Poliorketes (Plut. *Dem.* 33; 34; 38; App. *Syr.* 59-61). Hoewel een dergelijke titel bekend is bij de Ptolemaeën, verschijnt zij pas met zekerheid als deel van de titulatuur van de koningin bij Laodike III, dochter van Mithridates II van Pontos en vrouw van Antiochos III, en dan nog niet consequent.⁶⁶ Vroeger hebben onderzoekers dit probleem trachtten op te lossen door voor te stellen dat Antiochos I na de dood van Stratonike met een verder onbekende zus trouwde of zelfs aan polygamie deed.⁶⁷ Dergelijke veronderstellingen vinden evenwel geen basis in de historische realiteit. Stratonike overleefde haar tweede echtgenoot, was de enige echte en bekende koningin van Antiochos I, en de Seleukiden lijken nooit broer-zus-huwelijken gesloten te hebben.⁶⁸ Een dergelijk argument is niet zonder waarde, zelfs al heeft Jones duidelijk aangetoond dat het hier niet gaat om een echte titel, daar zij niet consequent gebruikt wordt, maar om een soort epitheton dat de nauwe relatie tussen de koning en de koningin benadrukt.⁶⁹

De afwezigheid van een andere titel zet hem evenwel aan te gaan voor een datering onder Antiochos I. De meest gebruikelijke datering van deze inscriptie, indien zij valt onder Antiochos III, is immers 197/6, wanneer hij zijn leger naar de noordelijke kusten van Klein-Azië leidde in zijn poging de Griekse stadstaten daar aan zijn gezag te onderwerpen.⁷⁰ Het is bijgevolg raar dat hét epitheton van Antiochos III, μέγας, nergens in deze tekst verschijnt.⁷¹ Hoewel de literaire bronnen het exacte verschijnen van deze eretitel niet vermelden, is Holleaux er immers in geslaagd een *terminus post quem* te ontdekken in een epigrafische bron.⁷² Een decreet van Antiocheia in Persis, gevonden in Magnesia aan de Maeander, uit 205 laat de titel μέγας immers weg bij vermelding van de Seleukidische heerser.⁷³ Dankzij het werk van Herrmann is het evenwel mogelijk deze *terminus* iets te specificeren, aangezien een tweedelige inscriptie uit Teos in het eerste deel, te dateren ca. 204/3, deze titel niet gebruikt, maar het tweede deel wel.⁷⁴ Mastrocinque, die enkele jaren voor Jones hetzelfde probleem al had opgemerkt, tracht dit op te lossen door deze inscriptie uit Ilion ietwat naar voren te schuiven in de tijd tot ca. 204 wanneer de Seleukidische invloed zich liet voelen in Teos en Carië nu Antiochos' opstandige neef Achaeus eindelijk verslagen is.⁷⁵ Sokoloff dateert deze acties bovendien in 213, juist na de nederlaag van Achaeus.⁷⁶ Piejko

⁶⁶ Plb. V 43, 1-4; T. SOKOLOFF, 'Zur Geschichte', 107-108; F. PIEJKO, 'Antiochus III and Ilium', 35-37; C.P. JONES, 'The Decree of Ilion', 81-83.

⁶⁷ H. WILCKEN, 'Antiochos 21', *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, I.1, red. Wissowa G., Stuttgart, 1894, 2452; W. DITTENBERGER, *Oriens Graeci inscriptiones selectae*, 341.

⁶⁸ OGIS 222; CHR. HABICHT, *Gottmenschen*, 102; F. PIEJKO, 'Antiochus III and Ilium', 14; 35; A. MASTROCINQUE, *Manipolazione*, 67-68. Polyæn. *Strat.* 8, 50 en Stephanus van Byzantium s.v. Ἀντιόχεια vergissen zich wanneer zij zeggen dat Antiochos II trouwde met Laodike I, ὁμοπάτριον ἀδελφῆν. Zij was de dochter van Achaeos die zelf mogelijk een zoon van Seleukos I was.

⁶⁹ C.P. JONES, 'The Decree of Ilion', 84-85.

⁷⁰ F. PIEJKO, 'Antiochus III and Ilium', 23-29.

⁷¹ C.P. JONES, 'The Decree of Ilion', 86-87; App. *Syr.* 1, 1; cf. Plut. *Flam.* 9, 9.

⁷² M. HOLLEAUX, *Études d'épigraphie et d'histoire grecque*, III, Parijs, 1942, 162.

⁷³ TM 756238.

⁷⁴ P. HERRMANN, 'Antiochos der Grosse und Teos', *Anadolu* 9 (1965), 99; 147.

⁷⁵ A. MASTROCINQUE, *Manipolazione*, 68-69; Id., 'La Guerra di Successione', 73-74.

⁷⁶ T. SOKOLOFF, 'Zur Geschichte', 108.

en Jones verwerpen echter beide dateringen resoluut. Voor 197 bleven Antiochos operaties immers beperkt tot de regio rond Sardes, met inderdaad een expeditie naar Carië in 204, en liet hij Ilion virtueel over aan de Attaliden.⁷⁷ Het is evenwel onmogelijk het voorstel van Mastrocinque volledig uit te sluiten, aangezien het goed mogelijk is dat de inwoners van Ilion een expeditie van Antiochos III voor wilden zijn en hem snel hun trouw betuigden. Er staat immers nergens in de tekst dat hij vrede bracht in Ilion, enkel in het gebied ten noorden van het Taurosgebergte. De afwezigheid van Antiochos III's volwassen zonen, Antiochos en Seleukos (IV), in deze inscriptie is het laatste element dat Jones aanhaalt om een vroegere datering te beargumenteren, aangezien zij hun vader vergezelden op zijn tocht.⁷⁸ De inwoners van Ilion wensen gezondheid en welvaart toe aan de koning, zijn vrouw, zijn Vrienden, en zijn troepen, maar blijkbaar niet aan zijn gedoodverfde en feitelijke opvolgers.

Ten laatste blijven de problemen in de Seleukis zelf enigszins raadselachtig. Een datering aan het begin van de regering van Antiochos I heeft het voor- / nadeel dat er geen andere bronnen over bestaan en een opstand gezien de chaos na Seleukos I's dood volledig mogelijk blijft, terwijl een datering in de regering van Antiochos III deze opstand verbindt met de veroveringen van Ptolemaios IV na de slag bij Raphia in de Vierde Syrische Oorlog en met acties van getrouwen van Achaeus die zelfs na zijn dood actief bleven.⁷⁹ Het zijn dus enkel de woorden van Memnon die een verdere indicatie kunnen geven, en volgens Otto, Droysen, Tarn, en anderen ook hebben gegeven. Het participium aorist ἀνασωσάμενος drukt immers duidelijk een voortijdigheid uit en lijkt aan te tonen boven enige twijfel dat Antiochos, zoon van Seleukos, vele oorlogen had uitgevochten vooraleer hij een leger over de Tauros zond. Mastrocinque heeft er evenwel op gewezen dat Memnon, althans in de samenvattingen van Photius, de gewoonte heeft zijn besprekingen van de daden van verschillende historische figuren aan te vangen met een samenvatting van hun karakter en verwezenlijkingen.⁸⁰ Het is bovendien zeer onwaarschijnlijk dat Antiochos I, zelfs indien hij een opstand in de Seleukis moest bedwingen, vele oorlogen had gevochten vooraleer hij Patrokles over het Taurosgebergte zond, laat staan het rijk van zijn vader zou hebben hersteld, vooraleer zijn troepen aan de westkust van Klein-Azië aankwamen. Deze parallelbron kan dus opzijgezet worden.

Evenmin als de paleografie biedt de inhoud van de tekst een oplossing voor de vraag wanneer deze inscriptie exact te dateren is. Zowel een band met Antiochos I als met Antiochos III kan beargumenteerd en ook weerlegd worden met elementen uit de tekst. Het gebrek aan informatie over het begin van de regering van Antiochos II, afgezien van de gebeurtenissen in Klein-Azië, maakt bovendien allerhande speculaties mogelijk. Er is evenwel geen reden om aan te nemen dat een dergelijke opstand samenhang met een Ptolemaeïsche aanval op het Seleukidische rijk. Pausanias (I 7, 3) zegt immers dat het Antiochos

⁷⁷ F. PIEJKO, 'Antiochus III and Ilium', 24-25; 33-34; C.P. JONES, 'The Decree of Ilium', 88-89.

⁷⁸ C.P. JONES, 'The Decree of Ilium', 88; bv. Liv. XXXV 13, 5; XXXVI 7, 15; SEG XXXVII 859A.

⁷⁹ Raphia-decreet = CM 31088; H.J. THISSEN, 1966, 17; 59-60; Plb. VIII 4, 17, 10-11.

⁸⁰ A. MASTROCINQUE, "Guerra di Successione", 30; Id., 'La Guerra di Successione', 76-77; cf. FG rHist 434 F 1, 2, 1; 1, 4, 1; 1, 17, 1.

I was die het verdrag tussen Seleukos I en Ptolemaios I verbrak (Diod.Sic. XXI 5), niet Ptolemaios II. Dit wil evenwel niet zeggend dat Ptolemaios II geen gebruik maakte van de chaos die ontstaan was na de moord op Seleukos I, het conflict tussen Antigonos Gonatas en zijn halfbroer Keraunos, en de vele oorlogen die Antiochos I moest voeren in Klein-Azië. Zijn vader had al goede relaties onderhouden met een groot aantal van de Klein-Aziatische kuststeden die niet alleen konden dienen als een bron van soldaten, maar ook als havens voor de gevreesde Ptolemaeïsche vloot, en als uitvalbasissen voor verdere veroveringen. Bovendien versterkte zijn huwelijk met zijn zus Arsinoë II, de weduwe van Lysimachos, ongetwijfeld zijn diplomatieke relaties met de steden die zo kort tevoren nog hun trouw aan zijn voormalige schoonbroer betuigd hadden, maar daarover later meer.

Enkel de aanwezigheid van Antiochos in Syria, terwijl zijn troepen onder leiding van Patrokles optrokken naar het Westen, zonder een directe Ptolemaeïsche dreiging en mogelijk zonder een opstand in de Seleukis blijft raadselachtig. Het Oosten van het rijk was immers hoogstwaarschijnlijk trouw aan de man die al jaren over hen heerste en er is geen enkele aanwijzing voor een opstand in Babylonia. Waarom dus zelf niet direct het Taurosgebergte overtrekken en zo snel mogelijk de Seleukidische controle over Klein-Azië bevestigen? Was Antiochos misschien behoed voor een aanval van Antigonos II Gonatas op Syria en Caria, zoals zijn vader Demetrios I Poliorketes eens geprobeerd had (Plut. *Dem.* 46, 1-49, 4.), die de Griekse steden van hem zag wegvallen (Just. XXIV 1)? Zag hij zich genoodzaakt zich eerst van de trouw van deze gebieden en hun Griekse πολεῖς te verzekeren vooraleer hij verder trok? Of verkoos hij misschien iets langer te wachten en extra versterkingen aan te roepen om zijn vijanden te overweldigen en aan iedereen te tonen dat de zoon niet minder gevaarlijk was dan de vader? Het is natuurlijk onmogelijk zijn motieven te bepalen, maar een opstand in de Seleukis zou goed Antiochos I's acties verklaren. Er zijn evenwel teveel argumenten tegen een datering van deze bron gedurende de regering van de Seleukidische Epigoon om haar informatie vrijelijk te aanvaarden. De wens dat deze bron het probleem van Antiochos I's 'aarzeling' zou oplossen, maakt het niet waar en als historici is het belangrijk om te aanvaarden dat er bepaalde problemen zijn die onoplosbaar moeten blijven, tenminste totdat er een uitvoerige paleografische studie van alle Hellenistische inscripties voorhanden is.

Hoe dan ook begonnen de problemen van Antiochos I pas en het zou nog enkele jaren en vele oorlogen kosten vooraleer hij zich werkelijk zo goed als volledig meester kon maken van al de gebieden die eens aan zijn vader hadden toebehoord. Deze periode zou hij doorbrengen in Klein-Azië, waar hij aan het begin de Eerste Syrische Oorlog ook nog verblijft, en zou veel van hem en van zijn troepen vergen. Allereerst was er zijn oorlog met de Heraklea Pontica en vervolgens Bithynia. Vervolgens moest hij de strijd aangaan met een alliantie bestaande uit de Noordelijke Liga en Antigonos Gonatas. Ten slotte was er de invasie van de Galaten, overgezet door zijn Bithynische vijanden, die verschillende steden in de richting van Antiochos I duwde, maar tegelijkertijd voor jaren- en zelfs decennialange problemen zou zorgen. Een uitvoerige bespreking van al deze gebeurtenissen zou te ver leiden van het onderwerp van

deze thesis, maar een overzicht is tegelijkertijd nodig om de bredere context van de Eerste Syrische Oorlog te begrijpen. De belangrijkste literaire bron voor deze periode is Memnon van Heraklea, een historiograaf die vermoedelijk leefde in de tweede eeuw o.t. wiens werk voor een deel werd samengevat door Photios, de negende-eeuwse patriarch van Constantinopel, in zijn Μυριοβιβλος. Hoewel Memnons werk gekarakteriseerd wordt door zijn liefde voor zijn moederstad, baseerde hij zijn werk, althans gedeeltelijk op de informatie van Nymphis (FGrHist. 432; Memnon FGrHist. 434 F 1, 7, 2), een stadsgenoot uit de derde eeuw v.o.t. die onder andere een werk geschreven had Περὶ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων in 24 boeken tot de troonsbestijging van Ptolemaios III Euergetes in 246 (Suda s.v. Νύμφης; Ael. *HN* 17, 3), en Domitios Kallistratos (FGrHist. 433), een andere stadsgenoot uit de eerste eeuw v.o.t. tot de eerste eeuw o.t., die vermoedelijk eerder de latere geschiedenis van Heraklea Pontica beschreef.⁸¹

Al dit begon met de expeditie van Patrokles, een geharde generaal en oude vriend van Seleukos I (Plut. *Dem.* 47, 3), over het Taurosgebergte naar de kusten van Klein-Azië. Hoewel zijn verdere daden niet bekend zijn, stuurde hij Hermogènes, een man uit Aspendos, uit met een troepenmacht naar Heraklea Pontica om deze stad te onderwerpen. Eerder dan de hulp in te roepen van hun bondgenoten Pontos, Byzantion, en Chalkedon, de andere leden van de Noordelijke Liga (F 1, 7, 3), en een conflict aan te gaan, verkozen de Herakleoten zich te onderwerpen aan de Seleukidische autoriteit en Hermogènes verder te laten trekken doorheen hun gebied naar het koninkrijk Bithynia en tegen haar koning Zipoites, die hen kort tevoren nog had aangevallen en een vijand was geweest van zowel Lysimachos als Seleukos (F 1, 6, 3).⁸² Mogelijkerwijs waren hun bondgenoten al in conflict met de Galaten (F 1, 11, 1-2), maar het is evengoed mogelijk dat zij verkozen de ene vijand tegen de andere te laten vechten en de toekomst even af te wachten eerder dan in een verzwakte toestand een oorlog te beginnen tegen Antiochos I.⁸³ Hermogènes viel echter prooi aan een Bithynische hinderlaag onder leiding van Zipoites zelf (F 1, 12, 5) samen met de rest van zijn leger (F 1, 7, 3). Patrokles ontmoette evenwel niet louter tegenstanders, aangezien belangrijke lokale machthebbers zoals Philetaeros, de heerser van Pergamon, de Seleukiden verwelkomden (App. *Syr.* 63).

Na deze gebeurtenis, trok Antiochos I zelf het Taurosgebergte over, hoewel zijn exacte motivatie onzeker is. Mogelijk was dit altijd zijn intentie, al is niet uit te sluiten dat de dood van Hermogènes en zijn troepen, en het mogelijke overlijden van Patrokles hem verder motiveerden.⁸⁴ Eenmaal aangekomen trad hij in oorlog met Ptolemaios Keraunos (Just. XVII 2, 9), de moordenaar van zijn vader, en vervolgens met Antigonos II Gonatas, vermoedelijk omdat beiden de Makedonische troon nastreefden

⁸¹ V. DAVAZE, *Memnon, historien d'Héraclée du Pont : commentaire historique*, Onuitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculté de Lettres, Langues et Sciences Humaines de l'Université de Maine, 2013, 45-54; 58-65; W. AMELING, 'DOMITIOS KALLISTRATOS, FGrHist 433', *Hermes* 123 (1995), 373-376. Davaze (321-322) volgt ook de interpretatie van Droysen, Tarn, Otto, en anderen, maar voegt geen verdere argumenten toe.

⁸² J. P. SIX, 'Sinope', *Numismatic Chronicle* 5 (1885), 62, N. 64.

⁸³ V. DAVAZE, *Memnon*, 324.

⁸⁴ *Id.*, 326.

na de dood van Ptolemaios Keraunos (F 1, 8, 8; Just. XXIV 3, 10; 5, 6; Synkellos FGrHist. 696 F 6; Diod.Sic. XXII 2, 3; Pomp.Trog. *Prol.* 24; Paus. I 16, 2). Antigonos vond bovendien steun bij Nikomedes I, de zoon van de ondertussen overleden Zipoites, en bij de Noordelijke Liga (F 1, 10, 1). Deze oorlog lijkt niet zeer lang geduurd te hebben en na vrede te hebben gesloten met Antigonos II Gonatas (Just. XXV 1, 1), richtte Antiochos I zijn blik op Nikomedes I die ondertussen ook in conflict was met zijn jongere broer Zipoites en de steun zocht en kreeg van Heraklea Pontica (F 1, 10, 2; 1, 9, 3). Tot een veldslag kwam het evenwel niet (F 1, 10, 2).

Ondertussen had een groep Galliërs hun vaderland verlaten omwille van hongersnood (F 1, 8, 8), overbevolking (Just. XXIV 4, 1) of gewoon expansiezin (Liv. XXXVIII 16, 1) en was na lange omzwervingen aangekomen in Makedonië waar ze in 279 Ptolemaios Keraunos verslagen en gedood hadden (F 1, 8, 8; Liv. XXXVIII 16, 1-2; Paus. X 19, 7). Hun geluk keerde zich echter snel en na een nederlaag tegen Antigonos II Gonatas (Just. XXV 2, 1-7) trachtten zij de oversteek te wagen naar Klein-Azië, maar werden in hun pogingen tegengehouden door de Byzantijnen (F 1, 11, 1; Liv. XXXVIII 16, 3-7). Nikomedes I zag echter in hen potentiële bondgenoten tegen zijn broer Ziboetes, Antiochos I, en andere vijanden en liet hen in 278 overzetten in ruil voor de beloftes hem en zijn kinderen te steunen, geen bondgenootschappen te sluiten zonder zijn toestemming, bondgenoten te worden van zijn bondgenoten, en vijanden van zijn vijanden. Zijn plan werkte en met hun hulp slaagde hij erin zijn broer te verslagen en Bithynia geheel terug te heroveren (F 1, 11, 2-4; 1, 12, 4; 6; Liv. XXXVIII 16, 8-9; Strab. XII 5, 1; Just. XXV 2, 11). De Galliërs trokken verder het binnenland in, steden aanvallend en plunderend, en stichtten hun eigen koninkrijk vanwaar ze nog jarenlang raids zouden ondernemen (F 1, 11, 6; 1, 14, 2-3; 1, 16, 1-3; Liv. XXXVIII 16, 10-13; Just. XXV 2, 8-10; Steph.Byz. s.v. Ἄγκυρα). Antiochos I had ook zelf zwaar te lijden onder de Galaten en was verplicht hen tribuut te betalen (Liv. XXXVIII 16, 13), zelfs al versloeg hij hen in een slag (App. Syr. 65; Luc. *Zeux.* 8-11; FGrHist. 163 F 723).⁸⁵ De jaren erna lijkt Antiochos I in Klein-Azië gebleven te zijn, al is er niet veel bekend over zijn daden daar, afgezien van een korte verwijzing naar een conflict met Byzantion (Memnon FGrHist. 434 F 1, 15), en slaagde hij er nooit in Bithynia te veroveren (F 1, 14, 1). Aan het begin van de Eerste Syrische Oorlog in 274/3 v.o.t. bevond hij zich in ieder geval nog in Sardes (zie supra).

4.2.2 Ptolemaios, zoon van Ptolemaios

In tegenstelling tot de regering van Antiochos I lijken Ptolemaios II's beginjaren relatief rustig te zijn verlopen. Hij waagde zich niet aan grote militaire campagnes en moest geen vreemde dreigingen afslaan. Zijn problemen waren eerder familiaal, aangezien hij noch de enige, noch de oudste zoon was van Ptolemaios I (Athen. XIII 576 e; Pausanias I 6, 8; 7, 1; 9, 6; Plut. *Dem.* 46, 5; Porphyrios FGrHist. 260

⁸⁵ A. COŞKUN, 'Deconstructing a myth of Seleucid History: the so-called "Elephant Victory" revisited', *Phoenix* 66.1 (2012), 57-73.

F 3, 10; Diod. Sic. XXII 4). Geboren in 309/8 op Cos (FGrHist. 239 B 19; Theokr. *Id.* XVII 58-72) stond hij zijn vader vanaf 285 bij als medeheerser tot diens overlijden in 282 (Ptol. *Canon*; Porphyrios FGrHist. 260 F 2; cf. Diog.Laert. V 5, 78-79). Ptolemaios II's relatie met zijn broers en zussen kan niet direct amicaal genoemd worden. Ptolemaios Keraunos had al na de benoeming van Ptolemaios II tot mederegent van zijn vader het hazenpad gekozen (App. *Syr.* 10, 62), of was mogelijk verbannen (Nep. XXI 3), en was achtereenvolgens aan het hof van Lysimachos en van Seleukos I terechtgekomen (Paus. I 16, 2), dewelke hij later zou vermoorden. Zijn (half)broer Argaeus en een onbekende volbroer van Keraunos waren echter minder gelukkig, want Ptolemaios II liet beide terechtstellen, aangezien de ene aan het hof en de andere op Kypros een rebellie trachtte te ontketenen (Paus. I 7,1). Hoewel hij oorspronkelijk getrouwd was met Arsinoe I, de dochter van Lysimachos, zette hij haar later aan de kant op basis van een beschuldiging tot samenzwering (Schol. Theocritus 17, 128) om zijn zus Arsinoe II te huwen, en op deze manier vermoedelijk zijn aanspraken op het koninkrijk van zijn vader extra kracht bij te zetten (Schol. Theocritus 17, 128; Paus. I 7, 1; 7, 3). Deze Arsinoe was tevoren kort getrouwd geweest met zijn halfbroer Ptolemaios Keraunos, maar hij had haar twee jongste zonen vermoord als bedreigingen voor zijn macht (Just. XXIV 2, 1-3, 9). Haar oudste zoon Ptolemaios had het evenwel overleefd, maar op hem zal later teruggekomen worden.

Dit betekent niet dat Ptolemaios II zich niet mengde in de bredere politiek van de Hellenistische rijken. Met zijn broer Ptolemaios Keraunos sloot hij bijvoorbeeld een soort van bondgenootschap, nadat deze afstand had gedaan van al zijn aanspraken op Egypte (Just. XVII 2, 9) en hij liet meermaals zijn steun aan Heraklea Pontica (Memnon FGrHist. 434 F 1, 17) en het Bithynische koninkrijk (F 1, 14) blijken. Hij waagde bovendien een aanval op de Galaten, maar werd teruggeslagen (Steph.Byz. s.v. Ἄγκυρα). Zijn belangrijkste acties voor deze studie zijn evenwel te verbinden met zijn expansie van de Ptolemaeïsche bezittingen in Klein-Azië. De aard van deze expansie is om verschillende redenen evenwel zeer moeilijk te bepalen. Ten eerste spreekt geen enkele literaire bron over de acties van Ptolemaios II in deze periode en in deze regio, waardoor onderzoek moet vertrouwen op inscripties en muntslag. Ten tweede is het aantal inscripties uit deze periode beperkt en is de oorsprong en het levensverloop van vele munten vaak onmogelijk te bepalen. Ten derde biedt het overgebleven bronnenmateriaal zelden duidelijke informatie over machtswisselingen en hun datering, waardoor het zeer moeilijk is te bepalen in combinatie met welke gebeurtenissen verschillende πολεῖς hun trouw van de Ptolemaeën naar de Seleukiden verschoven of omgekeerd. Desalniettemin zijn er enkele bronnen die zeer duidelijk maken dat de Ptolemaeïsche positie in Klein-Azië zeer sterk was en onder Ptolemaios II enkel maar toenam aan het begin van de regering van Antiochos I.

De eerste bron een inscriptie uit Milete die de stephanophoren per jaar weergeeft van 313/2 tot en met 260/59.⁸⁶ Terwijl voor het jaar 280/79 (r. 37) de stephanophoor Ἀντίοχος Σελεύκου is, treedt in het jaar 279/8 Ἀντήνωρ Ξενάρου; op als stephanophoor want ἐπὶ τούτου ἐδόθη ἡ χώρα τῷ δήμῳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου. De positie van stephanophoor was dan ook zeer prestigieus in Milete, het ging immers om de eponieme ambtenaar, en verschillende heersers lieten zichzelf of hun getrouwen tot stephanophoor benoemen om hun gezag over Milete weer te geven.⁸⁷ Hoewel Antènôr een lokale politicus was en geen directe aansluiting had bij de Ptolemaeën zeggen deze enkele woorden veel meer dan ze op het eerste gezicht doen uitschijnen.⁸⁸ Milete bleef immers bijna twee decennia lang onder Ptolemaeïsche controle. Hierop zal echter pas in een later hoofdstuk verder ingegaan worden. Hoewel verschillende onderzoekers deze verovering eveneens verbinden met een oorlog tussen Ptolemaios II en Antiochos I, waarbij Ptolemaios enkele buitgemaakte gebieden aan de stad schonk, is het onwaarschijnlijk dat de aard van Ptolemaios' controle over Milete, evenals Antiochos' en Seleukos', of zelfs Lysimachos', zo volledig was.⁸⁹ Milete bleef immers een belangrijke havenstad en een religieus centrum in combinatie met het befaamde heiligdom van Didyma. Ingesloten door de verschillende Diadochen en hun opvolgers, zag de stad zich bijgevolg genoodzaakt nu eens de ene, dan weer de andere te vleien in een cyclisch proces van giften en eerbewijzen en zich zo nu en dan eens te wenden tot de ene Diadoch in de hoop te bemiddelen met de andere. Dergelijke processen zijn zowel geattesteerd voor Ptolemaios I, als voor Seleukos I, en Antiochos I als kroonprins.⁹⁰ De enige weergave van een echte Seleukidische controle over de stad is bovendien de betuiging van Antiochos I als stephanophoor. Mastrocinque stelt bijgevolg met recht dat het hier niet zozeer gaat om de verovering van een Seleukidische stad door de Ptolemaeën, dan wel om een eenvoudige verandering van invloedssfeer die uiteindelijk tot een diepere incorporatie van Milete in het Ptolemaeïsche koninkrijk, zelfs maar tijdelijk, zou leiden.⁹¹ Het is bijgevolg een stap te ver om te veronderstellen dat Milete na de slag bij Kouropedion overging van de overheersing van Lysimachos naar Seleukos I en later naar zijn zoon, dan wel bij de expeditie van Patrokles of Antiochos I zelf.

⁸⁶ I.Milet I 3, 123; Syll.³ 322; I.Miletos 104; K. BRINGMANN en H. VON STEUBEN, *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*, I, Berlijn, 1995, 324-326; H. KOTSIDU, *TIMH KAI ΔΟΞΑ*, 383-384.

⁸⁷ Cf. r. 11: Ἀριστόδημος Παρθενίου, een vriend van Demetrios; r. 22: Δημήτριος; Ἀντιγόνου; r. 37: Ἀντίοχος Σελεύκου.

⁸⁸ I.Milet I 3, 138; I.Miletos 40.

⁸⁹ CHR. HABICHT, *Gottmenschentum*, 120. Lysimachos: Syll.³ 368; I.Milet. I 3 138.

⁹⁰ Ptolemaios I: SEG IV 425; Milet I 7, 244; TM 7733; I.Milet I 3, 139 r. 4-7; cf. I.Miletos 62; 52; 34; Seleukos I: CIG 2852; OGIS 214; Welles 5; I.Did. 424 et. al; I.Did. 480; SEG XXVI 1234 et al.; I.Did. 113; OGIS 745; I.Milet. I 3, 158; OGIS 744; Antiochos I: SEG IV 425; I.Milet I 7, 193a; Seleukos I en Antiochos I: OGIS 213; SEG IV 470; I.Did. 479 et al; Demetrios Poliorketes: Plut. *Dem.* 46-50. W. ORTH, *Königlicher Machtanspruch und Städtische Freiheit*, 17-31.

⁹¹ A. MASTROCINQUE, 'La Guerra di Successione', 80-82; K. BRINGMANN en H. VON STEUBEN, *Schenkungen hellenistischer Herrscher*, 325-326; R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possessions*, 173-175; W. ORTH, *Königlicher Machtanspruch und Städtische Freiheit*, 31-32.

De tweede bron is een inscriptie uit Nikouria op Amorgos waarin de σύνεδροι van de Eilandenbond op vraag van Philokles, koning van Sidon en admiraal van de Ptolemaeïsche vloot, en Bakchon, de νησιάρχος van de bond, naar Samos afreizen om de inrichting van en hun deelname aan de Alexandrijnse Ptolemaïai te bevestigen.⁹² Hoewel Samos tevoren tot de invloedssfeer van Lysimachos had toebehoord, trad Ptolemaios II na diens dood snel op en verzekerde de loyaliteit van de πόλις door niemand minder dan zijn geëerde en trouwe admiraal Philokles te zenden.⁹³ Net zoals Milete was Samos een belangrijke havenstad, maar Ptolemaios' controle lijkt hier groter te zijn geweest, aangezien Philokles en Bakchon hof hielden te Samos. Hoewel Samos en Milete een essentiële rol zullen spelen in het begin van de Tweede Syrische Oorlog, is op dit moment de Ptolemaeïsche overheersing nog maar juist begonnen en hun trouw nog niet helemaal verzekerd. De incorporatie van beide steden in de Ptolemaeïsche invloedssfeer getuigt desalniettemin van de intenties van Ptolemaios II op Klein-Azië en zijn wil om de belangrijke havensteden in zijn macht te krijgen.

Een derde bron is de hier tevoren besproken inscriptie uit Ilion, aangezien er in samenspraak met de woorden τὸς δ' ἐπιθεμένους τοῖς πρά<γ>μασιν vroeger vaak verwezen is naar enkele munten uit Arados of Marathos die een Ptolemaeïsch karakter zouden hebben.⁹⁴ Hoewel deze hypothese al lang geleden weerlegd is door Seyrig, geeft het de mogelijkheid om hier even terug te komen op de exacte grens tussen het Seleukiden- en het Ptolemaeïsch rijk in Syria.⁹⁵ De enige zekere informatie over deze grens biedt Strabo (XVI 2, 12) pas in de eerste eeuw v.o.t. met de woorden: τούτοις δ' ἡ Ὀρθωσία συνεχῆς ἐστὶ καὶ ὁ Ἐλευθερός ὁ πλησίον ποταμός, ὄνπερ ὄριον ποιοῦνται τινες Σελευκίδος πρὸς τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Κοίλην Συρίαν.⁹⁶ Hoewel deze woorden meer dan twee eeuwen na de hier besproken gebeurtenissen neergepend zijn, is Seyrig erin geslaagd via een uitvoerige analyse van het numismatische materiaal en enkele inscripties van de peraiia van Arados tot de constatering te komen dat de grenzen van het rijk van Ptolemaios II nooit de Eleutherosrivier voorbijtraden. Er zijn echter nog vele andere steden en gebieden die Ptolemaios II van zijn vader erfde of in deze periode bemachtigde,

⁹² TM 47793; IG XII 7 506; Syll.³ 390. Voor de Eilandenbond zie infra.

⁹³ TM 782215; IG XII 6 1; I.Priene 500; OGIS 13; CIG 2 2254; I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 143-152; H. HAUBEN, 'Philocles, King of the Sidonians and General of the Ptolemies', *Phoenicia and the East Mediterranean in the First Millennium B.C.* (Studia Phoenicia, 5; Orientalia Lovaniensia Analecta, 22), E. LIPINSKI red., Leuven, 1987, 413-427; Id., 'A Phoenician king in the service of the Ptolemies: philocles of Sidon revisited', *Ancient Society* 34 (2004), 27-44.

⁹⁴ W. OTTO, 'Zu den syrischen Kriegen der Ptolemäer', 405; Id., *Beiträge zur Seleukidengeschichte des 3. Jh. v. Chr.*, 15-18; U. KAHRSTEDT, *Syrische Territorien in hellenistischer Zeit*, Berlijn, 1926, 14; E. BIKERMAN, *Institutions des Séleucides* (Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie du Proche-Orient, 26), Parijs, 1938, 230.

⁹⁵ H. SEYRIG, 'Antiquités syriennes', *Syria* 28.3 (1951), 206-212; F. DUYPAT, 'La frontière entre les possessions lagides et séleucides en Syrie, IIIe-IIe siècle av. J.-C.', *Espaces et territoires de l'Égypte gréco-romaine, Actes des journées d'étude 23 juin 2007 et 21 juin 2008* (Publications de l'École pratique des Hautes Études, sciences historiques et philologiques, 3; Hautes Études du monde gréco-romain, 48), G. GORRE en P. KOSSMANN red., Genua, 2013, 1-5.

⁹⁶ *Volgend op deze plaatsen is Orthosia, ook de Eleutheros, de nabije rivier, waarvan sommigen de grens maken tussen de Seleukis en Fenicië en Coele-Syria (eigen vertaling).*

deze zullen evenwel pas later aan bod komen, aangezien het niet altijd even duidelijk is wanneer de Ptolemaïsche overheersing begon en zij nauw verbonden zijn met de Eerste Syrische Oorlog.

Terwijl Antiochos I oorlog na oorlog moest uitvechten in de beginjaren van zijn alleenheerschappij, had Ptolemaios II het ietwat rustiger, op wat interne problemen na. Hij maakte gebruik van de algemene chaos in zijn noorden om de allianties en verbindingen die zijn vader had uitgebouwd uit te breiden en tegelijkertijd ook een eerste aanzet te beginnen voor zijn latere zuidwaartse expedities met het oog niet alleen gericht op de goudmijnen, maar ook op de Afrikaanse olifanten die zich ten zuiden van zijn rijk bevonden. Door een huwelijk met zijn volzus Arsinoe II en de vergoddelijking van hun ouders, slaagde hij er bovendien in een beeld uit te dragen van een goddelijke dynastie en zo de legitimiteit van zijn heerschappij over Egypte en alle met hem verbonden gebieden uit te dragen. Tegen de Eerste Syrische Oorlog lijkt er desalniettemin een relatieve rust te zijn teruggekeerd in Klein-Azië en Antiochos I kon op dit moment nog rekenen op de trouw van de oostelijke gebieden die hij jarenlang bestuurd had en op de trouw van zijn soldaten die hij jarenlang geleid had. Het Seleukidische leger was dan ook een gewaagde tegenstander voor de Ptolemaëen, zowel door haar geharde soldaten als door het gebruik van Indiase olifanten die via Baktrië aangevoerd werden.

4.3 Tussen Magas en Antiochos I, de Eerste Syrische Oorlog

4.3.1 De Eerste Syrische Oorlog, datering

A. Het begin

<i>Terminus post quem</i>			
VO r. 34': MU-37-KÁM ¹ An-ti u ¹ Se-lu ^{itu} ŠE 9	9 Adarru 37 SE	23 maart 274	Onzeker
VO r. 29': MU BI RO r. 1: ¹ MU-3'8-KÁM	38 SE	14 april 274	Zeker
R.J. VAN DER SPEK, 2000, 305	Eerste helft jaar	Na 6 oktober 274	Zeer onzeker
<i>Terminus ante quem</i>			
r. 15: r. 14: r. 12: 	Jaar 12 maand 1 / 3 van het overstromingsseizoen dag 3 + minimaal 9 maanden	Ten laatste januari of maart 274	Zeer onzeker

Memphis en hun verblijf in het *Pr-dw3.t* daar voor 9 maanden, al is dit religieuze fenomeen verder onbekend en kan 9 (= 3 x 3, met 3 als Egyptisch meervoud) een puur symbolisch getal zijn. In dat geval zou de **terugkeer van de godenbeelden** naar Memphis te dateren zijn in **januari of maart 274** of vroeger, om nog te zwijgen over hun tocht vanuit Noord-Syria. Let wel, het gaat hier enkel om de terugkeer van de godenbeelden, aangezien de vorst hen wel vergezelde tot *Chenet-tatjy* (r. 11), maar hen daarna verder zond, zelfs al volgde hij kort erna (r. 12: *wn=f hr mr.y*). Deze datum lijkt in contrast te staan met de zekerheid dat het Egyptische leger in Noord-Syria was na 14 april 274, maar er is geen reden om aan te nemen dat bij Ptolemaios II's terugkeer naar *Chenet-tatjy* met de godenbeelden zijn leger hem vergezelde of dat hij nog bij zijn leger was (of ernaar teruggekeerd was) toen Antiochos I ertegen optrok.

Andere elementen zijn **nog minder zeker**. Zo is het mogelijk enerzijds om aan te nemen dat de hoge graanprijs in Babylon van **november 274** (zie supra) het gevolg was van troepenverzamelingen ten gevolge de Egyptische inval in Noord-Syria, al is dit onmogelijk te bewijzen, en bijgevolg een **terminus ante quem**. Anderzijds was er in **april tot mei** normaal de graanoogst in Egypte, waardoor een veldtocht meestal na deze maanden begon. De ongestoorde terugkeer van de satraap en de *paqādū* van de koning naar Seleukia op de Tigris op **23 maart 274** lijkt evenwel te suggereren dat de Ptolemaeïsche inval op dit moment nog niet begonnen was of althans nog niet ver doorgedrongen was in Noord-Syria toen zij door deze regio reisden, waardoor deze gebeurtenis eveneens als een **onzekere terminus post quem** kan dienen. Een mogelijke oplossing is dus dat tegen **28 december 274** het Egyptische leger verdreven was uit Syria, aangezien Ptolemaios II zich zeker genoeg voelde om Pithom te bezoeken, vermoedelijk in het kader van een bredere rondtocht langs de oostgrens van Egypte om deze veilig te stellen tegen aanvallen van nomaden, en zich vermoedelijk onzeker genoeg voelde deze regio te versterken moest het ergste gebeuren en Antiochos I doorstoten tot aan de Sinai. Indien het negen maanden durende verblijf van de godenbeelden in Memphis bovendien letterlijk genomen kan worden, kan het begin van de **invasie** gedateerd worden **rond januari / februari 274 of mogelijk zelfs op het einde van 275**.

B. Het einde

<i>Terminus post quem</i>			
BM 32490 + 41848 VO r. 18': MU BI Cf. RO r. 1: [MU-4]1-KÁM <i>l'Anti-'u-uk-su u l'Se-lu-[ku ...]</i> .	41 SE	10 april 271	Zeker
Cf. R.J. VAN DER SPEK, 2000, 305.	Tweede helft jaar	5 oktober 271	Onzeker
<i>Terminus ante quem</i>			

r. 16: 	Jaar 16/7 maand 1	26 februari tot 27 maart 268 of 27 februari tot 27 maart 269	Zeker
Antiochoscilinder r. i.13-14: iiiŠE UD 20-KÁM MU-43-KÁM	20 Adarru 43 SE	27 maart 268	Zeker
TM 788674 r. 2-3	Archontschap Peithidemos	268/6? 266/5?	Zeker
Originele tekst	Originele datum	Omgezette datum	Zeker / onzeker

Over het einde van de Eerste Syrische Oorlog bieden de Pithom-stèle en de Astronomische dagboeken elk zekere, maar weinig precieze *termini*. Aangezien een Astronomisch dagboek vertelt dat Antiochos I in jaar 41 SE nog in *Ebir-Nāri* kampeerde is het mogelijk om te zeggen dat de Eerste Syrische Oorlog ten vroegste op haar einde liep na **10 april 271**, wat dus als **zekere terminus post quem** gebruikt kan worden. De Pithom-stèle biedt een **zekere terminus ante quem** met het bezoek van Ptolemaios II aan Tjekou die de tijd nam om het Kanaal van de Farao's te restaureren, vermoedelijk in **februari / maart 268**. De Antiochoscilinder voegt hieraan de **zekere terminus ante quem** van **27 maar 268** toe, aangezien Antiochos I op dit moment bezig was met de restauratie van de Ezida-tempel in Borsippa.⁹⁷ Een inscriptie uit Athene biedt een derde **zekere terminus ante quem**, aangezien Ptolemaios II aan het begin van de Chremonidische Oorlog tegen Antigonos Gonatas een bondgenootschap sloot met de Atheners en de Spartanen. Vermoedelijk zal er ook enige tijd tussen deze twee conflicten gelegen hebben en is een vroege datering ca. 271/0 als einde van de Eerste Syrische Oorlog te verkiezen.

Hoewel een groot aantal onderzoekers zowel op basis van verouderde en onvolledige lezingen van de Pithom-stèle en de Astronomische dagboeken als op basis van de beperkte hoeveelheid bronnenmateriaal tot de conclusie is gekomen dat de Eerste Syrische Oorlog niet meer dan een kort, onbetekenend conflict tussen de Seleukiden en de Ptolemaeën was meer bestaande uit enkele kortstondige raids en belegeringen dan uit ware campagnes, spreekt het bronnenmateriaal indien aandachtig bestudeerd hen tegen. De moderne schaarste aan literaire bronnen is dan ook niet representatief voor de grootte of de aard van het conflict en vele bronnen zijn in de loop der tijd verloren gegaan. Er is geen beter voorbeeld dan het werk van Demetrios van Byzantion (FGrHist. 162 T 1) die in niet minder dan 8 boeken het conflict tussen Ptolemaios II en Antiochos I beschreef. Een werk van een dergelijke omvang valt niet te rijmen met de idee van een kort conflict.

⁹⁷ K. STEVENS, 'The Antiochus Cylinder, Babylonian Scholarship and Seleucid Imperial Ideology', *The Journal of Hellenic Studies* 134 (2014), 68.

4.3.2 De Eerste Syrische Oorlog, evenementen

A. De opstand van Cyrenaica en de invasie van Magas

Hoewel de Eerste Syrische Oorlog als conflict tussen Ptolemaios II en Antiochos I pas met zekerheid begon bij de inval van Ptolemaios II in Noord-Syria, is het nodig hier in te gaan op haar oorsprong. Hier is het dan ook dat Magas, zoon van Berenike en Philippos, stiefzoon van Ptolemaios I, halfbroer van Ptolemaios II, en gouverneur van Cyrenaica naar voren treedt.⁹⁸ Slechts twee bronnen informeren over zijn acties. Pausanias en Polyaeos schreven beiden pas in de tweede eeuw o.t., bijna vijfhonderd jaar na Magas' opstand, en geen van beide citeert zijn bronnen.⁹⁹ Pausanias (I 7) beschrijft de acties van Magas in de context van zijn beschrijving van de Atheense φυλαί binnen een breder verhaal over Ptolemaios I en II, naar welke laatste de Ptolemais vernoemd werd. Polyaeos (*Strat.* 2, 28) bespreekt zijn strategie bij de inname van Paraetonion in een breder context van Lacedaemonische en Peloponnesische generaals na juist de verovering en verdediging van Magnesia door de verder onbekende Cyreense generaal Kallikratidas besproken te hebben. Magas' invasie van Egypte was bij beide dan ook een uitweiding op een breder verhaal, waardoor zij slechts spaarzame informatie bieden.

Het conflict begon met een huwelijk tussen Magas en Apama, de dochter van Antiochos I (Paus. I 7, 3; cf. Euseb. *Chron.* I 247). De exacte datum van dit huwelijk onbekend, maar het had zeker plaats voor Magas' invasie in 275.¹⁰⁰ Aangezien Antiochos I en Stratonike bovendien getrouwd waren in 294/3 (Plut. *Dem.* 38, 1), kan Apama niet geboren zijn voor 292 of 291, indien hun oudste zoon Seleukos ouder was, waardoor zij pas in 278 of 277 de minimale huwbare leeftijd van veertien bereikt had.¹⁰¹ Dit huwelijk was een duidelijk signaal aan Ptolemaios II dat Magas en Antiochos I zich tegen hem begonnen te keren. Van Antiochos I kon hij niets anders verwachten na zijn opportunistische expansiepolitiek in Klein-Azië, terwijl Magas mogelijk gemotiveerd werd door de dood van zijn stiefbroers en het besef dat hij het enige mannelijke familielid was dat nog een bedreiging kon vormen voor Ptolemaios II's heerschappij met alle risico's voor hem van dien. De schaarste van het bronnenmateriaal staat evenwel niet toe de echte motivaties van de twee bondgenoten te verklaren.

Op een bepaald moment, in onzekere omstandigheden, besliste Magas dat de tijd was aangebroken om een aanval op Egypte te beginnen. Het is onmogelijk te bepalen of het zijn intentie was zijn halfbroer van de troon te stoten of louter, maar dit lijkt de waarschijnlijkste oplossing. Hij verzamelde een leger uit de vijf Griekse πολεῖς in Cyrenaica, vermoedelijk aangesterkt met huurlingen, en nadat hij enkele

⁹⁸ Paus. I 6, 8; 7, 1; SEG XVIII 743; P. M. FRASER, 'Appendix I. Notes on the Text of the Constitution of Ptolemy I (SEGIX, 1)', *Berytus* 12 (1956/58), 120-127.

⁹⁹ Onder hun mogelijke bronnen zijn bijvoorbeeld Demetrios van Byzantion die acht – integraal verloren – boeken over de Eerste Syrische Oorlog schreef (FGrHist. 162 T 1), Phylarchos' *Historiai* (FGrHist. 81), Agatharchides van Knidos (FGrHist. 86), en Neanthes van Kyzikos' *Hellènika* (FGrHist. 84).

¹⁰⁰ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 81 kiest 274 zonder argumentatie;

¹⁰¹ J. SEIBERT, *Historische Beiträge zu den Dynastischen Verbindungen in Hellenistischer Zeit* (Historia, 10), Wiesbaden, 1967, 52-53; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 82.

van zijn Vrienden achtergelaten had in Cyrene en de muren van de stad had neergehaald ten einde een opstand te voorkomen (Polyaen. *Strat.* 2, 28, 1).¹⁰² Nadat hij erin geslaagd was Paraetonion (TM Geo 3668) in te nemen liet hij een ‘veilig’ vuursignaal geven zodat hij ongestoord kon optrekken tot Chi (TM Geo 8014) (Polyaen. *Strat.* 2, 28, 2). Ptolemaios lijkt verrast te zijn geweest door deze invasie, want hij trok pas een verdediging op bij τὴν ἑσβολὴν van Egypte, te identificeren met Taposiris Megale (TM Geo 2260; cf. TM 16850; CPJ 2 153; P.Lond. VI 1912 VO r. 45), aan het begin van de landtong die naar Alexandria leidde (Paus. I 7, 2). Eén mogelijkheid is dat Ptolemaios II in deze periode juist terugkwam van zijn eerste zuidelijke expeditie (Diod.Sic. I 37, 5; Agatharchides van Knidos FGrHist. 86 F 20), maar de datering ervan is te onzeker om deze hypothese te aanvaarden. Van een veldslag bleven beide kampen echter gespaard, aangezien een aanval van de nomadische Marmaridae (ps.-Scyl. 108; *GGM* I 82) in Cyrenaica Magas dwong zijn aanval abrupt af te breken (Paus. I 7, 2), hoewel het onmogelijk te bepalen is of zij dit deden op verzoek van Ptolemaios II en er geen reden is om er een opstand in Cyrene mee te verbinden.¹⁰³

Hoewel Ptolemaios II bereid was de achtervolging in te zetten, hield een opstand van ongeveer 4000 Galatische huurlingen – een teken van Ptolemaios II’s invloed in Klein-Azië en van zijn respect voor deze krijgers – hem op. Na hen naar een onbewoond eiland in de Nijl te hebben geleid, liet hij hen uithongeren (Paus. I 7, 2; cf. Callim. *Hymn* 4, 171-195).¹⁰⁴ Een scholiast (in Callim. *Hymn* 4, 175-184) voert daaraan toe dat Antigonos, een vriend Ptolemaios II de Galaten had ingehuurd na hun nederlaag te Delphi, dat Ptolemaios II hen weigerde te betalen, en dat hij hen naar de Σεβεννυτικὸν στόμα (TM Geo 6313) alvorens hen daar te verdrinken. De betrouwbaarheid van deze toevoegingen is echter twijfelachtig. De Σεβεννυτικὸν στόμα lag sowieso veel te ver weg en 4000 Galaten verdrinken is iets complexer dan 4000 Galaten uithongeren.

Hoewel Magas erin slaagde de Marmaridae te overwinnen was hij zijn momentum kwijt en hij zou nooit meer durven zijn halfbroer aan te vallen. Hij lijkt zich opnieuw onderworpen te hebben aan het gezag van de zoon van Ptolemaios, hoewel hij de koningstitel bleef behouden en zou uiteindelijk zijn dochter Berenike uithuwelijken aan Ptolemaios III, zo de laatste sporen van zijn vijandschap jegens Ptolemaios II uitwissend.¹⁰⁵ Het is echter onzeker of Ptolemaios II een tegenaanval waagde, en of zij direct vrede

¹⁰² Het is evenwel niet zeker of ook deze passage met de Eerste Syrische Oorlog te verbinden is. Cf. W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 268.

¹⁰³ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 268. De band tussen Magas overwinning en de hierboven genoemde inscriptie uit Cyrenaica (Apollonia) waarin Magas als koning en overwinnaar aangeduid wordt, is evenmin zeker. J. REYNOLDS, ‘The Inscriptions of Apollonia’, *Apollonia, the port of Cyrene: excavations by the University of Michigan 1965-1967*, R.C. GOODCHILD red., Michigan, 1976, 295-296.

¹⁰⁴ W. KIMMIG, ‘Ein Keltenschild aus Aegypten’, *Germania* 24 (1940), 106-111 is hier mogelijk mee te verbinden, maar dit is allesbehalve zeker en een datering in de Vierde Syrische Oorlog is evengoed mogelijk. Cf. W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 269.

¹⁰⁵ IC II 8, 1; Chanotis, Verträge, 70c; N.V. SEKUNDA, ‘Land-use, Ethnicity, and Federalism in West Crete’, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, R. BROCK en ST. HODKINSON red., Oxford en New York, 2000, 337-347; Iust. XXVI 3, 2. Contra onderwerping: F. KOEPP, ‘Ueber

sloten of wachttten tot de oorlog in Syria beëindigd was. De beschrijving van het werk van Demetrios van Byzantion bij Diogenes Laertius (FGrHist. 162 T 1 = Diog. Laert. V 5, 83) als ἐν ἄλλοις ὀκτὼ τὰ περὶ Ἀντίοχον καὶ Πτολεμαῖον καὶ τὴν τῆς Λιβύης ὑπ' αὐτῶν διοίκησιν doet uitschijnen dat dit laatste het geval was, maar echte zekerheid is er niet en mogelijk beging Diogenes of zijn bron een vergissing door Λιβύης in plaats van Συρίας te schrijven.¹⁰⁶ Het is in ieder geval onwaarschijnlijk dat Magas en Ptolemaios II pas vrede sloten toen hun kinderen huwden ca. 262 (Iust. XXVI 3, 2). In de tussentijd vocht Ptolemaios II immers de Chremonidische Oorlog uit tegen Antigonos Gonatas en hij kon zich geen dreiging op zijn linkerflank veroorloven.¹⁰⁷

B. Het Syrische conflict

(Μάγας) ἔπεισεν Ἀντίοχον παραβάντα ἃς ὁ πατήρ οἱ Σέλευκος ἐποιήσατο συνθήκας πρὸς Πτολεμαῖον, ἐλαύνειν ἐπ' Αἴγυπτον. ὠρμημένον δὲ Ἀντιόχου στρατεύειν, Πτολεμαῖος διέπεμψεν ἐς ἅπαντας ὧν ἦρχεν Ἀντίοχος, τοῖς μὲν ἀσθενεστέροις ληστὰς κατατρέχειν τὴν γῆν, οἱ δὲ ἦσαν δυνατώτεροι στρατιᾷ κατεῖργεν, ὥστε Ἀντιόχῳ μήποτε ἐγγενέσθαι στρατεύειν ἐπ' Αἴγυπτον (Paus. I 7, 3).¹⁰⁸

De acties van Antiochos I gedurende dit conflict zijn raadselachtig. Hoewel Pausanias zegt dat Magas hem overtuigde een oorlog te beginnen tegen Ptolemaios II en zo het akkoord tussen Seleukos I en Ptolemaios I (Diod.Sic. XXI 5), of mogelijk een later akkoord van Seleukos I met Ptolemaios II, te verbreken, bleef Antiochos I in Sardes en zijn er geen bronnen die enige militaire actie van hem betuigen. De oorlog tussen het Seleukidische en het Ptolemaeïsche rijk lijkt bijgevolg pas begonnen te zijn met Ptolemaios II's invasie van Noord-Syria. Pausanias spreekt echter ook over Ptolemaeïsche ληστὰς die Antiochos I's rijk moesten plunderen en een leger dat werd uitgezonden om de grenzen te verdedigen. Deze λησταί waren waarschijnlijk de troepen van de Ptolemaeïsche vloot, die de gehele westelijke Middellandse Zee overheerste en die konden toeslaan waar en wanneer zij maar wilden vanuit havenbasissen in Fenicië, op Cypros, de Cycladen, en de andere Ptolemaeïsche eilanden, maar het leger is iets raadselachtiger. De vraag is immers of het om hetzelfde leger gaat dat Ptolemaios II later tot in Noord-Syria zou leiden of om een ander. De eerste mogelijkheid is waarschijnlijker, aangezien een rechtstreekse aanval op Egypte zelf enkele mogelijke was via Coele-Syria en de verdediging ervan essentieel was voor het Ptolemaeïsche rijk, zowel omwille van de belangrijke havensteden als omwille

die syrischen Kriege der ersten Ptolemaier und den Bruderkrieg des Seleukos Kallinikos und Antiochos Hierax', *Rheinisches Museum für Philologie* N.F. 39 (1884), 217-218.

¹⁰⁶ ... en (die schreef) in acht andere boeken over Antiochos en Ptolemaios en de overeenstemming over Libya door hen (eigen vertaling). Cf. F. JAKOBY, FGrHist. 162.

¹⁰⁷ Contra: W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 268; J. SEIBERT, *Historische Beiträge*, 80-81.

¹⁰⁸ (Magas) overtuigde Antiochos nadat hij de overeenkomsten die zijn vader Seleukos met Antiochos gedaan had verbroken had Egypte binnen te vallen. Nadat Antiochos begonnen was oorlog te voeren, zond Ptolemaios tegen allen waarover Antiochos heerste, plundersaars / rovers (niet-reguliere soldaten) om het land aan de zwakkeren te plunderen, om dat aan hen die sterker waren met een leger in te sluiten, zodat Antiochos nooit de mogelijkheid had een leger te leiden tegen Egypte (eigen vertaling).

van de handel die langs deze regio verliep. Evenmin als de militaire acties van Antiochos I, blijken deze maatregelen van Ptolemaios II in het verdere bronnenmateriaal te verschijnen. Desalniettemin is er geen reden om hun bestaan te ontkennen. Syria was niet het enige grensgebied tussen de Seleukiden en de Ptolemaeën en de Ptolemaeïsche vloot was een te geducht wapen om niet gebruikt te worden (Theokr. *Id.* XVII 90-92; Athen. V 203 d-e; Pithom-stèle r. 4-6). De schijnbare onwil van Antiochos I om Sardes en zijn westelijke gebieden te verlaten blijft desalniettemin raadselachtig, zeker indien het echt zijn intentie was Egypte zelf binnen te vallen. Zijn acties moeten dus beperkt zijn geweest tot Klein-Azië en de gebieden van Ptolemaios II daar. Het is immers veel waarschijnlijker dat hij verzwakt door de vele oorlogen van de voorbije jaren besloot zijn aandacht op één front te richten dan dat hij een leger onder het bevel van één van zijn bevelhebbers uitzond wat vervolgens wel door Ptolemaios II verslagen of verdreven moet zijn, aangezien het zijn inval niet kon verhinderen. Bovendien bevestigt het Astronomische dagboek de strijd in Klein-Azië aangezien Antiochos I bij zijn vertrek naar Noord-Syria zijn troepen, vrouw, en een belangrijke functionaris achterliet *wegens de goede beveiliging* (*aššu d[un]nun maššarti*; VO r. 29') wat gezien de Ptolemaeïsche aanwezigheid en aanvallen in deze regio als *ter goede beveiliging* vertaald kan worden.

De invasie van Ptolemaios II die via Coele-Syria optrok tot in Noord-Syria gebeurde aan het begin van 274, het achtendertigste jaar van de Seleukidische era en het elfde jaar van Ptolemaios' regering. Eenmaal aangekomen ging hij de strijd aan met de Seleukiden, de opvolgers van de door de Egyptenaren verfoeide Achaemeniden, en hij vond de godenbeelden terug die eens geroofd waren zo de daden van zijn vader en de farao's voor hem emulerend (Pithom-stèle r. 10-11) en dit Ptolemaeïsche topos versterkend. Nadat hij de godenbeelden had gevonden, bracht hij hen terug naar Ptolemaeïsch gebied waar hij ook kort bleef nadat hij hen terug naar Egypte gezonden had en vanwaar hij de verdere organisatie van hun terugkeer regelde. Het is mogelijk dat hij hierna terugkeerde naar zijn leger en aanwezig was bij de tegenaanval van Antiochos I, maar het kan ook dat hij in Coele-Syria zelf orde op zaken trachtte te stellen in het besef dat een tegenaanval zou komen. Hoe dan ook volgde hij de godenbeelden korte tijd later tot aan de Nijltakken (r. 11-12).

Antiochos' antwoord was snel en brutaal. Na vertrokken te zijn uit Sardes verzamelde hij vermoedelijk troepen en huurlingen uit de Klein-Aziatische en Syrische steden die trouw aan hem waren en nog niet zelf door de Ptolemaeën bedreigd werden. Versterkingen uit het Oosten lieten dan wel langer op zich wachten (Astronomisch dagboek VO r. 30'-32'), maar Apamea moet ondanks de vele conflicten waarin Antiochos I verzeild was geraakt nog steeds over een aanzienlijke hoeveelheid infanterie, cavalerie en nog een aantal olifanten beschikt hebben (Strab. XVII 2, 10) en de andere steden hadden hun garnizoenen.¹⁰⁹ Het tijt keerde bijgevolg snel en het Egyptische leger sloeg op de vlucht, waarschijnlijk

¹⁰⁹ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 53-58. Ptolemaios II lijkt ook over enige olifanten beschikt te hebben, aangezien ze gebruikt werden in een processie (Athen. V 203 b). Op basis van de moeilijke datering van deze processie (cf. infra) is het evenwel onmogelijk te bepalen of hij hen ook inzette in de Eerste Syrische Oorlog.

zelfs zonder strijd geleverd te hebben (Astronomisch dagboek VO r. 29'-30'). Tarn verwijst evenwel naar een mogelijk interessante bron voor deze periode, namelijk een tweede inscriptie uit Ilion, waarin een koning Antiochos en Μελέαγρος ὁ στρατηγὸς de lijfarts Μητρόδωρον Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτην prijzen omdat hij de koning genezen had van een nekwonde opgelopen ἐν τῇ μάχῃ en de stad overtuigen hem tot proxenos te benoemen met alle bijhorende burgerrechten omwille van zijn weldaden voor de koningen Antiochos en Seleukos en voor het volk.¹¹⁰ Tarn was de eerste die het belang van deze inscriptie opmerkte en verbond het met de veldslag tussen Antiochos I en het Egyptische leger in Noord-Syria.¹¹¹ Een dergelijke connectie is mogelijk, maar allesbehalve zeker, aangezien de tekst zelf geen exacte datering biedt en het Astronomische dagboek geen veldslag vermeldt. Bovendien hebben Bagnall en Derow bemerkt dat de datering onder de koningen Antiochos en Seleukos niet op Antiochos I en zijn zoon Seleukos, die van 275 tot 269/8 als medeheerser diende, hoeft te slaan, maar evengoed naar Antiochos III en Seleukos IV.

Het is bijgevolg nodig hier even terug te verwijzen naar een andere inscriptie uit Ilion die kortgeleden besproken is, zodat de dateringsproblematiek duidelijk wordt. Hoewel Bagnall en Derow een andere inscriptie waarin land geschonken wordt door Antiochos I aan Meleagros, de satraap van Phrygia Hellenpontica, zijn zij immers niet overtuigd dat het hier om dezelfde Meleagros gaat.¹¹² Een andere inscriptie gevonden op de site van Hisarlik-Tepe en bijgevolg waarschijnlijk ook te verbinden met Ilion getuigt evenwel van de schenking van burgerrechten aan Μητρόδ[ωρος]]υοκλείους, wat zeer voorzichtig en zonder een studie van de steen geëmendeed zou kunnen worden tot Μητρόδ[ωρος] Τιμοκλείους met eventueel een titel zoals ὁ ἰατρός tussen beide namen, aangezien een groot aantal begenadigden ook weergegeven wordt zonder familieleden.¹¹³ Bovendien verschijnt vlak voor de naam Μητρόδ[ωρος] ook de naam Μελέαγρος, dan wel slechts als zoon van een onbekende []ραντος Ἀσκληπιάδου. Hoewel dit laatste vermoedelijk toeval is en de identificatie van deze Μητρόδ[ωρος] met de arts die burgerrechten kreeg in Ilion onmogelijk te bewijzen is, wijzen deze elementen toch in de richting ervan. [Μητρόδωρ]ον Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτην verschijnt bovendien in een inscriptie uit Kos, waarin hij eveneens omwille van zijn welwillendheid jegens de stad tot proxenos benoemd wordt, hoewel de stad verbonden was met de Ptolemaeën in deze periode.¹¹⁴ Gezamenlijk zijn deze inscripties gedateerd in het begin van de derde eeuw v.o.t. op basis van hoofdzakelijk paleografische argumenten. Hoewel verleidelijk, is het evenwel niet mogelijk deze inscriptie met een veldslag in de Eerste Syrische Oorlog te verbinden, noch met enige andere veldslag waarin Antiochos I doorheen zijn regering vocht.

¹¹⁰ TM 843800; IK 3 34; IMT Skam/NebTäler 193; OGIS 220.

¹¹¹ W.W. TARN, 'The First Syrian War', 156.

¹¹² TM 843845; IK 3 33; IMT Skam/NebTäler 237; R.S. BAGNALL en P. DEROW, *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation* (Blackwell sourcebooks in ancient history, 1), Oxford, 2004, 138-139.

¹¹³ TM 843850; IK 3 64; IMT Skam/NebTäler 243 r. 41-42.

¹¹⁴ TM 756258; Iscr. di Cos 1 ED 9; SEG XLIII 549; IG XII 4 1, 22; I. SAVALLI en P. GAUTHIER, 'Bulletin épigraphique', *Revue des Études Grecques* 108 (1995), 503.

Het is evenwel opvallend dat de koning zelf gewond is geraakt in zijn nek, wat getuigt van de strijdlustigheid van Antiochos I, dan wel van de penibele toestand waarin hij zich bevond.

De volgende fase van de Eerste Syrische Oorlog lijkt bestaan te hebben uit een reeks aanvallen van Antiochos I op Ptolemaeïsche steden in Coele-Syria, alhoewel er maar één (mogelijke) belegering van hem betuigd is. De verklaring voor deze ‘langzame’ oorlog is te vinden in de geografie van Syria en de positionering van de verschillende steden langs de toegangsroutes tot elk rijk. Slechts drie voor een leger geschikte landroutes leidden van Coele-Syria naar Noord-Syria en omgekeerd. De eerste liep langs de kust via steden zoals Arados (TM Geo 4878), Herakleia in Fenicië (TM Geo 773), en Orthosia (TM Geo 1516), de tweede leidde via de vallei uitgesneden door de Orontesrivier langs de steden Heliopolis (TM Geo 11903), Laodikeia aan Libanum (TM 16930), Arethousa (TM Geo 8640), en Larissa (TM Geo 11864), en de derde liep door de woestijn. Hoewel Grainger veronderstelt dat Ptolemaios II optrok langs de Orontesvallei dan wel via de zee de Seleukis binnenviel, aangezien er geen bronnen zijn die spreken over de inname van grote steden of enige aanwijzing dat Arados bedreigd werd, is deze interpretatie wat voorbarig.¹¹⁵ Ten eerste zijn er geen inscripties uit Arados bekend in de Hellenistische periode.¹¹⁶ Ten tweede geeft geen enkele van de bewaarde bronnen een beschrijving of zelfs een eloge van de veroveringen van Ptolemaios II in de Eerste Syrische Oorlog en betekent de afwezigheid van een lijst van grote steden die door Ptolemaios II belegerd of veroverd waren niets. Ten derde is er helemaal geen reden om aan te nemen dat Ptolemaios II erop uit was nieuwe gebieden in Syria te veroveren. Het is evengoed mogelijk dat hij een blokkade rond Arados opzette en met de dreiging van zijn leger aanverwante gemeenschappen controleerde. Het is simpelweg onmogelijk om te zeggen welke route Ptolemaios II nam zonder verdere geografische informatie. Mogelijk kan de locatie van *Chenet-tatjy* (Pithom-stèle r. 11) helpen eens verklaard.

De Syrische campagne van Antiochos I kan daarentegen iets beter bepaald worden. Polyaios (*Strat.* 4, 15) vertelt namelijk dat hij er op een niet gespecificeerd moment in slaagde Damaskos, een belangrijke handelsstad (Strab. XVI 2, 20) die al vaker als uitvalsbasis gebruikt was voor een expeditie tegen Egypte (Arr. FGrHist. 156 F 9, 28) of Babylonia (Diod.Sic. XIX 100, 5), op de Ptolemaeïsche generaal Dion in te nemen door middel van een list.¹¹⁷ Aangezien hij er niet in slaagde de stad in te nemen, trok hij zijn leger een eind terug en besloot samen met zijn troepen en met, vermoedelijk na enige overtuiging, de lokale elite een groot Perzisch feest te vieren waardoor Dion minder waakzaam was en hij door een snelle tocht via de woestijn de stad onverwacht kon aanvallen en innemen. Dit wil dus zeggen dat

¹¹⁵ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 84; 98.

¹¹⁶ F. MILLER, *The Greek World, the Jews, and the East* (Rome, the Greek world, and the East, 3), H.M. COTTON en G.M. ROGERS red., Chapel Hill, 2006, 43.

¹¹⁷ Over Damaskos: P.J. KOSMIN, ‘Damascus: From the Fall of Persia to the Roman Conquest’, *Dead Sea Discoveries* 25 (2018), 299-318.

Antiochos I de route via de Orontesvallei of via de woestijn volgde.¹¹⁸ Grainger stelt echter dat het niet Antiochos I was die Damaskos veroverde, maar Antiochos III, hoewel hij geen argumentatie geeft.¹¹⁹ Vermoedelijk neemt hij dan ook aan dat Polyaios of zijn bron deze belegering verkeerd gedateerd had, aangezien Polyaios in de volgende passages achtereenvolgens de strategieën van Antiochos II en zijn zoon Antiochos Hierax beschrijft (*Strat.* 4, 16-17). Het is goed mogelijk dat hij veronderstelt dat deze verovering te zuidelijk was voor de Eerste Syrische Oorlog en dat pas Antiochos III erin slaagde zo ver door te stoten, aangezien Damaskos na de Eerste Syrische Oorlog opnieuw in Ptolemaïsche handen lijkt te zijn gevallen (TM 668; P.Cair.Zen. 1, 59006).¹²⁰ Hoewel Dions naam zelf geen oplossing biedt en hij verder ook niet bekend is, wijst de context van deze passage erop dat Damaskos wel degelijk veroverd werd door Antiochos I. Het Egyptische leger had zich immers teruggetrokken en diende vermoedelijk als versterkingen voor de garnizoenen in Coele-Syria. Door de oostelijke route te nemen schakelde Antiochos I de Ptolemaïsche vloot als factor uit en kon hij Ptolemaios II dwingen het tegen zijn meer geharde leger met ervaren officieren versterkt door nieuwe voorraden en troepen uit Babylonia en verse olifanten uit Baktria op te nemen. Antiochos' inname van Damaskos bemoeilijkte bovendien de Ptolemaïsche handel met Arabia en India die op dit moment nog grotendeels via de woestijnroutes verliep en was zo een aanslag op de Ptolemaïsche schatkist, afgezien van Heliopolis lagen er immers geen grote steden op zijn weg. Mogelijk hoopte hij ook door Ptolemaios in het defensief te brengen diens druk op zijn Klein-Aziatische bezittingen te laten afnemen en zijn focus naar de verdediging van Egypte en Coele-Syria te laten verschuiven.

Zijn strategie lijkt gewerkt te hebben want op 1 januari 273 (of 2 november 274) bezocht Ptolemaios II samen met Arsinoë II Tjekou in het kader van een bredere tocht door Egypte en hij controleerde en versterkte er de fortificaties teneinde Egypte te beschermen tegen vijanden die erlangs konden aanvallen (Pithom-stèle r. 15-16). Hoewel er vaak verondersteld is dat deze maatregelen als doel hadden de oostelijke Nijldelta te beschermen tegen een Seleukidische invasie, maken de geografische omstandigheden (woestijn), de historische bronnen (P.Anast. VI 4, 13-5, 2), en een passage die de renovatie van het Kanaal van de Farao's beschrijft dat ook meteen dienstdeed als 'muur' tegen aanvallen uit 268 (of 269) (Pithom-stèle r. 16; Mendes-stèle r. 18-19) duidelijk dat de hier vermelde vijanden niet meer waren dan nomaden uit de Sinai.¹²¹ Desalniettemin is het waarschijnlijk dat dit bezoek aan Tjekou deel uitmaakte van een bredere tocht langs de fortificaties aan de oostgrens van Egypte. Hoezeer de priesters ook de lof van Atoem en hun lokale verering staken, was hij *an sich* niet belangrijk genoeg om een uitgebreid bezoek van de koning te rechtvaardigen, zelfs had Ptolemaios II zopas zijn beeldtennis

¹¹⁸ Hoewel deze route later beschermd werd door de forten van Gerrha (TM Geo 37533) en Brochi, versterkt door nieuwe fortificaties, tegen de invasie van Antiochos III (Plb. V 45, 10-46, 4), is er geen reden om aan te nemen dat deze fortificaties al bestonden in de tijd van Ptolemaios II. Contra: J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 99.

¹¹⁹ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 86.

¹²⁰ X. DURAND, *Des Grecs en Palestine au IIIe Siècle avant Jésus-Christ, Le dossier syrien des archives de Zénon de Caunos (261-252)* (Cahiers de la Revue biblique, 38), Parijs, 1997, 94-100.

¹²¹ CH. THIERS, *Ptolemée Philadelphe*, 97.

teruggebracht, en ook de contextualisering van dit bezoek in het kader van een bredere tocht doorheen Egypte wijst in die richting.

De verdere acties van Antiochos I en Ptolemaios II zijn onbekend. Het bronnenmateriaal rept met geen woord over de strijd in Klein-Azië en de verschillende belegeringen in Coele-Syria en ook het einde van het conflict en de bijhorende vredesonderhandelingen moeten het ontgelden. Hoewel Antiochos I nog in *Ebir-Nāri* kampeert in 271/0, is het onmogelijk te bepalen of dit toponiem terugslaat op Noord-Syria dan wel op Coele-Syria. Het is evenwel onwaarschijnlijk dat de oorlog nog veel langer duurde. Antiochos I noch Ptolemaios II had baat bij een uitgerekte oorlog waarin de macht van hun andere vijanden kon toenemen.

4.4 Wapenstilstand of vrede?

Dit gebrek aan informatie over het einde van de Eerste Syrische Oorlog leidt tot een heleboel vragen, waarvan de belangrijkste ongetwijfeld is wat er sinds het begin van de oorlog veranderd was en welke gebiedswinsten of -verliezen elke partij geleden dan wel gemaakt had. Bovendien zijn er duidelijk tekens van een expansie van Ptolemaios II aan het begin van de regering van Antiochos I, hoewel hiermee geen oorlog verbonden was, wat het des te moeilijker maakt om te bepalen of Ptolemaeïsche gebiedswinst in deze periode dan wel gedurende de Eerste Syrische Oorlog gemaakt was. Helaas bieden inscripties noch munten een duidelijk antwoord op deze vragen, waardoor het nodig wordt de weinige literaire bronnen die over de territoria van Ptolemaios II spreken te raadplegen.

Een eerste element dat mogelijk te verbinden is met Ptolemaios II's veroveringen in de Eerste Syrische Oorlog is een enkomion (*Id.* XVII) voor Ptolemaios II van Theokritos van Syrakousai (*Id.* XI 6; XXVIII 16), een tijdgenoot en lid van Ptolemaios' hof (*Id.* XIV 58-59; 59-65; XV 23-25; 46-47; 106-111, die op poëtische wijze een korte lijst van de Ptolemaeïsche bezittingen buiten Egypte geeft: καὶ μὴν Φοινίκας ἀποτέμνεται Ἀραβίας τε καὶ Συρίας Λιβύας τε κελαινῶν τ' Αἰθιοπῶν· Παμφύλοισι τε πᾶσι καὶ αἰχμηταῖς Κιλίκεσσι σαμαίνει, Λυκίοις τε φιλοπτολέμοισι τε Καρσί καὶ νάσοις Κυκλάδεσσιν, ἐπεὶ οἱ νᾶες ἄρισται πόντον ἐπιπλώοντι (*Id.* XVII 86-91).¹²² Een dergelijke lijst is handig, maar stuit op hetzelfde probleem als veel inscripties. Het is immers niet mogelijk te bepalen of Theokritos hier de status van de Ptolemaeïsche bezittingen voor, na, of tijdens de Eerste Syrische Oorlog weergeeft, zonder uitvoerig in te gaan op de datering van dit enkomion. Deze taak is niet eenvoudig, aangezien er niets over Theokritos' leven aan het Ptolemaeïsche hof geweten is, maar niet onmogelijk. Op basis van hetzelfde werk is het mogelijk te bepalen dat Theokritos schreef na het overlijden van Berenike I (*Id.* XVII 45-50), de moeder van Ptolemaios II en Arsinoe II, en eveneens na hun huwelijk (*Id.* XVII 128-

¹²² Verder snijdt hij een deel van Fenicië, van Arabia, van Syria, van Libya, en van de donkere Ethiopiërs voor zichzelf af: hij beveelt alle Pamphyliërs en de Cilicische speerdrager, de Lyciërs en krijgsvolgende Cariërs, en de Cycladische eilanden, omdat zijn schepen, de beste, de zee bevaren (eigen vertaling).

132), maar voor het overlijden van Arsinoe II. De sterftedatum van Berenike I is echter onbekend, evenals de huwelijksdag van Ptolemaios II en Arsinoe II. Als *terminus post quem* is het mogelijk het tweede jaar van de 126ste Olympiade te nemen, namelijk 275/4. In dit jaar begon Hiero II aan zijn tocht naar de macht in Syrakousai (Paus. VI 12, 2; Plb. I 8, 1-5; Iust. XXIII 4, 1; Zon. VIII 6, 15) naar welke evenementen Theokritos verwijst in een lofdicht en van wiens steun en mecenaat hij hoopte te profiteren (*Id.* XVI 73-109).¹²³

Een derde *terminus ante quem* en *terminus post quem* is evenwel mogelijk. Theokritos zegt namelijk dat een deel van Λιβύα (cf. *Id.* XVI 74-75) zich onder de controle van Ptolemaios II bevindt, wat naar niets anders kan verwijzen dan naar Cyrenaica.¹²⁴ Hoewel er immers twee inscriptie uit Cyrene en één uit Thermon (TM Geo 2728), een korte passage bij Justinus, en een rotsedict van Asoka bestaan waarin Magas zichzelf koning noemt, is er geen reden om aan te nemen dat hij zichzelf tot koning kroonde en op deze manier zijn rijk onafhankelijk verklaarde van Ptolemaios II voor zijn aanval.¹²⁵ Het is echter veel minder zeker of Magas zich na het falen van zijn expeditie terug aan Ptolemaios II onderwierp of erin slaagde zijn onafhankelijkheid te bewaren. Eén inscriptie uit Lissos op Kreta, mogelijk te dateren in de Chremonidische oorlog, lijkt een antwoord te bieden. In het begin van de derde eeuw v.o.t. ontstond er namelijk in de regio Oreia (Theophr. *Hist.pl.* II 2, 2) op Kreta een bond van de lokale steden die vervolgens een bondgenootschap sloot met βασιλεῖ M[ά]γα in waarin ze beloofden elkaar steun te bieden

¹²³ Cf. D. HOYOS, 'The Rise of Hiero II: Chronology and Campaigns 275-264 B.C.', *Antichthon* 19 (1985), 32- 34; THEOKRITOS, *Theocritus*, II, ed.trad. A.S.F. GOW, Cambridge, 1965, 307; 326. Dat deze tekst voor zijn gesponsorde verblijf aan het hof van Ptolemaios II te dateren is, blijkt duidelijk uit Theokritos' herhaalde vragen naar een mecenas in *Id.* XVI, wat bizar zou zijn terwijl hij in dienst was van Ptolemaios II. Het is evenmin waarschijnlijk dat hij deze tekst opstelde na ontslagen te zijn uit Ptolemaios' dienst, want dan zou hij ongetwijfeld zijn (werken in) dienst van deze vorst vermeld hebben als referentie, tenzij zij natuurlijk in onmin uiteengingen. Contra: G. DE SANCTIS, *Storia dei Romani*, III.1, 2de uitg., Firenze, 1964, 94.

¹²⁴ Hoewel Ptolemaios I ook enkele gebieden tussen Euphrantas Pyrgos en Philainon Bomoï veroverd lijkt te hebben (Arr. FGrHist. 156 F 9, 34), stellen Huss en Hauben dat gedurende de regering van Ptolemaios II deze gebieden terug in het bezit kwamen van de Carthagers, aangezien Eratosthenes deze gebieden buiten Cyrenaica plaatst (Strab. II 5, 20; cf. Plb. III 39, 2; X 40, 7). Mogelijk was dit een beloning voor Carthaagse steun tegen Cyrenaica. W. HUSS, 'Die Beziehungen zwischen Karthago und Ägypten in hellenistischer Zeit', *Ancient Society* 10 (1979), 123-129; H. HAUBEN, 'Arsinoe II et la politique extérieure de l'Égypte', *Egypt and the Hellenistic World* (Studia Hellenistica, 27), E. VAN DACK, P. VAN DESSEL en W. VAN GUCHT red., Leuven, 1983, 99-127. Contra: C.F. LEHMANN-HAUPT, 'Hellenistische Forschungen. Einleitung: Der erste syrische Krieg und die Weltlage um 275-272 v.C.', *Klio* 3 (1903), 543-546; Id., 'Vom pyrrhischen und ersten syrischen zum chremonideischen Kriege', 154-157 die pleit voor een alliantie tussen Cyrenaica en Carthago, maar daarbij de grenzen van het aannemelijke overstijgt. Zelfs als Lehmann-Haupt gelijk heeft en deze gebieden op een ander moment verloren gingen, maken zij in Arrianus' beschrijving geen deel uit van Libya.

¹²⁵ SEG IX 112; F. CHAMOIX, 'Épigramme de Cyrène en l'honneur du roi Magas', *Bulletin de correspondance hellénique* 82 (1958), 571-587; C. DOBIAS-LALOU, 'Des pierres qui parlent en vers, à propos des épigrammes grecques de Cyrénaïque', *La Muse de l'éphémère: formes de la poésie de circonstance de l'Antiquité à la Renaissance* (Colloques, congrès et conférences sur la Renaissance, 84; Lectures de la Renaissance latine, 5), A. DELATTRE en A. LIONETTO red., Parijs, 2014, 329; C. DOBIAS-LALOU, 'Polis et chôra en Cyrénaïque: le dossier épigraphique', *Karthago* 24 (1999), 145; TM 47636; IG IX² 1 1, 56; SEG 52 544; Iust. XXVI 3, 2; CII I 25. Een tweede argument is mogelijk terug te vinden in Theokr. *Id.* XVII 97-101, maar aangezien Theokritos enkel zegt dat geen vijand ooit de Nijl overstak, is het niet helemaal overtuigend. Hoewel Magas immers optrok tot Chi, wat toch juist tot de Nijldelta behoort, trok hij nooit letterlijk de Nijl over (Polyaen. *Strat.* 2, 28). Cf. M.H. SAYAR, 'Kilikien und die Seleukiden, Ein Beitrag zur Geschichte Kilikiens unter der Seleukidenherrschaft anhand einer neuentdeckten Festung un einer neugefunden Inschrift', *Studien zum antiken Kleinasien* (Asia Minor Studien, 34), IV, R. HABELT red., Bonn, 125-126.

in het geval van vreemde invasies.¹²⁶ De uitgevers lezen immers dat de Kretenzers beloofden τὰν Μάγα ἐπαρχείαν bij een inval te hulp te snellen, waardoor Marquaille besluit dat Magas na zijn opstand zich terug aansloot bij het Ptolemaeïsche rijk en zijn koningstitel behield.¹²⁷ Een dergelijke combinatie is mogelijk, aangezien bijvoorbeeld Philokles tegelijkertijd een belangrijke admiraal in het Ptolemaeïsche leger was, onderworpen aan het gezag van Ptolemaios II, en de koning van Sidon.¹²⁸ Deze lezing is evenwel fout, aangezien het woord ἐπαρχεία pas verschijnt na de Romeinse verovering van Egypte.¹²⁹ Het woord ὑπαρχεία is daarentegen wel betuigd als een Ptolemaeïsche bestuursseenheid, maar enkel in een literair-normatieve bron (C.Ord.Ptol. 21; 22), met enkele parallelle inscripties aan de Pontos in 4/3 v.o.t. (St.Pont. III 6), in Phrygia Superior op een onbekend tijdstip (OGIS 238), en in Parthisch Media in 22/1 v.o.t. (IK Estremo Oriente 454; 455). Indien deze interpretatie van de tekst juist is, wat ook de lokale muntslag lijkt te bevestigen, is het mogelijk te stellen dat dit enkomion van Theokritos geschreven is voor de opstand van Magas op het einde van 275 of nadat hij zich terug aan het Ptolemaeïsche gezag onderworpen had, hoewel de datum van deze laatste gebeurtenis niet zeker is.¹³⁰ Deze gebeurtenis viel evenwel waarschijnlijk op of vlak voor het einde van de Eerste Syrische Oorlog, waardoor de Kretenzische inscriptie vermoedelijk te verbinden is met de Chremonidische Oorlog zoals Marquaille voorstelt. Dit wil dus zeggen dat Theokritos zijn werk schreef nadat Hieron II aan de macht was gekomen in Syrakousai, in de periode voor of na de Eerste Syrische Oorlog, na het overlijden van Berenike I, maar voor het overlijden van Arsinoë II.

De dood van Arsinoë II wordt over het algemeen gedateerd op basis van de Mendes-stèle (r. 11-13) waarin staat dat zij in de eerste maand van het 15de jaar van Ptolemaios II overleed (27 juni tot 26 juli 270) en op basis van een fragment van een hymne van Kallimachos aan haar adres waarin een scholion zegt dat zij overleed op een dag met een volle maan (P.Berol. 13417 A = Callim. Fr. 228) wat een exacte datum van 9 juli 270 specificeert.¹³¹ Aangezien Arsinoë II echter verschijnt in de Pithom-stèle (r. 23; r.

¹²⁶ IC II 17, 1; Chaniotis, Verträge, 70 c; 78 a; N.V. SEKUNDA, 'Land-use, Ethnicity, and Federalism in West Crete', *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, R. BROCK en ST. HODKINSON red., Oxford en New York, 2000, 337-347.

¹²⁷ C. MARQUAILLE, 'The Foreign Policy of Ptolemy II', *Ptolemy II Philadelphus and his World* (Mnemosyne Suppl., 300), P. MCKECHNIE en PH. GUILLAUME red., Leiden en Boston, 2008, 44.

¹²⁸ I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 143-152; H. HAUBEN, 'Philocles, King of the Sidonians and General of the Ptolemies', *Phoenicia and the East Mediterranean in the First Millennium B.C.* (Studia Phoenicia, 5; Orientalia Lovaniensia Analecta, 22), E. LIPINSKI red., Leuven, 1987, 413-427; Id., 'A Phoenician king in the service of the Ptolemies: philocles of Sidon revisited', *Ancient Society* 34 (2004), 27-44; e.g. IG XII 6 1, 95; IG XI 2 219.

¹²⁹ Op basis van PHI Greek inscriptions, papyri.info, en Trismegistos Words.

¹³⁰ D.W.J. GILL, 'The Abandonment of Euesperides: Evidence from the Eastern Sidi Abeid and P.Hibeh 91', *New Perspectives in Seleucid History, Archaeology and Numismatics, Studies in Honor of Getzel M. Cohen* (Veiträge zur Altertumskunde, 355), R. OETJEN red., Berlijn en Boston, 2020, 689-704; D. WHITE red., T.V. BUTTREY en I. MCPHEE, *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene, Libya final reports* (University Museum Monographs, 97), VI, Ephrata, 1998, 17-19; 35-36.

¹³¹ C. AUSTIN, 'L'Apothéose d'Arsinoë (P.Berol. 13417 A = Callim. Fr. 228 Pf.)', *Callimaco: cent'anni di papiri, Atti del convegno internazionale di studi Firenze, 9-10 giugno 2005* (Studi e testi di papirologia, 8), G. BASTIANINI en A. CASANOVA red., Firenze, 2006, 57-68; cf. A. COPPOLA, 'L'Apotheosi di Arsinoë di Callimaco: una regina e i suoi modelli', *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes* 88.2 (2014), 59-64; B.F. VAN OPPEN DE

26) na jaar 15, stelt Grzybek voor dat hoewel de Pithom-stèle rekt vanaf het co-regentschap van Ptolemaios II, de Mendes-stèle rekt vanaf zijn alleenheerschappij en Arsinoe II bijgevolg overleed tussen 26 juni en 25 juli 268.¹³² Beide data hebben aanhangers en het debat is nog lang niet beëindigd.¹³³ Van belang voor dit onderzoek is dat de eerste datum binnen de *termini* van het einde van de Eerste Syrische Oorlog valt, terwijl de tweede datum na de *termini ante quem* valt. Dit wil zeggen er mogelijk, dan niet zeker, een periode na de Eerste Syrische Oorlog en voor de het overlijden van Arsinoe II was waarin Theokritos deze hymne kon neerpennen.

De oplistings van Ptolemaios II's bezittingen buiten Egypte door Theokritos kan bijgevolg zowel voor als na de Eerste Syrische Oorlog gedateerd worden. Beide expansiegolven van Ptolemaios II zijn bovendien nauw met elkaar verbonden, aangezien het beide keren ging om een poging zijn controle over de Klein-Aziatische kusten en eilanden te bevestigen en zo de slagkracht van zijn vloot nog meer te doen toenemen. Bovendien waren enkele van deze gebieden al door Ptolemaios I benaderd dan wel binnen zijn invloedssfeer gebracht waardoor het des te moeilijker wordt de datum van hun feitelijke incorporatie binnen het Ptolemaeïsche rijk te bepalen. Theokritos toont zich desalniettemin als de belangrijkste en meest betrouwbare bron voor de studie van het Ptolemaeïsche territorium. Als enkomiastisch schrijver was hij evenwel niet gedwongen zich aan dezelfde waarheidseisen te houden als een historiograaf, waardoor het nodig is iets specifieker op enkele gebieden in te gaan.¹³⁴

Hoewel Ptolemaios II's controle over Syria, Phoenicia, en Arabia geen verdere argumentatie behoeft omwille van de getuigenissen uit het Zenonarchief, de literaire bronnen, en het epigrafische materiaal, en zijn hernieuwde controle over Libya hierboven aan bod is gekomen, blijft de toestand van de Ptolemaeïsche overheersing over Cilicia, Pamphylia, Lycia, en Caria iets raadselachtiger – op de Cycladische eilanden en de Eilandenbond zal in het derde gedeelte van deze thesis verder worden ingegaan.¹³⁵ In Cilicia getuigt een inscriptie uit de regering van Ptolemaios III over de stichting van een

RUITER, 'The Death of Arsinoe II Philadelphus: The Evidence Reconsidered', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 174 (2010), 139.

¹³² E. GRZYBEK, *Du Calendrier Macédonien*, 103-112.

¹³³ 270: H. THIERS, *Ptolémée Philadelphie*, 69; 78; 268: H. HAUBEN, 'La chronologie macédonienne et ptolémaïque mise à l'épreuve. A propos d'un livre d'Erhard Grzybek', *Chronique d'Égypte* 67 (1992), 143-171; B.F. VAN OPPEN DE RUITER, 'The Death of Arsinoe II Philadelphus: The Evidence Reconsidered', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 174 (2010), 139-150; CH. BENNETT, 'Arsinoe II', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/arsinoe_ii_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.

¹³⁴ Cf. J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 90-91.

¹³⁵ Syria: Diod. Sic. XX 113, 1-2; *Urk.* II 70, 8; Fenicië: *Sidon*: C.Ord.Ptol. 21; 22; C. APICELLA, 'Sidon à l'époque hellénistique', *La Syrie hellénistique: actes du Ier colloque de Tours (4-6 octobre 2000)* (Topoi, Suppl. 4), M. SARTRE red., Lyon, 2003, 134-138; *Beyrouth*: C. AUBERT, 'Phénomènes d'acculturation grecque en Phénicie: le cas de Beyrouth', *La Syrie hellénistique*, 111-124 (geen zekerheid over Ptolemaeïsche controle); *Byblos*: P.Cair.Zen. I 59093; J.-F. SALLES, 'Byblos hellénistique', *La Syrie hellénistique*, 64-65; Tyros: J.-P. REY-COQUAIS, *Inscriptions grecques et latines de Tyr* (Bulletin d'archéologie et d'architecture libanaise, H.S. 3), Beyrouth, 2006, 156, n. 386. Een goed beginpunt, hoewel gedateerd, is nog altijd R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possessions outside Egypt* (Columbia Studies in the Classical Tradition, 4), Leiden, 1976, 11-23.

nieuwe stad Arsinoe (TM Geo 231) onder Ptolemaios II vlak bij Nagidos (TM Geo 1415).¹³⁶ Het is daarentegen veel minder zeker of Ptolemaios II de stad Chios naar zijn moeder Berenike I vernoemde of Ptolemaios III naar zijn vrouw Berenike II (Steph.Byz. s.v. βερενῖκα).¹³⁷ Nog minder zeker en eerder onwaarschijnlijk is de stichting van Philadelphia (TM Geo 50235; Ptol. *Geog.* 5, 8, 5) aan de Calycadnusrivier meer in het binnenland. De Ptolemaeïsche heerschappij over Cilicia lijkt eerder beperkt te zijn geweest, en Seleukeia aan de Kalykadnos (TM Geo 16507) moet als buffer gebied hebben tegen verdere expansie (Amm. Marc. XIV 8,2; Steph. Byz. s.v. Σελεύκεια; cf. Strab XIV 5,4; Plin. V 27, 93). Antiochos I kon zich immers niet veroorloven Cilicia en de Cilicische poorten te verliezen. In Pamphylia controleerde Ptolemaios II vanaf ten laatste 281 Telmessos (TM Geo 2299) en de omliggende gebieden tot aan de steden Ptolemais (TM Geo 5258; Strab. XIV 4, 2) en Arsinoe (TM Geo 321; Strab. XIV 5, 3).¹³⁸ Net zoals in Cilicia en Pamphylia lijkt de Ptolemaeïsche aanwezigheid in Lycia beperkt te zijn gebleven tot de kustgebieden. In Limyra (TM Geo 1258) is een Ptolemaion ter ere van Ptolemaios II en Arsinoe II teruggevonden, en zowel Kaunos (TM Geo 1022) als Lissa (TM Geo 2798) maakten al deel uit van het Ptolemaeïsche rijk voor de Eerste Syrische Oorlog en mogelijk zelfs al vanaf Ptolemaios I.¹³⁹ De sterke aanwezigheid van Kalynda (TM Geo 991) en Patara (TM Geo 1625) in de Egyptische papyri maakt bovendien duidelijk dat ook deze steden deel uitmaakte van het rijk.¹⁴⁰ Ook in Caria bezat Ptolemaios II al uitgebreide macht voor de Eerste Syrische Oorlog. Zo behoorden steden zoals Chrysaoris, het latere Stratonikeia (TM Geo 2201; Paus. V 21, 10; Strab. XIV 2, 25; Steph.Byz. s.v. Στρατονίκηια), en haar Bond (SEG L 1126), Mylasa (TM Geo 1400), Halikarnassos (TM Geo 732) en Myndos (TM Geo 1401), Amyzon (TM Geo 34187), Kildara (TM Geo 34212), Euromos (TM Geo 682), Theangela (TM Geo 2350), Thodasa, Xystis (Steph.Byz. s.v. Ξύστις), en waarschijnlijk Bargylia (TM Geo 401) tot het Ptolemaeïsche rijk, hoewel het zuiden onder controle van Rhodos stond en het oosten begrensd werd door steden als Antiocheia aan de Maeander (Steph.Byz. s.v.

¹³⁶ TM 642011; SEG XXXIX 1426; I. OPELT en E. KIRSTEN, 'Eine Urkunde der Gründung von Arsinoe in Kilikien', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 77 (1989), 55-66; C.P. JONES en CH. HABICHT, 'A Hellenistic inscription from Arsinoe in Cilicia', *Phoenix* 43 (1989), 317-346; J. HENGSTL, '“Lokales Recht” im außerrömischen Bereich – anhand einer neugefunden Inschrift aus dem ptolemäischen Kilikien', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 109 (1992), 486-500; P. GAUTHIER, 'Bulletin épigraphique', *Revue des Études Grecques* 103 (1990), 487-488.

¹³⁷ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 270; C.P. JONES en CH. HABICHT, 'A Hellenistic inscription', 337.

¹³⁸ L. ROBERT, *Documents de l'Asie mineure méridionale: Inscriptions, monnaies et géographie*, Genua, 1966, 53-58; M. WÖRRLE, 'Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens. II. Ptolemaios II. und Telmessos', *Chiron* 8 (1978), 201-246; H. HAUBEN, 'A Phoenician king in the service of the Ptolemies: Philocles of Sidon revisited', *Ancient Society* 34 (2004), 35-38; A. MEADOWS en P. THONEMANN, 'The Ptolemaic Administration of Pamphylia', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 186 (2013), 223-226; TM 6150; SEG XX 239; SB 8 10130; E.A. BRECCIA, *Iscrizioni greche e latine* (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée d'Alexandrie), Caïro, 1911, 193.

¹³⁹ J. BORCHHARDT, 'Ein Ptolemaion in Limyra', *Revue Archéologique* 2 (1991), 309-322; TM 113009; I.Kaunos 82; TM 840694; TAM II 158; TM 840695; TAM II 159; TM 47915; TAM II 161.

¹⁴⁰ TM 92601; PSI 6 626; TM 119168; P.Mich.Zen. 108; TM 92505; PSI 5 509; TM 6907; P.Cair.Zen. 3 59340, 3 c; TM 64660; P.Cair.Zen. 3 59340, 25; ... ; TM 75455; P.Mich.Zen. 1; TM 75457; P.Mich.Zen. 10; TM 47813; SB 8 10095, 7; TM 47814; SB 8 10095, 8; TM 87382; P.Ryl.Gr. 4 583; ...; Strab. XIV 3, 6.

Ἀντιόχεια) en Apollonia.¹⁴¹ Ptolemaeïsche controle over deze regio was echter onvolledig en het lijkt erop dat de Seleukiden na de Eerste Syrische Oorlog hun macht in deze regio begonnen uit te breiden zoals het voorbeeld van Chrysaoris aantoont. Aan het begin van de derde eeuw stuurde Seleukos I een brief aan de stad, in 277/6 of 274/3 werd een lokale inscriptie gedateerd volgens het negende jaar van Ptolemaios II, en in 268 werd een andere inscriptie gedateerd volgens jaar 34 SE.¹⁴² Het is goed mogelijk dat hier een teken is van de Seleukidische tegenexpansie in de Eerste Syrische Oorlog. Het is evenwel – voorlopig – onmogelijk de exacte aard en grootte van deze tegenexpansie te bepalen, maar de grens met het Ptolemaeïenrijk lijkt heel dichtbij te zijn geweest aangezien de inwoners van Chrysaoris in 267 te Labraunda een inscriptie aan Apollonios zoon van Diodotos wijdden in het negentiende jaar van Ptolemaios II (I.Labr. 43; cf. I.Labr. 44; SEG XXXVII 869).¹⁴³

Een tweede element is een processie gevierd gedurende de regering van Ptolemaios II waarover Athenaeus in zijn *Deipnosophistai* spreekt (V 196 b-203 e), die zich baseert op Kallixeinos van Rhodos (FGrHist. 627 F 2), een schrijver uit vermoedelijk de tweede eeuw v.o.t.¹⁴⁴ De datering van deze viering van de Ptolemaieia is één van de grootste chronologische problemen binnen de Ptolemaeïsche geschiedenis en verijst naast een uitstekende kennis van de Ptolemaeïsche religie een uitstekende astronomische kennis.¹⁴⁵ De intentie van deze bespreking is dan ook niet een antwoord te bieden op de

¹⁴¹ I.Stratonikeia 1002; SEG XV 652; J. KOBES, 'Mylasa und Kildara in ptolemäischer Hand? Überlegungen zu zwei hellenistischen Inschriften aus Karien', *Epigraphica Anatolica* 24 (1995), 1-6; SEG I 363; J. ROBERT en L. ROBERT, *Fouilles d'Amyzon en Carie*, I, Parijs 1983, n. 3; R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possessions outside Egypt*, 80-102; C. MARQUAILLE, 'The Foreign Policy of Ptolemy II', 46; R. VAN BREMEN, 'Ptolemy at Panarama', *Epigraphica Anatolica* 35 (2003), 9-14; P.Cair.Zen. 59341; Paus. VI 17, 3; CHR. HABICHT, *Gottmenschentum*, 107; W. ORTH, *Machtsanspruch und Freiheit*, 140-141; cf. Schol. Theocr. XVII 68/69.

¹⁴² M. WÖRRLE, 'Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens. II. Ptolemaios II. und Telmessos', 212-216; M. ÇETIN ŞAHİN, 'A Carian and Three Greek Inscriptions from Stratonikeia', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 39 (1980), 211-212; I.Stratonikeia 1002; SEG XV 652; I.Stratonikeia 1030; SEG XXX 1278.

¹⁴³ I.Stratonikeia 1030; SEG XXX 1278 is evenwel problematisch, aangezien er gedateerd wordt [β]ασιλευόντων Ἀντιόχου καὶ τοῦ υἱοῦ Ἀντιόχου. Dit is de enige attestatie van een coregentschap van Antiochos I en zijn jongere zoon Antiochos (II) en lijkt bovendien te vallen voor de dood van zijn oudste zoon Seleukos (zie infra). De tekst is evenwel duidelijk en het is onmogelijk aan andere Antiochoi te denken, aangezien ten tijde van Antiochos IV en V Klein-Azië al verloren was voor de Seleukiden. De vraag komt dus op waarom Antiochos (II) hier verschijnt. In 268 moet Antiochos ongeveer 20 jaar oud zijn geweest, wat betekent dat hij al enkele jaren oud genoeg was bevoegdheden op zich te nemen, terwijl zijn vader op campagne was en zijn oudere broer mogelijk zijn vader vergezelde of regeerde in het Oosten. Het is bijgevolg mogelijk – maar allesbehalve zeker – dat deze inscriptie ook ineens een aanwijzing verschaft voor zijn bevoegdheden in Klein-Azië.

¹⁴⁴ CH. BENNETT, 'Berenike I', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/berenice_i_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020; R.A. HAZZARD, *Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda*, Toronto, Buffalo, en Londen, 2000, 62-65.

¹⁴⁵ CH. BENNETT, 'Berenike I', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/berenice_i_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020; Id., 'Ptolemy I', *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemy_i.htm#Venus_Canopus). Geraadpleegd op 24 juni 2020; P.T. KEYSER, 'Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II', *Historia* 65.1 (2016), 31-52; R.A. HAZZARD en M.P.V. FITZGERALD, 'The Regulation of the Ptolemaicia: a Hypothesis explored', *Journal of the Royal Astronomical Society of Canada* 85.1 (1991), 6-23; V. FOERTMEYER, 'The Dating of the Pompe of Ptolemy II Philadelphus', *Historia* 37.1 (1988), 90-104; R.A. HAZZARD, *Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda*, Toronto, Buffalo, en Londen, 2000; E.E. RICE, *The grand procession of Ptolemy Philadelphus* (Oxford classical and philosophical monographs), Oxford, 1983; L.A. NERWINSKI, *The Foundation Date of the Panhellenic Ptolemaea and Related Problems in Early Ptolemaic Chronology*, Onuitgegeven Doctoraatsproefschrift, Faculty of History at Duke University, Ann Arbor, 1981; C.C. EDGAR, 'A Note on the

vraag wanneer deze processie exact plaatshad of nieuwe informatie te bieden en de geïnteresseerde lezer wordt aangeraden zich daarvoor naar meer gespecialiseerde literatuur te begeven. Deze processie is evenwel vaak gebruikt als een teken van de Ptolemaeïsche overwinning in de Eerste Syrische Oorlog, aangezien er ook een duidelijk militair aspect mee verbonden is en de overwinningsgodin Νίκη een rol speelt in de feestelijkheden (V 197 e; 202 a).¹⁴⁶ De tekst zelf biedt enkele mogelijke relatieve dateringen en mogelijk ook enkele absolute. Het is evenwel belangrijk te beseffen dat dit feest hoogstwaarschijnlijk deel uitmaakte van de Ptolemaieia, die iedere vijf jaar plaatshadden in Alexandria (cf. V 198 a-b), en bijgevolg zeker niet beschouwd kan worden als een éénmalig overwinningfeest.¹⁴⁷

De relatieve dateringen zijn de volgende. Ten eerste viel deze processie na de dood van Berenike I, aangezien er niet alleen een onderdeel van de processie naar haar en haar echtgenoot vernoemd was (V 197 d), maar ook versieringen die rond de ingang van haar schrijn geplaatst werden (202 e).¹⁴⁸ Tevoren is evenwel al aangekaart dat de exacte datum van Berenike's overlijden, hoewel dit hoogstwaarschijnlijk voor de Eerste Syrische Oorlog viel, onzeker is. De tweede had de processie waarschijnlijk plaats na het huwelijk van Ptolemaios II en Arsinoe II, aangezien er een onderdeel van de processie naar τοῖς τῶν βασιλέων γονεῦσι vernoemd is. De identificatie van Arsinoe II als één van de vorsten is echter niet helemaal zeker, aangezien de enige verdere verwijzing naar δίκηρας (V 202 c-e) binnen een lange oplijsting van voorwerpen valt, hoewel een band met de verschillende attestaties van Νίκη niet helemaal uit te sluiten is, en de befaamde koningin bijgevolg eerder uitblinkt door haar afwezigheid.¹⁴⁹ Verschillende alternatieven zijn evenwel voorgesteld. Arsinoe I is onwaarschijnlijk, aangezien zijn nooit meeregeerde, en Rice stelt bijgevolg Ptolemaios I voor.¹⁵⁰ Een dergelijke veronderstelling is niet helemaal overtuigend, aangezien Ptolemaios I in de rest van de tekst eerder verschijnt als een god dan als een koning (201 d; 202 a) en andere voorouders, behalve misschien Herakles die met hoofd en schouders boven de rest zou uitsteken, minder prestige met zich meedroegen waardoor het onwaarschijnlijk is dat zij een apart onderdeel kregen. Hazzard veronderstelt daarentegen dat deze vorst Ptolemaios 'de zoon' was, op wie later teruggekomen zal worden.¹⁵¹ Diens mederegeenschap begon evenwel pas na de dood van Arsinoe II, wiens cultus breed door Ptolemaios II uitgemeten werd, maar niet in deze beschrijving voorkomt. Hazzard tracht dit probleem op te lossen door te stellen dat Ptolemaios II zijn schandalige huwelijk met zijn zuster op de achtergrond trachtte te doen verdwijnen, maar het bronnenmateriaal over de uitgebreide cultus van Arsinoe II en later de θεοὶ ἀδελφοὶ toont de

Ptolemaieia', *Mélanges Maspero* (Mémoires de l'Institut français d'archéologie orientale, 67), II.1, P. JOUGUET red., Cairo, 1937, 53-56.

¹⁴⁶ CH. THIERS, *Ptolemée Philadelphie*, 99.

¹⁴⁷ CH. BENNETT, 'Ptolemy I'; CH. BENNETT, 'Berenike I'; V. FOERTMEYER, 'The Dating of the Pompe', 99-101; P.T. KEYSER, 'Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II', 31-32; 40-41; Contra: E.E. RICE, *The grand procession*, 185.

¹⁴⁸ CH. BENNETT, 'Berenike I'; V. FOERTMEYER, 'The Dating of the Pompe', 91.

¹⁴⁹ V. FOERTMEYER, 'The Dating of the Pompe', 90; 101-103; P.T. KEYSER, 'Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II', 46-47.

¹⁵⁰ E.E. RICE, *The grand procession*, 42.

¹⁵¹ R. HAZZARD, *Imagination*, 31.

zwakte van deze hypothese.¹⁵² Bovendien is ook ‘de zoon’ merkbaar afwezig in de rest van de processie. Hoewel het huwelijk van Arsinoe II en Ptolemaios II bijgevolg een onzekere *terminus post quem* is, had de processie ten derde zeker plaats voor haar overlijden, gezien het grote belang van haar cultus. Ten vierde viel de processie ook zeker voor de verovering van Korinthe door Antigonos II in de Chremonidische oorlog, aangezien de personificatie van deze stad in alle vrede verschijnt naast Ptolemaios I zonder enige hint van problemen.¹⁵³ Ten zesde is het onwaarschijnlijk, om niet te zeggen onmogelijk, dat een dergelijke processie plaats had in oorlogstijd, aangezien de grote troepenverzamelingen (202 f-203 a) die ermee gepaard gingen, betekenden dat deze troepen op andere, meer essentiële zones niet aanwezig konden zijn.¹⁵⁴

De absolute dateringen zijn daarentegen gebaseerd op de vermeldingen van de ochtend- en de avondster (V 197 d), beide keren Venus of Venus en Mercurius of de Canopusster, en de opmerking dat dit feest in het midden van de (Griekse) winter plaats had (V 197 c).¹⁵⁵ Ondanks bezwaren van een groot aantal onderzoekers, is er geen overtuigende reden om aan te nemen dat deze informatie fout is en dat Kallixeinos informatie uit zijn eigen tijd verwarde met informatie uit zijn bronnen of het verhaal trachtte te verfraaien.¹⁵⁶ Er is immers een groot verschil tussen kleine historische fouten (Φιλάδελφος; V 203 b-C; συγγενείας; V 205 f) aangaande namen en titels die toegevoegd kunnen zijn om het verhaal te verduidelijken en foute dateringen toevoegen aan de tekst.¹⁵⁷ De papyri, hoewel handig, zijn evenmin genoeg om tegen een viering in de winter te pleiten, aangezien geen een exacte datering van de viering van de Ptolemaieia geeft en de organisatie ervan niet op korte tijd te beslechten was.¹⁵⁸ De verschillende voorgestelde dateringen voor deze processie zijn bijgevolg de volgende:

V. FOERTMEYER, 91-98.	Tussen december 275 en februari 274
P.T. KEYSER, 42; 44-45.	Tussen 28 november 279 en 2 januari 278
R. HAZZARD, <i>Imagination</i> , 31.	Winter 263/2 ¹⁵⁹

¹⁵² Id., *Imagination*, 67; CH. BENNETT, ‘Berenike I’.

¹⁵³ V. FOERTMEYER, ‘The Dating of the Pompe’, 90-91; CH. BENNETT, ‘Berenike I’.

¹⁵⁴ De vermelding van Αιθιοπες δωροφόροι (V 201 a) zou erop kunnen wijzen dat deze processie plaats had na Ptolemaios II’s eerste expeditie naar het zuiden, maar het is ook mogelijk dat hij tevoren al tribuut kreeg.

¹⁵⁵ Venus: V. FOERTMEYER, ‘The Dating of the Pompe’, 91-93; Venus en Mercurius: P.T. KEYSER, ‘Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II’, 37-40; Canopusster: R. HAZZARD, *Imagination*, 35-36; R.A. HAZZARD en M.P.V. FITZGERALD, ‘The Regulation of the Ptolemaieia’, 12; cf. Mart.Cap. 7, 838.

¹⁵⁶ P.T. KEYSER, ‘Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II’, 34-37; CH. BENNETT, ‘Ptolemy I’; F.W. WALBANK, ‘Two Hellenistic processions: A matter of self-definition’, *Scripta Classica Israelica* 15 (1996), 121-122.

¹⁵⁷ Beide titels dateren pas uit de tweede helft van de tweede eeuw v.o.t. L.A. NERWINSKI, *The Foundation Date*, 131-134 gaat er evenwel vanuit dat de datering in midwinter deel was van een verklaring voor het grote aantal bloemen, maar dit rijmt niet met de tekst.

¹⁵⁸ P.T. KEYSER, ‘Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II’, 45.

¹⁵⁹ Hoewel deze datum mogelijk de processie in verband zou brengen met de Tweede Syrische Oorlog of tenminste een extra gelegenheid was om troepen te verzamelen, is deze late datering door het gebrek aan informatie over een cultus voor de ondertussen overleden Arsinoe II zeer twijfelachtig. De Tweede Syrische Oorlog lijkt bovendien

Enkel de datum van Foertmeyer kan met de Eerste Syrische Oorlog verbonden worden, wat ook origineel door Otto gedaan is die er troepenverzameling aan het begin van het conflict in zag, maar later deze these liet varen.¹⁶⁰ Foertmeyer ziet zich evenwel genoodzaakt deze feestelijkheden enkele weken te laten duren, wat misschien nog mogelijk zou zijn in uitzonderlijke gevallen indien sport-, muziek-, en danswedstrijden er mee verbonden werden, maar zeker niet wanneer het gewoon om een πομπή gaat.¹⁶¹ Een dergelijke onderneming vlak voor een inval in Noord-Syria, hoewel chronologisch passend binnen het zojuist voorgestelde schema van het begin van de Eerste Syrische Oorlog, zou terecht als waanzin beschouwd kunnen worden. De kosten van dit feest waren immens en moeten een zware last op de staatskoffers gelegd hebben, zeker met het vooruitzicht op een verder conflict. Bovendien zou dit een duidelijke waarschuwing zijn voor Antiochos I die daardoor meer tijd had om zich voor te bereiden, wat hij volgens het Astronomische dagboek niet gedaan heeft. De overwinning op Magas, of zelfs op de opstandige Galatische huurlingen, kan evenmin een goede reden zijn geweest voor zulke astronomische uitgaven. Magas had zich moeten terugtrekken door een nomadische inval en de Galaten waren uitgehongerd – allesbehalve glorieuze wapenfeiten. Tegelijkertijd was dit eveneens een manier voor Ptolemaios II om zijn macht en welvaart te tonen, een uitdaging aan de gehele hellenistische wereld dat geen rijk zo machtig was als dat van de Ptolemaeën en ineens ook een kans om via θεοροί de loyaliteit van enkele πολεῖς te verzekeren en andere te overtuigen hun banden met het Ptolemaeënrijk te versterken en die met het Seleukidenrijk te laten varen. Als sowieso de gepaste tijd voor de Ptolemaieia, die evenwel zeer onzeker is en allerhande nieuwe chronologische problemen met zich meebrengt, was aangebroken, waarom dan niet ineens van de gelegenheid gebruikmaken om troepen en voorraden te verzamelen in Alexandria voor een invasie van het Seleukidenrijk? Desalniettemin blijft de datering van deze processie van Ptolemaios II nog zeer onzeker en duurt zij volgens de hypothese van Foertmeyer wel heel erg lang. Ondanks de verleiding deze πομπή in te voegen in de hierboven voorgestelde chronologie, zijn er te veel vraagtekens bij haar datering en haar aard. Het staat in ieder geval vast dat zij niets te maken heeft met een viering van het einde van de Eerste Syrische Oorlog.

Een derde element dat naar voren is geschoven als een mogelijk aanwijzing voor een Ptolemaeïsche overwinning in de Eerste Syrische Oorlog is de straatnaam ἀγυῖά Ἀρσινῶς Νείκης (sic.) uit Alexandrië

eerder gepland te zijn geweest door Antiochos II dan door Ptolemaios II, waardoor deze processie hoe dan ook niet binnen een breder militair kader gevat kan worden.

¹⁶⁰ W. OTTO, *Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten: ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Hellenismus*, I, Leipzig en Berlijn, 153; V. FOERTMEYER, 'The Dating of the Pompe', 104; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 83.

¹⁶¹ Plb. XXX 25-26; Athen. V 194 c-195 f; P.T. KEYSER, 'Venus and Mercury in the Grand Procession of Ptolemy II', 33.

die voorkomt in enkele papyri uit de Keizertijd.¹⁶² Tarn veronderstelt dat het hier gaat om de titel 'Lady of Victory' en dat, maar het is veel logischer om in het verlengde van Otto en Eitrem aan te nemen dat het hier gaat om een vereenzelviging van de vergoddelijkte Arsinoe II met (Athena) Nike, te vergelijken met de straatnamen ἀγυιά Ἀρσινόης Χαλκιοίκου, Ἐλευσινίας, Εὐεργέτιδος, Σφζούσης. Δωτείρης, Τελείας.¹⁶³ Deze namen kunnen mogelijk een historische basis hebben, naast een louter theologische of ideologische, maar volstaan niet om daadwerkelijk historische gebeurtenissen te bepalen. Welke Hellenistische koning zou zichzelf (via zijn vrouw) immers presenteren als verliezer?

Ondanks al deze bezwaren is het verleidelijk om Ptolemaios II als de overwinnaar van de Eerste Syrische Oorlog te beschouwen, misschien niet noodzakelijk door nieuwe gebiedswinst, maar wel omdat hij in staat was de gebieden die hij kort na de dood van Lysimachos en Seleukos I bemachtigd had te behouden en zijn positie in Klein-Azië te versterken. Hoewel al enkele stappen gezet waren door zijn vader Ptolemaios I, was het Ptolemaios II die een nieuwe dimensie gaf aan het Ptolemaeïsche rijk en door zijn controle over de Klein-Aziatische kusten en de Cycladen de Ptolemaeïsche controle over het westelijke gedeelte van de Middellandse Zee bevestigde en later zelfs in staat was zijn macht te doen gelden tot in de Bosporos.¹⁶⁴ Niet alleen slaagde erin, de opstand van Magas niettegenstaande, zijn controle over het rijk van zijn vader te bevestigen en het zelfs uit te breiden, maar hij lijkt ook beseft te hebben dat de tijd van de grote Diadochenoorlogen waarin een hele regio met één veldslag van heerser kon wisselen samen met hen verdwenen was. Antiochos I was daarentegen, ondanks de kracht van het Seleukidische leger en zijn successen in zijn Coele-Syrische campagne, niet in staat de veroverde gebieden te behouden en zag zich gedwongen de oude grens van de Eleutherosrivier te aanvaarden. Dit betekent natuurlijk niet dat hij onderdeed voor Ptolemaios II, want in tegenstelling tot Philadelphos had hij bij zijn opstijgen naar de absolute macht een bebloede diadeem moeten aanvaarden en bestond zijn erfenis uit talloze conflicten in Klein-Azië verergerd door de terreur van de Galaten.¹⁶⁵

Ondanks het gebrekkige bronnenmateriaal en alle problemen en risico's die ermee verbonden zijn, is het mogelijk te stellen dat er twee Eerste Syrische Oorlogen waren. Een oorlog die op het land, in Coele-Syria werd uitgevochten, waarin Antiochos I duidelijk de bovenhand had, en een oorlog die via de zee, aan de kusten van Klein-Azië werd uitgevochten, waarin Ptolemaios II zegevierde. De grens tussen hun

¹⁶² TM 9458; BGU 4 1084; Chrest. Wilck. 146 r. 22-23; TM 17394= PSI 12 1223 r. 9-10; TM 17395; PSI 12 1224 r. 9; TM 17970; SB 5 7555 r. 10; S. EITREM, 'A Greek Papyrus concerning the Sale of a Slave', *The Journal of Egyptian Archaeology* 17.1 (1931), 44-47; W.W. TARN, 'The date of Milet I, iii, no. 139', *Hermes* 65 (1930), 453; W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 271.

¹⁶³ W. OTTO, 'Zu den syrischen Kriegen der Ptolemäer', *Philologus* 86 (1931), 414; S. EITREM, 'A Greek Papyrus concerning the Sale of a Slave', 45; TM 14704; SB 16 13059 r. 7; TM 1548; P.Lond. 7 1986 r. 13; 15; TM 17247; PSI 13 1325 r. 7; TM 7883; P.Sijp. 45; SB 20 14659 r. 28; TM 5434; P.Tebt. 3 2 879 r. 5-6; 15; TM 18864; SB 3 7239 r. 17-18; TM 27465; SB 14 11388 r. 7; TM 16260; SB 16 12527 r. 15-16.

¹⁶⁴ Steph. Byz. s.v. Ἄγκυρα; Memnon FGrHist. 434 F 1, 14; 17; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 91-94.

¹⁶⁵ Cf. Plb. V 42, 7.

rijken was nu bestendig en vrede heerste tussen de Epigonen. De vraag was alleen hoe lang deze zou duren.

5 De Tweede Syrische Oorlog

5.1 Het interbellum syricorum

Het interbellum tussen de Eerste en de Tweede Syrische Oorlog was allesbehalve een rustige periode voor beide rijken. Ptolemaios II begon relatief snel een conflict met Antigonos Gonatas wat zou uitlopen tot een jarenlange oorlog en een merkbare verzwakking van het Ptolemaeïsche rijk, terwijl het Seleukidische rijk achtereenvolgens onder Antiochos I en Antiochos II geplaagd werd door familiale problemen, en conflicten en opstanden aan de grenzen van het rijk. De Eerste Syrische Oorlog had de sterke en de zwakke punten van zowel het Ptolemaeïsche als van het Seleukidische rijk getoond en ook ineens bepaald waar het vervolg van hun conflict zou plaatsvinden. De Ptolemaeïsche vloot was tegelijkertijd het grootste wapen van Ptolemaios II en tegelijkertijd zijn grootste zwakte, want diegene die haar kon verslagen, kon de zwakte van het rijk aantonen en een sterk signaal geven aan haar meest afgelegen bezittingen en grootste vijanden. Antiochos I en II hadden ondertussen geleerd dat een invasie van Coele-Syria kostelijk was en niets nieuws opleverde, terwijl Ptolemaios' Klein-Aziatische bezittingen veel zwakker stonden tegenover het machtige Seleukidische leger. Hoewel zij niet opgewassen waren tegen de Ptolemaeïsche vloot konden zij op het juiste moment van haar afwezigheid of verzwakking profiteren om hun westelijke gebieden uit te breiden. Hoe groter de expansie van het Ptolemaeïsche rijk, hoe meer haar vijanden elkaar begonnen te ondersteunen en zelfs begonnen samen te werken (idem voor elk ander Hellenistisch rijk).

5.1.1 Het Ptolemaeïsche rijk

A. Ptolemaios II en de Chremonidische Oorlog

Hoewel de Eerste Syrische Oorlog relatief goed geëindigd was voor Ptolemaios II, bleef hij niet lang op zijn lauweren rusten. In 268 sloot hij al via decreet een bondgenootschap met Athene, Sparta, en de andere Griekse steden tegen Antigonos II Gonatas de nieuwe koning van Makedonië die er eindelijk in geslaagd was de rust in het door burgeroorlogen en invasies geplaagde noordelijke koninkrijk terug te laten keren. Het decreet verbergt niets van de intenties van de bondgenoten, geïnspireerd door de Atheense politicus Chremonides.¹⁶⁶ Net zoals de Atheners en de Spartanen zich ooit, gesteund door hun bondgenoten, verzet hadden tegen πρὸς τοὺς καταδουλοῦσθαι τὰς πόλεις (de Perzen), spraken zij nu af in gelijkaardige omstandigheden zich te verzetten tegen το[ὺς κ]αταλύειν ἐπιχειροῦντας τοὺς τε νόμους καὶ τὰς πατρίους ἐκάστοις πολιτείας (Antigonos II Gonatas) met de steun van Ptolemaios II. Opnieuw toont Ptolemaios II zich en wordt hij getoond als verdediger en bestraffer van de opvolgers van de Perzen, hier niet de geografische, maar de geestelijke. Bovendien doet hij dit volgens waarden van zijn

¹⁶⁶ TM 788674; SEG XXXIII 112; XLI 52; IG II³.1 912.

voorouders en zijn, ondertussen vermoedelijk overleden, zus. Ongetwijfeld hoopten zowel de Atheners als de Spartanen hun oude vrijheid en machtspositie terug te winnen, terwijl Ptolemaios II zijn kans zag het Antigonidenrijk te verzwakken en tegelijkertijd zijn eigen machtspositie rond de Egeïsche Zee uit te breiden.

De realiteit was iets minder rooskleurig en na zes lange jaren van oorlog lag het resultaat voor alle bij het decreet betrokken partijen ver van hun intenties. De Spartaanse koning Areus was in 265 in een veldslag bij Korinthe verslagen en gedood door Antigonos Gonatas (Pomp.Trog. *Prol.* XXVI; Diod.Sic. XX 29, 1; Plut. *Agis* 3, 7), waarmee een einde kwam aan de Spartaanse deelname. Athene was, ondanks een vredesverdrag met Antigonos in 263 (Polyaen. *Strat.* 4, 6, 20), na zijn overwinning op Alexander II de koning van Epirus (Iust. XXVI 2, 9-3, 1; Porphyrios van Tyros FGrHist. 260 F 31, 4), belegerd en verslagen (Apollodoros van Athene FGrHist. 244 F 44; Polyaen. *Strat.* 4,20; Paus. III 6, 6). De macht van de πόλις was voor eens en voor altijd gebroken en Antigonos legerde een garnizoen op de Mouseionheuvel, mengde zich in de benoeming van de στρατηγοί, en stelde een ἐπιστάτης aan (SEG III 122). En Ptolemaios II? Hoewel zijn deelname aan de Chremonidische oorlog door middel van zijn generaal Patroklos vaak miskend is, lijkt deze desalniettemin beperkt te zijn gebleven.¹⁶⁷ Er zijn evenwel een aantal zeeslagen bekend uit deze periode die mogelijk met de Chremonidische oorlog te verbinden zijn, maar deze zullen pas later besproken worden omwille van hun moeizame datering. Het is evenwel belangrijk te beseffen dat Ptolemaios II ook andere gebieden, grenzen, en vijanden had en hij van Seleukos I's lot geleerd moet hebben dat Τύχη vorsten niet spaarde. Het zijn deze gebieden en grenzen, met name diegene in Klein-Azië, waar de oorsprong en impact van de Tweede Syrische Oorlog terug te vinden zijn. Bijgevolg is het nodig hun toestand even te schetsen.

B. Milete en “de zoon”

In het vorige hoofdstuk is al duidelijk gemaakt dat Ptolemaios II na de dood van Seleukos I van de gelegenheid gebruik maakte om Milete en Samos aan zijn bezittingen toe te voegen. Door zijn positie in Klein-Azië te versterken vergrootte Ptolemaios II niet alleen zijn territorium, maar ook de actieradius van zijn vloot en bijgevolg zijn invloed op de omliggende regio's. De Ptolemaeïsche expansie hield dan ook niet op in de jaren na Seleukos I dood en conflicten zoals de Eerste Syrische en de Chremonidische Oorlog versterkten alleen maar de noodzaak aan een expansie van en stevige controle over deze gebieden. Zijn plannen dreven hem meer en meer noordwaarts waar Ephesos (TM Geo 648) circa 268 in zijn handen viel.¹⁶⁸ Ephesos had jarenlang aan Lysimachos toebehoort die zelfs zo ver ging de stad te hernoemen naar zijn (tweede) vrouw Arsinoe II (Strab. XIV 1, 21), maar na zijn dood had de pro-

¹⁶⁷ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 271-281; TM 47865; I.Creticae 3, 4 2; OGIS 1 45; TM 7732; I.Creticae 1, 22 4; SEG XLV 1328; TM 47910; OGIS 1 44; IG 12, 3 320; TM 47868; IG 12, 5 1061; Paus. III 6, 5-6; Phylarchos FGrHist. 81 F 1.

¹⁶⁸ I.Labraunda 114-120; SE 685; SE 218.

Seleukidische factie de macht gegrepen en de poorten geopend voor het leger van Seleukos I (Polyaen. *Strat.* 8, 57). Hoewel het begin van een brief van een koning Antiochos aan de inwoners van Ephese teruggevonden is, zijn er geen aanwijzingen voor een Seleukidische overheersing over de stad (OGIS 224; Welles RC 17). Het is ook mogelijk dat Ptolemaios II verschillende steden van de Ionische Bond trachtte te overreden, aangezien zij in deze periode via decreet hun trouw aan het Seleukidische koningshuis bevestigden en hun wens op lokale autonomie en het behoud van hun democratieën herhaalden.¹⁶⁹

Teneinde zijn gezag over deze gebieden te versterken stelde Ptolemaios II de enigmatische Ptolemaios “de zoon” aan als lokale bestuurder circa 262 in een periode waarin *πολέμων καταλαβόντων πολλῶ[v] καὶ μεγάλων ἡμᾶς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ τῶν [ἐ]ναγντίων ἐ[πι]πλευσάντων ἐπὶ τῆμ πόλιν ἡμῶν*, wat hoogstwaarschijnlijk verwijst naar de aanvallen van de Galaten en Antigonos Gonatas.¹⁷⁰ Het belang van deze “zoon” binnen het Ptolemaeïsche rijk kan moeilijk overschat worden, aangezien hij als sinds midden 267 (TM 121853; P.Sorb. 3, 71) als coregent optrad voor Ptolemaios II en naast de koning verscheen in inscripties en in teksten.¹⁷¹ Ondanks zijn prestigieuze positie zou hij enkele jaren later in opstand komen tegen het Ptolemaeïsche gezag en zo onbedoeld de basis leggen voor de Tweede Syrische Oorlog. Vooraleer zijn daden besproken kunnen worden, is het evenwel nodig in te gaan op de vraag wie hij eigenlijk was.

In de loop der tijd zijn er verschillende voorstellen geweest om de identiteit van deze Ptolemaios te verklaren, bemoeilijkt door het gebrek aan originaliteit aangaande mannennamen in de Ptolemaeïsche dynastie – zelfs de Seleukiden konden nog kiezen tussen twee namen –, zoals de latere Ptolemaios III, een onbekende, oudere zoon van Ptolemaios II en Arsinoe I, een onbekende zoon van Ptolemaios II en Arsinoe II, een bastaardzoon van Ptolemaios II, waarschijnlijk Ptolemaios zoon van Andromachos, of Ptolemaios, de zoon van Lysimachos en Arsinoe II.¹⁷² Enkele van deze veronderstellingen kunnen al

¹⁶⁹ OGIS 222; I.Priene 507; I.Erythr. 504; F. PIEJKO, ‘Decree of the Ionian League in Honor of Antiochus I, ca 267-262 B. C.’, *Phoenix* 45. 2 (1991), 126-147; cf. J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 119.

¹⁷⁰ *terwijl vele en grote oorlogen ons hebben overvallen zowel over land als over zee en vijanden onze stad hebben aangevallen met een vloot (eigen vertaling)*. TM 7733; I.Milet I 3, 139; Welles, RC, 14.

¹⁷¹ Voor een volledige lijst van alle attestaties zie: W. HUSS, ‘Ptolemaios der Sohn’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 121 (1998), 229-234.

¹⁷² Ptolemaios III: K.J. BELOCH, *Griechische Geschichte*, IV.2, 186-190; W. OTTO, *Beiträge*, 78; H. BENGTSON, *Strategie*, III, 156; K. BURASELIS, ‘Kronprinzentum und Realpolitik. Bemerkungen zur Thronanwartschaft, Mitregentschaft und Thronfolge unter den ersten vier Ptolemäern’, *Gerión Anejos* 9 (2005), 94-99; onbekende zoon Ptolemaios II en Arsinoe I: E. BEVAN, *The House of Ptolemy*, II,66; PH. DERCHAIN, ‘Une mention méconnue de Ptolémée “Le Fils”’, 36; J.A. TUNNY, ‘Ptolemy “The Son” Reconsidered: Are There Too Many Ptolemies?’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 131 (2000), 83-92; bastaardzoon: M.D. GYGAX, ‘Zum Mitregenten des Ptolemaios II. Philadelphos’, 54; J. CRAMPA, *Labraunda, Swedish Excavations and Researches*, III.1, Lund, 1969, 98-120; C. RAVAZZOLO, ‘Tolomeo figlio di Tolomeo II Filadelfo’, *Studi ellenistici* 8 (1996), 123-143; Ptolemaios, zoon van Lysimachos: C.F. LEHMANN-HAUPT, ‘Hellenistische Forschungen: Seleukos’, 389-390; W.W. TARN, ‘The First Syrian War’, 160-161; C.B. WELLES, *Royal Correspondance*, 75-76; W. HUSS, ‘Ptolemaios der Sohn’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 121 (1998), 229-250; W. HUSS, ‘Noch einmal: Ptolemaios der Sohn’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 149 (2004), 232; M.L. SKUSE, ‘Coregency in the Reign of Ptolemy II: Findings from the Mendes Stela’, *The Journal of Egyptian Archaeology* 103.1 (2017), 89-101; CH. BENNETT,

direct verworpen worden. Ten eerste is er geen enkele bron die iets zegt over een oudere broer van Ptolemaios III. Integendeel Ptolemaios had slechts drie wettelijke kinderen met Arsinoe I: Ptolemaios III, Lysimachos, en Berenike (Schol. Theokritos 17, 128). Ten tweede bevestigen zowel een scholiast bij Theokritos (17, 128), als Pausanias dat Ptolemaios en Arsinoe II geen kinderen hadden en zouden bij een *damnatio memoriae* ook andere sporen van “de zoon” zijn uitgewist, zoals zijn attestatie in de Mendes-stèle of in Griekse inscripties.¹⁷³ Bovendien zou een dergelijke zoon veel te jong zijn voor dergelijke functies.¹⁷⁴ Ten derde is het zeer onwaarschijnlijk dat Ptolemaios II een bastaardzoon zou aanstellen als medeheerser en dergelijke autoriteit over Klein-Azië zou verlenen. De seksuele escapades van deze vorst mogen dan wel uitvoerig betuigd zijn (Athen. XIII 576 e-f; Polyaen. FGrHist. 234 F 4), maar gezien al de moeite die hij stak in het vestigen van een dynastieke cultus is het onwaarschijnlijk dat hij zijn werk teniet zou doen door een dergelijke beslissing zo kort na de dood van Arsinoe II.¹⁷⁵ De benoeming van deze zoon als “hij die is op de naam van diegene die hem verwekt heeft” (*nty hr rn n wt sw*) in de Mendes-stèle (r. 19) is bovendien geen indicatie van een biologische relatie, maar een deel van de koninklijke ideologie waarin zoon op vader en dochter op moeder volgt.¹⁷⁶ Het is bijgevolg evenmin nodig dit te beschouwen als een aanpassing van de tekst om Ptolemaios “de zoon” te vervangen door Ptolemaios III bij een later bezoek van de koning aan Memphis.¹⁷⁷

Twee mogelijkheden blijven nog open. Enerzijds is het mogelijk dat deze zoon niemand anders is dan de latere Ptolemaios III, anderzijds kan “de zoon” Ptolemaios de zoon van Lysimachos en Arsinoe II geweest zijn. Ptolemaios III lijkt een goede kandidaat. Hij was de oudste zoon van Ptolemaios II en Arsinoe I, en langs moederskant ook de kleinzoon van Lysimachos wat zijn aanspraak op diens territoria bevestigde. Zijn aanspraken op de troon waren echter niet zo sterk als algemeen aangenomen. Zijn moeder was opzijgeschoven omwille van of onder het voorstel van een samenzwering en hijzelf lijkt ook het grootste deel van zijn jeugd op het eiland Thera besteed te hebben (TM 47940; IG XII 3 464) waarna hij zichzelf consequent presenteerde als zoon van Arsinoe II (TM 6374; cf. infra).¹⁷⁸ Bovendien moet het huwelijk tussen zijn ouders te dateren zijn tussen Ptolemaios II’s benoeming tot mederegent van zijn vader ca. 285 en de slag bij Kouropedion waarin Lysimachos overleed, waardoor hij bij zijn

‘Ptolemy “The Son”’, *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/nios_i_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.

¹⁷³ W. HUSS, ‘Ptolemaios der Sohn’, 237; M.L. SKUSE, ‘Coregency in the Reign of Ptolemy II’, 90; J.A. TUNNY, ‘Ptolemy “The Son”’, 89; C. RAVAZZOLO, ‘Tolemeo figlio di Tolemeo II Filadelfo’, 124.

¹⁷⁴ J.A. TUNNY, ‘Ptolemy “The Son” Reconsidered’, 84; R.B. WELLES, *Royal Correspondance*, 71-73.

¹⁷⁵ W. HUSS, ‘Ptolemaios der Sohn’, 239; Id., ‘Noch einmal: Ptolemaios der Sohn’, 232; J.A. TUNNY, ‘Ptolemy “The Son”’, 86.

¹⁷⁶ Cf. supra; H. DE MEULENAERE, ‘De stele van Mendes’, 62; PH. DERCHAIN, ‘Une mention méconnue de Ptolémée “Le Fils”’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 61 (1985), 35-36; M.L. SKUSE, ‘Coregency in the Reign of Ptolemy II’, 92; W. HUSS, ‘Noch einmal: Ptolemaios der Sohn’, 232; cf. P. CLÈRE, *La porte d’Évergète à Karnak* (Mémoires de l’Institut français d’archéologie orientale, 84), II, Caïro, 1961, Pl. 43.

¹⁷⁷ W. CLARYSSE, ‘A Royal Journey in the Delta in 257 B.C. and the Date of the Mendes Stele’, *Chronique d’Égypte* 82 (2007), 201-206.

¹⁷⁸ CH. BENNETT, ‘Ptolemy III’, *The Ptolemaic dynasty* (http://instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemy_iii_fr.htm). Geraadpleegd op 24 juni 2020.

benoeming tot mederegent slechts een tiener geweest moet zijn.¹⁷⁹ Een dergelijke maatregel is echter niet ondenkbaar en het is goed mogelijk dat Ptolemaios II al vroeg voorbereidingen trof voor een eventueel overlijden, zelfs al was hij nog maar eenenveertig jaar oud. Het is evenmin onmogelijk dat Ptolemaios II zijn zoon zou vergeven na een opstand en hem zou toelaten zijn vroegere positie met een onderbreking – een regentschap in Cyrenaica is sterk te betwijfelen – terug op te nemen, hoewel onwaarschijnlijk.¹⁸⁰ Ptolemaios II stond niet direct bekend voor zijn vergevingsgezindheid, hoewel hij vrede gesloten had met Magas en Ptolemaios Keraunos, en hij had nog een andere zoon, Lysimachos (Schol. Theokritos 17, 128), dus er was geen dwang om Ptolemaios III als enige erfgenaam te sparen.¹⁸¹ Het grootste probleem met deze theorie is bovendien dat Ptolemaios III geen reden had om tegen zijn vader in opstand te komen, wat wel degelijk het geval was bij “de zoon” zoals Pompeius Trogus (*Prol.* 26) benadrukt.¹⁸² Waarom zou hij immers heel zijn erfenis weggooien in de hoop een gedeelte van Klein-Azië voor zich te winnen? Als biologische zoon van Ptolemaios II liep hij minder risico opzij te worden geschoven dan een bastaardzoon of een adoptiefzoon en hoewel Ptolemaios II verzwakt was door de Tweede Syrische Oorlog, had hij geen hoop de troon op zijn vader te veroveren. Enkel de Suda (s.v. Καλλιμαχος) wijst hem een regeerperiode vanaf 270 toe, maar aangezien “de zoon” pas van af 267 verschijnt als medeheerser is er geen reden om deze passage te vertrouwen.¹⁸³

Ptolemaios, de zoon van Lysimachos blijft bijgevolg over. Niet alleen was hij de zoon van Lysimachos, de oude heerser over Klein-Azië en Makedonië, maar hij was ook ontkomen aan de moord op zijn broers en was naar het Illyrische koninkrijk gevlucht vanwaar hij ongetwijfeld gesterkt door de laatste vertrouwelingen van Lysimachos geprobeerd had Makedonië te heroveren (Diod.Sic. XXII 4; Georg.Syncell. *Chron.* 507; Pomp.Trog. *Prol.* 24). Deze Ptolemaios was dus een ervaren generaal met vermoedelijk ook enige administratieve capaciteiten en als zoon van Lysimachos en Arsinoë II, en vermoedelijk ook bekende van de elite van verschillende Klein-Aziatische steden, waren zijn aanspraken en aanzien veel groter dan dat van de kleinzoon van Lysimachos, die zich voor zijn aanspraken enkel kon beroepen op zijn aan de kant geschoven moeder. Hij had bovendien veel meer redenen om in opstand te komen. Huss veronderstelt dat Ptolemaios II hem had aangesteld als mederegent en later als bestuurder over een gedeelte zijn Klein-Aziatische bezittingen omdat hij hoopte in de Chremonidische Oorlog zijn aanspraken te doen gelden en mogelijk zelfs in de verre toekomst de tronen van Egypte te verenigen.¹⁸⁴ Ptolemaios II's beperkte inzet in dit conflict doet evenwel uitschijnen dat zijn ambities beperkter waren. Als Ptolemaios II al politieke doeleinden had door de benoeming van

¹⁷⁹ M.L. SKUSE, 'Coregency in the Reign of Ptolemy II', 91.

¹⁸⁰ W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 236; J.A. TUNNY, 'Ptolemy "The Son"', 84-86.

¹⁸¹ W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 243; M.D. Gygas, 'Zum Mitregenten des Ptolemaios II. Philadelphos', 49.

¹⁸² M.L. SKUSE, 'Coregency in the Reign of Ptolemy II', 91-92.

¹⁸³ M.L. SKUSE, 'Coregency in the Reign of Ptolemy II', 91. Hoewel Ptolemaios III bovendien het begin van zijn regering niet dateert volgens dit coregentschap, is dit geen overtuigend argument. J.A. TUNNY, 'Ptolemy "The Son" Reconsidered', 84; R.B. WELLES, *Royal Correspondance*, 76; W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 236.

¹⁸⁴ W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 238.

Ptolemaios, zoon van Lysimachos, dan zullen deze eerder gelegen hebben in zijn plannen om zijn rijk via de kusten tot aan de Bosporos uit te breiden. Deze plannen faalden echter door de verzwakking van het Ptolemaeïsche rijk in de Chremonidische Oorlog, waardoor ook ineens de vooruitzichten van Ptolemaios, zoon van Lysimachos, in het gedrang kwamen en de verleiding om een eigen rijk te stichten toenam.¹⁸⁵ Hij was dan wel de zoon van de vergoddelijkte Arsinoe II, maar Ptolemaios III kon zich beroepen op een afstamming van Ptolemaios I en Berenike I, beiden ondertussen ook vergoddelijkt, en had als biologische zoon van Ptolemaios II en adoptiefzoon van Arsinoe II sterkere aanspraken op de Egyptische troon. Ptolemaios, zoon van Lysimachos, lijkt desalniettemin het conflict te hebben overleefd en herrijst als lokale dynast van Telmessos, onder Ptolemaeïsch gezag, dat later vermoedelijk ook onder zijn erfgenamen bewaard bleef (TM 113276; TAM 2.1 1; SEG 52 1753; OGIS I 55; TM 49873; SEG XXVIII 1224).¹⁸⁶ De meest logische verklaring is dat hij na zijn verdrijving uit Milete snel vrede zocht met zijn adoptievader en tegelijkertijd met zijn autoriteit ook zijn aangenomen patroniem opgaf. Hij stierf dus niet in Ephesos, vermoord door zijn Thrakische huurlingen (Athen. XIII 593 a-b), zoals vroeger soms gedacht werd.¹⁸⁷ Dit was een andere Ptolemaios, vermoedelijk een bastaardzoon van Ptolemaios II bij Bilistiche (Plut. *Mor.* 753 e-f; TM 62517; P.Oxy. XVII 2082; Paus. V 8, 11; Suda s.v. Σωτάδης, die later geadopteerd was door haar echtgenoot Andromachos (TM 63505; P.Haun. 1 6), wat blijkt uit zijn beschrijving als Πτολεμαῖος ἐπίκλησιν Ἀνδρόμαχου en naast militaire ook religieuze functies bekleedde (TM 933; P.Cair. Zen. 2 59289).¹⁸⁸ Hoewel Huss van Ἀνδρόμαχου Ἀνδρόμαχος maakt in en deze titel verbindt met de slag bij Andros (zie infra), lijkt het raar om van een Ptolemaeïsche nederlaag een epitheton te maken en presenteert de eponieme priester zich duidelijk als een zoon van Andromachos.¹⁸⁹

Miletos, Ephesos, en de Ionische kust, net zoals het grootste deel van Caria, waren bijgevolg veilig in Ptolemaeïsche handen, ondanks aanvallen over land en over zee. Voorlopig bleven deze gebieden trouw aan Ptolemaios II, hoewel de zoon van Lysimachos later zijn kans op onafhankelijkheid zou wagen. Ptolemaios II controleerde dan ook de Cycladische eilanden vanwaar zijn vloot elke vorm van opstand kon onderdrukken.¹⁹⁰

¹⁸⁵ W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 238; Id., *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 282; C.F. LEHMANN-HAUPT, 'Hellenistische Forschungen: Zur attischen Politik vor dem chremonidischen Kriege', *Klio* 3 (1903), 390; C. RAVAZZOLO, 'Tolemeo figlio di Tolemeo II Filadelfo', 127.

¹⁸⁶ W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 246.

¹⁸⁷ C.B. WELLES, *Royal Correspondance*, 75; P. FRASER, 'A New Date for the Battle of Andros?', 118; A.N. OIKONOMIDES, 'The Death of Ptolemy "The Son" at Ephesos and P.Bouriant 6', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 56 (1984), 148-150; K. BURASELIS, 'Kronprinzentum und Realpolitik', 94; C. RAVAZZOLO, 'Tolemeo figlio di Tolemeo II Filadelfo', 128; J. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 120-121.

¹⁸⁸ J.A. TUNNY, 'Ptolemy "The Son" Reconsidered', 87-88; N.G.L. HAMMOND en F.W. WALBANK, *A History of Macedonia*, III, Oxford, 1988, 592.

¹⁸⁹ W. HUSS, 'Ptolemaios der Sohn', 243-248; cf. A. MOMIGLIANO en P. FRASER, 'A New Date for the Battle of Andros? A Discussion', *The Classical Quarterly* 44.3 (1950), 112; 118; M.D. GYGAX, 'Zum Mitregenten des Ptolemaios II. Philadelphos', 55-56.

¹⁹⁰ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 282 veronderstelt dat de Τάχος zoon van Γονγύλος die in 262/1 optreedt in Milete als stephanophoor eigenlijk een Egyptenaar genaamd Dd-Ḥrw ("Horus zegt ...") is en mogelijk

C. De Eilandenbond

Hoewel de exacte oorsprong van de Eilandenbond de afgelopen jaren in twijfel is getrokken, moet haar ontstaan te dateren zijn aan het begin van de derde eeuw v.o.t., oftewel onder Antigonos Monophthalmos en Demetrios Poliorketes (Diod.Sic. XIX 62, 9), oftewel onder Ptolemaios I die deze eilanden in 308 althans tijdelijk buitgemaakt had op Demetrios Poliorketes (Diod.Sic. XX 37, 1).¹⁹¹ In de daaropvolgende jaren lijkt de Eilandenbond een belangrijk wapen te zijn geweest voor de Ptolemaeën, zowel als noordelijke uitvalsbasis voor hun vloot, als als politiek en religieus centrum van de Ptolemaeïsche invloed in de Aegeïs (TM 47793; IG XII 7 506; Syll.³ 1 390).¹⁹² Verschillende door de Ptolemaeën aangestelde nesiarchen zaten dan ook de Raad van de Bond voor en regelden haar economische aangelegenheden.¹⁹³ Circa 260 lijkt de politieke macht van de Eilandenbond echter drastisch te zijn afgenomen, nesiarchen zijn niet meer geattesteerd en ook de koninklijke giften verdwijnen, vermoedelijk omwille van de Ptolemaeïsche verliezen in de Chremonidische, dan wel de Tweede Syrische Oorlog.¹⁹⁴ Rhodos lijkt van deze gelegenheid gebruik te hebben gemaakt om, slechts tijdelijk, haar macht over deze gebieden te doen gelden, maar de Ptolemaïden lijken snel teruggekeerd te zijn.¹⁹⁵ De Eilandenbond bestreek dan ook een groot aantal steden, waaronder zeker Andros (TM Geo 176), Naxos (TM Geo 1427), Kythnos (TM Geo 1204; TM 47793; IG XII 7 506; Syll.³ 1 390), Amorgos (TM Geo 3592), Mykonos (TM Geo 4404; TM 770893; IG XI 4 1041), Keos (TM Geo 1032; TM 776382; IG XII 5 1069), Tenos (TM Geo 3639), Paros (TM Geo 1613; TM 47829; CIG 2 3655; Michel 534), Ios (TM Geo 906), en mogelijk Syros (TM Geo 15760), Siphnos (TM Geo 2143), Icaria (TM Geo 34101), Cimolos (TM Geo 1105), Melos (TM Geo 15751), Nisyros (TM Geo 3410), Rhenea (TM Geo 2051), en Seriphos (TM Geo 33240).¹⁹⁶

te verbinden met een Egyptische familie die vroeger met de Perzen gecollaboreerd had. Cf. W. HUSS, 'Ägyptische Kollaborateure in persischer Zeit', *Tyche* 12 (1997), 138. Zowel de naam Tachos als de naam Gongylos verschijnen evenwel te frequent als gewone Griekse namen om hen te verbinden met een Egyptische oorsprong.

¹⁹¹ A. MEADOWS, 'The Ptolemaic League of Islanders', *The Ptolemies, the Sea and the Nile: Studies in Waterborne Power*, K. BURASELIS, M. STEFANOÛ, en D.J. THOMPSON red., New York, 2013, 19-37; I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 141-142; G. REGER, 'The Political History of the Kyklades 260-200 B.C.', *Historia* 43.1 (1994), 32-33; 39-40.

¹⁹² IG I³ 52; Syll.³ 91; cf. TM 770265; IG XI 2 158; SEG III 360; A. MEADOWS, 'The Ptolemaic League of Islanders', 33; cf. 20.

¹⁹³ Bacchon: TM 7717; OGIS 2 773; IG XII 5 1004; SEG XL 1543; cf. TM 7718; IG II² 650; SEG XLV 102; XXVIII 55; Syll.³ 1 367; Apollodoros: TM 43858; SEG III 633; IG XI 2 161; cf. TM 47829; CIG 2 3655; Michel 534; I.Delos 338 Bb 24; Hermais: TM 47667; IG XI 2 287; SEG III 650; cf. I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', 150-153; 157; W.W. TARN, 'Nauarch and Nesiarch', *The Journal of Hellenic Studies* 31 (1911), 251.

¹⁹⁴ A. MEADOWS, 'The Ptolemaic League of Islanders', 38; I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', 159-160; G. REGER, 'The Political History of the Kyklades 260-200 B.C.', 33-34.

¹⁹⁵ TM 6347 (cf. infra); TM 770974; IG XI 4 1128; TM 770462; IG XI 4 596; TM 770981; IG XI 4 1135; TM 770979; IG XI 4 1133; TM 770447; IG XI 4 580; TM 770230; IG XI 2 116; IG XI 2 287; TM 47667; IG XI 2 287; G. REGER, 'The Political History of the Kyklades 260-200 B.C.', 34; 41-46.

¹⁹⁶ A. MEADOWS, 'The Ptolemaic League of Islanders', 36; I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 158. Er is een groot debat over de vraag of Samos deel uitmaakte van de Eilandenbond, maar het volstaat hier te zeggen dat Samos zich in deze periode nog onder Ptolemaeïsche controle

5.1.2 Het Seleukidenrijk

A. Seleukos en Antiochos II

Het Seleukidenrijk lijkt in tegenstelling tot het Ptolemaeënrijk een relatief rustige periode gekend te hebben. Antiochos I's directe focus lijkt verschoven te zijn naar de pacificatie en de opbouw van de kerngebieden van zijn rijk. De eerste jaren van zijn regering als koning had hij immers in Klein-Azië doorgebracht, waar hij oorlog na oorlog moest uitvechten. Nu was vermoedelijk het moment aangebroken om zich nog maar eens van de trouw van zijn Babylonische onderdanen te verzekeren en hen te belonen voor hun steun en bijdrage tijdens de Eerste Syrische Oorlog. Op 27 maart 268 begon hij bijgevolg met de restauratie van de Ezida-tempel in Borsippa ter meerdere eer en glorie van de god Nabû die als beloning hem een lange en welvarende heerschappij en succes in zijn oorlogen moest toekennen. Antiochos I is echter niet egoïstisch, want hij verzoekt Nabû ook zijn vrouw Stratonike (ii.26) te beschermen, evenals zijn oudste zoon en erfgenaam Seleukos (ii.2; ii.25).¹⁹⁷

Het is evenwel deze Seleukos die zich een bron van problemen zou tonen voor zijn vader. Iets meer dan twee jaar na zijn eigen troonsbestijging benoemde Antiochos II zijn oudste zoon Seleukos tot medeheerser van zijn rijk (OECT 9 7), een positie die hij tot kort voor oktober 267 (CT 49 115) zou bewaren, vermoedelijk aangezien hij in deze periode terechtgesteld was omdat hij een complot tegen zijn vader beraamd had (Pomp.Trog. *Prol.* 26; Joh.Antioch. FHG Frag. 55). Er is weinig geweten over de exacte omstandigheden van of redenen voor dit complot. Desalniettemin is het opvallend dat een voorlopig ongepubliceerde tekst uit augustus 266 rekent volgens Antiochos I, Seleukos, en Antiochos (II) (BM 55437), wat erop zou kunnen wijzen dat Seleukos op dit moment in opstand of zelfs al gevangengenomen was, maar nog niet terechtgesteld. Daarnaast zijn er ook enkele andere bronnen die foutief gedateerd worden volgens Antiochos I en Seleukos, nadat die laatste al terechtgesteld is.¹⁹⁸ Bovendien is er een Griekse inscriptie uit 268 gedateerd volgens de regering van Antiochos I en Antiochos (II) (I.Stratonikeia 1030; SEG XXX 1278. Hoewel de exacte omstandigheden rond het complot en de dood van Seleukos bijgevolg nog raadselachtig blijven, treedt Antiochos II naar voren als de opvolger van Antiochos I en de nieuwe koning van het Seleukidische rijk.

Op 2 juni 261 is het zover. Antiochos I, zoon van Seleukos I, koning van het Seleukidische rijk laat het leven en zijn zoon Antiochos II wordt koning (CM 4 RO r. 9). De man die meer dan de helft van zijn regering had doorgebracht met het bestrijden van allerhande vijanden is niet meer en een nieuw tijdperk breekt aan. Bij een nieuwe koning hoort ook een nieuwe koningin, en Antiochos II's vrouw was niet

bevond. Herakleia was geen lid. Cf. I.L. MERKER, 'The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders', *Historia* 19.2 (1970), 158.

¹⁹⁷ K. STEVENS, 'The Antiochus Cylinder, Babylonian Scholarship and Seleucid Imperial Ideology', *The Journal of Hellenic Studies* 134 (2014), 68-69.

¹⁹⁸ G.F. ASSAR, 'Some Important Seleucid and Parthian Dates in the Babylonian Goal-Year Texts', *Electrum* 15 (2009), 112-113.

minder machtig dan hem. Laodike I (Euseb. *Chron.* I 251) was immers de dochter van de machtige grootgrondbezitter Achaios, die vermoedelijk een jongere zoon van Seleukos I was.¹⁹⁹

B. De Attaliden

Dit wil niet zeggen dat het Seleukidenrijk geen opstanden kenden. Grensgebieden zoals Klein-Azië en Baktrië bleven immers moeilijk controleerbare plaatsen, waar lokale dynastieën zich konden opbouwen en de hoop koesterden ooit eens onafhankelijkheid te verwerken. De meest succesvolle van deze dynastieën was ongetwijfeld die van de Attaliden in Ionia. Om hun verhaal te begrijpen is het nodig even terug te keren in de tijd naar de regering van Lysimachos. Philetaeros, geboren in Tieion (Strab. XII 3, 8), had zich na de grote Diadochenoorlogen en de ondergang van Antigonos Gonatas aangesloten bij Lysimachos van wie hij de heerschappij over Pergamon (TM Geo 1688) kreeg en de controle over de schatkist daar (Paus. I 10, 4-5; Strab. XIII 4, 1). Omwille van vijandschap jegens Arsinoe II, de vrouw van Lysimachos, en vermoedelijk na de terechtstelling van diens zoon Agathokles, kwam hij in opstand en beloofde zijn trouw aan de invallende Seleukos I (Paus. I 10, 4-5; Strab. XIII 4, 1). Diens levensdraad werd echter kort erna doorgeknipt toen Ptolemaios Keraunos hem vermoordde en het duurde nog even voor Antiochos I zijn gezag over deze regio's liet gelden. In de tussentijd nam de macht en het prestige van de Attaliden geleidelijk toe (TM 842346; OGIS 1 748), hoewel zij officieel het gezag van de Seleukidische koning herkenden en Philetaeros zelfs het lichaam van Seleukos I van Ptolemaios Keraunos gekocht zou hebben om hem eervol te verbranden (App. *Syr.* 63).

Er lijkt echter iets veranderd te zijn bij na de dood van Philetaeros in 263 v.o.t.. Hij werd opgevolgd door zijn neef Eumenes, aangezien hij zelf vanaf zijn jeugd een eunuch was geweest (Paus. I 8, 1; Strabo. XIII 4, 1-2). Strabo (XIII 4, 2) vertelt namelijk over deze Eumenes ὄσπερ καὶ διεδέξατο τὸ Πέργαμον, καὶ ἦν ἤδη δυνάστης τῶν κύκλῳ χωρίων, ὥστε καὶ περὶ Σάρδεις ἐνίκησε μάχῃ συμβαλὼν Ἀντίοχον τὸν Σελεύκου.²⁰⁰ Aangezien Antiochos op 2 juni 261 overleed, is deze gebeurtenis te dateren tussen 263 en 261, waardoor zij voorafgaat aan de latere opstand van Ptolemaios “de zoon”. De reden voor deze opstand is onbekend, hoewel Grainger vermoedt dat Antiochos I op een oorlog had aangestuurd teneinde de macht van de Attaliden in te perken, is het evengoed mogelijk dat Eumenes door de terechtstelling van Seleukos of om een andere reden het Seleukidenrijk verzwakt achtte en trachtte zich officieel

¹⁹⁹ M. WÖRRLE, ‘Antiochos I., Achaios der Ältere und die Galater. Eine neue Inschrift in Denizli’, *Chiron* 5 (1975), 59-88.

²⁰⁰ *die Pergamon ontvangen had, en al meester was van de gebieden errond, zodat hij nadat hij een veldslag gevoerd had Antiochos de zoon van Seleukos bij Sardis overwon (eigen vertaling).* Zo bezaten de Attaliden ook de havenstad Elaia (TM Geo 620). Cf. F. PIRSON, ‘Elaia, der maritime Satellit Pergamons’, *Istanbuler Mitteilungen* 54 (2004), 197-213.

onafhankelijk te maken van het Seleukidische rijk.²⁰¹ Zijn opstand was succesvol en Eumenes sloeg zijn eigen munten, maar hij nam verbazingwekkend genoeg nooit de koningstitel aan.²⁰²

5.2 De Tweede Syrische Oorlog

5.2.1 De Tweede Syrische Oorlog, datering

A. Het begin

<i>Terminus post quem</i>			
Graf dem. Med.Habu 257 r. 1-3: h3.t-sp 26 3bd 3 šmw sw 2	Jaar 26 maand 3 van het oogstseizoen dag 2	24 augustus 258	Zeker
Inname Miletos door Antiochos II	/	258 (?)	Onzeker
Originele tekst	Originele datum	Omgezette datum	Zeker / onzeker

Hoewel het bronnenmateriaal over de Tweede Syrische Oorlog veel spaarzamer is aangaande dateringen, is het desalniettemin mogelijk enige *termini* te bepalen. Een **zekere terminus post quem** is de laatste exact gedateerde attestatie van “de zoon” als mederegent, aangezien deze dateert van voor zijn opstand. Een **onzekere terminus post quem** is de inname van Miletos door Antiochos II ergens in 258. Het is immers onmogelijk te bepalen of de Tweede Syrische Oorlog begon met Antiochos’ aanval op de gebieden van de opstandige Ptolemaios “de zoon” en Timarchos of de echte oorlog pas begon toen Ptolemaios II de Seleukidische verovering van Milete vernam. *Termini ante quem* zijn onmogelijk te bepalen. De Tweede Syrische Oorlog begon voor de vredesverklaring, dat spreekt voor zich, maar militaire operaties zijn nooit gedateerd en de informatie uit het Karnak-ostrakon kan niet gebruikt worden.

²⁰¹ J. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 118. Er is geen reden om aan te nemen dat Eumenes verbonden was met Ptolemaios II. K.J. BELOCH, *Griechische Geschichte*, IV.1, 593.

²⁰² E.g. BMC 31; 43; SNG Fr 1606; 1610 ...

B. Het einde

<i>Terminus ante quem</i>			
TM 770230: [ἐπ' ἄρχων]τος Ἀντιγόνου τοῦ Χαριστίου	Archontschap van Antigonos zoon van Charistios	255 v.o.t.	Onzeker
TM 2042:(ἔτους) λβ Παχῶνς κγ.	(jaar) 32 Pachôn 23	14 juli 253 v.o.t.	Zeker
Originele tekst	Originele datum	Omgezette datum	Zeker / onzeker

Het einde van de Tweede Syrische Oorlog wordt dan weer gekenmerkt door de afwezigheid van *termini post quem*. Een inscriptie uit Delos en een papyrus uit het Zenonarchief verschaffen evenwel twee *termini post quem*. De inscriptie uit Delos zegt dat in **255 v.o.t.** vrede heerste in de omgeving. Hoewel dit slechts een **onzekere terminus post quem** biedt voor het **einde van de Eerste Syrische Oorlog**, is het een **zekere terminus post quem** voor het **einde van de vijandigheden in de Egeïsche Zee** en mogelijk ook voor een vredesverklaring met Rhodos. Een papyrus uit het Zenonarchief maakt duidelijk dat tegen **14 juli 253** de rust teruggekeerd is en het weer mogelijk is ongestoord over zee te reizen, waardoor een **zekere terminus ante quem** vaststaat.²⁰³

5.2.2 De Tweede Syrische Oorlog, evenementen

A. De opstand van Ptolemaios “de zoon”

Ptolemaios, zoon van Lysimachos, verdwijnt als medeheerser van zijn adoptiefvader Ptolemaios II uit het bronnenmateriaal in 259/8 (P.dem.Phil. 15; Graf dem. Med.Habu 257; P.dem.Brus. 4) wanneer hij samen met Timarchos, vermoedelijk een Aetoliër (Front. *Strat.* III 2, 11; Polyæn. *Strat.* 5, 25), in opstand komt tegen het Ptolemaeïsche gezag (Pomp.Trog. *Prol.* 26). De exacte beweegredenen voor zijn afvalligheid zijn een raadsel, al is het niet uit te sluiten dat hij beseftte dat zijn politieke doeleinden vervuld waren nu de strijd met Antigonos Gonatas beëindigd was en het gebied waarover hij heerste veiliggesteld was, terwijl de latere Ptolemaios III als biologische zoon van Ptolemaios II een gewichtige troonpretendent was, en dat hij hoopte een koninkrijk voor zichzelf te stichten in het gebied dat eens zijn biologische vader toebehoord had. Mogelijk werd hij bovendien versterkt in zijn positie door het succes van Eumenes van Pergamon in zijn onafhankelijkheidsstrijd tegen de Seleukiden en de verzwakking van het Ptolemaeïsche leger en de vloot in de recente Chremonidische Oorlog.²⁰⁴ Hoe dan ook besloot hij dat de tijd rijp was voor een politieke verandering.

²⁰³ W. CLARYSSE, ‘A Royal Visit to Memphis and the End of the Second Syrian War’, *Studies on Ptolemaic Memphis* (Studia Hellenistica, 24), J.D. CRAWFORD, J. QUAEGBEUR en W. CLARYSSE, Leuven, 1980, 83-89.

²⁰⁴ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 282.

Het verdere verloop van het conflict is echter raadselachtig, nog meer dan de Syrische Oorlogen zelf, want enkel Frontinus en Polyaeos geven wat informatie over de militaire acties van de huurling Timarchos, zonder datering. Zo vertelt Polyaeos (*Strat.* 5, 25) dat hij met zijn troepen aan wal ging in een dichtbevolkte regio van Klein-Azië en zijn schepen in brand stak, waardoor zij geen andere keus hadden dan de overwinning te behalen of te sterven, wat niet direct handig is aangezien de kust van Klein-Azië een groot aantal steden en dorpen kende en er geen informatie is over het verdere handelen van Timarchos. Enkel Frontinus (*Strat.* III 2, 11) vertelt nog dat hij gekleed in de wapenuitrusting van de vermoorde Charmades, *regis praefectus*, vermoedelijk een nauarch, *in Saniorum portem* (sic.) kon doordringen.²⁰⁵ Hoewel de meeste onderzoeker aannemen dat de tekst hier te emenderen is naar *Samiorum* en Timarchos bijgevolg de haven van Samos innam, verkiezen Hallof en Mileta op basis van de overgeleverde codices de oorspronkelijk lezing - zelfs al zijn er enkele codices waarin *Samiorum* voorkomt – en verbinden zij deze passage met de stad Sane (TM Geo 33924) op Chalkidiki, waarnaar Timarchos gevlucht zou zijn na de val van Milete.²⁰⁶ Een dergelijke hypothese brengt echter het probleem met zich mee dat Charmades in dienst was van een koning Ptolemaios en bijgevolg niet direct welkom zou zijn geweest in een stad die aan de Antigoniden toebehoorde, zeker niet zo kort na de Chremonidische Oorlog. Een andere mogelijkheid is dat Timarchos deze gebieden veroverde toen Ptolemaios Keraunos erover heerste, maar dit zou betekenen dat hij al meer dan twintig jaar als leider van vermoedelijk een huurlingenleger actief was in de Egeïsche Zee. Hoewel dit niet volledig uit te sluiten is, is het onwaarschijnlijk, aangezien dit zou betekenen dat hij oftewel op zeer jonge leeftijd tot deze positie opklom, of deze op voorbij middelbare leeftijd nog behield. Een latere inscriptie uit Samos waarin haar inwoners aan een koning Antiochos vragen hen bepaalde gebieden van Samos' peraiā terug te geven nadat hij deze aan zijn Vrienden geschonken had, kan er eveneens op wijzen dat Timarchos erin slaagde Samos in te nemen.²⁰⁷ Antiochos I zou dan vervolgens wel de peraiā veroverd hebben, terwijl de Ptolemaeën hun macht over het eiland herbevestigden.²⁰⁸ Het is evenwel niet helemaal zeker of deze inscriptie naar Antiochos I dan wel naar Antiochos Hierax verwijst.²⁰⁹

Naast Samos controleerde Timarchos ook Milete als haar tiran (*App. Syr.* 65). Zijn succes was echter van korte duur en de Milesiërs kregen hulp uit onverwachte hoek. Antiochos II, die vermoedelijk in Klein-Azië was gebleven na zijn nederlaag tegen Eumenes en mogelijk tegen de Byzantijnen streed

²⁰⁵ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 283 heeft gelijk wanneer hij oordeelt dat een *clamis* en een *galearis* niet direct te verbinden zijn met een ἐπὶ τῆς πόλεως en er is geen φρούραρχος voor Samos geattesteerd. H. BENGTON, *Strategie*, III, 178.

²⁰⁶ R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possessions*, 80-81; K. HALLOF en CH. MILETA, 'Samos und Ptolemaios III. Ein neues Fragment zu dem samischen Volksbeschluss AM 72, 1957, 226 Nr.59', *Chiron* 7 (1997), 280-281. De notie dat het hier gaat om Milete kan verworpen worden, een dergelijke corrumpering van de oorspronkelijke tekst is uitgesloten. H. BENGTON, *Strategie*, III, 177-178.

²⁰⁷ TM 47792; IG XII 6 1 11; SEG XLIII 1105; SEG I 366; W. ORTH, *Königlicher Machtanspruch und Städtische Freiheit*, 170-171;

²⁰⁸ R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possessions*, 81.

²⁰⁹ K. HALLOF en CH. MILETA, 'Samos und Ptolemaios III.', 281; M.M. AUSTIN, *The Hellenistic World from Alexander tot he Roman Conquest*, Cambridge, 1981, 194.

(Memnon FGrHist. 434 F 1, 15) en de stad Kypsela (TM Geo 40847) veroverde (Polyaen. *Strat.* 4, 16), zag zijn kans schoon en bevrijdde de stad van de tirannie waarvoor hij het epitheton θεός kreeg (App. *Syr.* 65; OGIS 1 225; I.Did. 471).²¹⁰ Veelzeggend is ook dat de stephanophorenlijst van Milete in het jaar 260/59 eindigt, wat erop zou kunnen wijzen dat er met de bevrijding door Antiochos II een nieuwe era aanbrak.²¹¹ Dit was een gevaarlijke zet, want Miletos maakte officieel deel uit van het Ptolemaeïsche rijk en de verovering ervan was een bewuste oorlogsverklaring aan Ptolemaios II. Antiochos II had van de fouten van zijn vader geleerd en beseftte dat een strijd met het Ptolemaeënrijk in Klein-Azië gevoerd moest worden.

Ptolemaios, zoon van Lysimachos, lijkt het er beter vanaf gebracht te hebben. Hoewel er niets geweten is over de exacte gebieden die hij beheerste, ontsnapte hij aan de inname van Miletos en de legers van Antiochos II. Hij onderwierp zich al snel terug aan het gezag van Ptolemaios II. Een blijvende oorlog tussen beiden had geen nut, aangezien Antiochos II er met de prijs vandoor was gegaan. Ptolemaios II spaarde Ptolemaios, mogelijk omdat hij verdere conflicten wilde vermijden, mogelijk uit genegenheid voor de man die zo lang zijn vertrouweling geweest was, en schonk hem Telmessos, waar hij zijn eigen dynastie zou vestigen (TM 113276; TAM 2.1 1; SEG 52 1753; OGIS I 55; TM 49873; SEG XXVIII 1224).²¹² Het kwaad was echter al geschied en Miletos was in Seleukidische handen.

B. De strijd ter land

Hoewel alle voorgaande literatuur over de Tweede Syrische Oorlog gecentreerd is rond het Karnak-ostrakon waarin een expeditie van Ptolemaios II naar Daphnae en verder tot in Noord-Syria besproken zou zijn, is bij de bespreking van dit ostrakon bewezen dat het niets met Ptolemaios II, of enige andere Ptolemaios te maken heeft, maar met een expeditie van Psammetichos I. Dit heeft tot gevolg dat het bronnenmateriaal over de Tweede Syrische Oorlog nog veel spaarzamer is dan vroeger gedacht. Hoewel Porphyrios van Tyros (FGrHist. 260 F 43 = Hier. *Dan.* 6) deze oorlog een groot gewicht en vele veldslagen toekent, is het dus onmogelijk te bepalen om welke redenen hij dit deed, hoewel Porphyrios of Hieronymus hier Ptolemaios II enigszins met Ptolemaios III verward lijkt te hebben.

Desalniettemin is het mogelijk op basis van het bronnenmateriaal enkele vaststellingen te maken over de Tweede Syrische Oorlog. Er was in ieder geval geen sprake van een inval van Antiochos II in Coele-

²¹⁰ K.J. BELOCH, *Griechische Geschichte*, IV.2, 511 maakt van hem en Ptolemaios “de zoon” bondgenoten, maar de vijand van mijn vijand is niet noodzakelijk mijn vriend.

²¹¹ I.Milet I 3, 123; Syll.³ 322; I.Miletos 104; K. BRINGMANN en H. VON STEUBEN, *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*, I, Berlijn, 1995, 324-326; H. KOTSIDU, *TIMH KAI ΛΟΞΑ*, 383-384; W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 282; C.B. WELLES, *Royal Correspondance*, 107; H. BENGTON, *Strategie*, III, 178; CH. HABICHT, *Gottmenschen*, 104; 231; W. ORTH, *Machtsanspruch und Freiheit*, 155-156.

²¹² W. HUSS, ‘Ptolemaios der Sohn’, 241; 245-246; R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possessions*, 107; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 129 die veronderstelt dat “de zoon” in deze positie als erfgenaam van Lysimachos een bedreiging bleef voor Antiochos II, maar dit is onwaarschijnlijk.

Syria, zoals zijn vader, want verschillende papyri uit het Zenonarchief getuigen van een relatieve rust in deze periode.²¹³ Antiochos II lijkt daarentegen een defensieve positie in deze regio te hebben ingenomen. Een hernieuwde tijdsrekening in Arados volgens een vrijheidsera zou hiervan kunnen getuigen en kunnen wijzen op een gunst van Antiochos II omwille van hun standvastigheid.²¹⁴ Desalniettemin getuigt het numismatische materiaal uit Coele-Syria van een zekere spanning, aangezien in 261 geen van de vijf muntateliers in dit gebied munten sloeg.²¹⁵ De oorzaak hiervan is onbekend, maar zou dit niet eerder naar economische maatregelen kunnen wijzen die niet direct te verbinden zijn met de Tweede Syrische Oorlog? Indien er een Ptolemaeïsch leger aanwezig was in deze regio zou de muntslag moeten zijn toegenomen, terwijl een tijdelijke stop eerder lijkt te wijzen op een overvloed aan munten.

Twee andere muntschatten lijken dan weer verbonden te zijn met expedities van Ptolemaios II in Noord-Syria en Kilikia. Zo bevat een in 1986 te Hüseyinli nabij Antiocheia aan de Orontes (TM Geo 205) gevonden muntschat 58 *trichysa* en een bronsmunt van Antiochos I die na 266/5 niet meer geslagen werden en in Ptolemaeïsch gebied in te wisselen waren voor nieuwe munten (TM 681; P.Cair.Zen. 1 59021). Davesne en Grainger veronderstellen bijgevolg dat deze muntschat getuigt van een Ptolemaeïsche invasie van Noord-Syria door Ptolemaios II, zoals later door Ptolemaios III.²¹⁶ Een tweede muntschat is in 1974 teruggevonden op de site van Keledris (TM Geo 3516) en bestaat uit Ptolemaeïsche goudmunten. Enkele hiervan tonen Arsinoe II op de voorzijde en cornucopia op de keerzijde, een munttype dat pas in 261/0 haar intrede vond. Davesne vermoedt bovendien dat de oorspronkelijke muntschat veel groter was, 60 tot 70 stukken.²¹⁷ Beide kunnen wijzen op militaire operaties in Kilikia en Noord-Syria, maar dit is niet zeker. Een band met het Karnak-ostrakon is evenwel volledig uit te sluiten.

Hoewel het, zoals tevoren al verschillende keren vermeld, onmogelijk is op basis van muntslag of inscripties de exacte territoriale veranderingen tussen de Ptolemaeën en de Seleukiden ten gevolge van de Tweede Syrische Oorlog te bepalen, verschaft een inscriptie uit de regering van Ptolemaios III belangrijke informatie over de gebieden die hij erfde van zijn vader en die hij zelf veroverde in de Derde Syrische Oorlog (TM 6347; I.Éthiop. 276; IK 64 451; OGIS 1 54). De tekst is echter niet volledig, aangezien het oorspronkelijke opschrift verloren is gegaan en Kosmos Indikopleutès (*Top. Christ.* 2, 59), die een kopie maakte, vertelt dat van het onderste gedeelte van de tekst een klein stuk afgebroken was. Ptolemaios III vertelt dat hij καὶ Λιβύης καὶ Συρίας καὶ Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Λυκίας καὶ

²¹³ W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 284; J.K. WINNICKI, 'Der zweite syrische Krieg im Lichte des demotischen Karnak-Ostrakons und der griechischen Papyri des Zenon-Archivs', 88-89.

²¹⁴ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 123; H. SEYRIG, 'Arados et sa Perée', 206-217.

²¹⁵ A. DAVESNE, 'La Deuxième Guerre de Syrie (ca. 261-255 avant J.-C.), et les témoignages numismatiques', *Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, M. AMANDRY, S. HURTER en D. BÉREND red., Londen, 1999, 125-126.

²¹⁶ A. DAVESNE, 'La Deuxième Guerre de Syrie (ca. 261-255 avant J.-C.), et les témoignages numismatiques', 126; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 129.

²¹⁷ A. DAVESNE, 'La Deuxième Guerre de Syrie (ca. 261-255 avant J.-C.), et les témoignages numismatiques', 131-132; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 129.

Καρίας καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων erfde van Ptolemaios II. Libya erfde hij van zijn vader en via zijn huwelijk met Berenike II (Just. XVI 3; Plb. XV 3, 25), terwijl Syria, Fenicië, en Kypros al zeer lang Ptolemaeïsch waren en afgezien van een incursie van Antiochos I in Coele-Syria nooit bedreigd waren. In Lykia en Karia was de Ptolemaeïsche aanwezigheid ook sterk gebleven, waarvan onder andere de aanwezigheid van Ptolemaios, zoon van Lysimachos, in Telmessos getuigt en de Cycladische eilanden waren heroverd op het einde van of na de Tweede Syrische Oorlog (zie supra; infra).²¹⁸ Van καὶ Κιλικίας καὶ Παμφυλίας heeft hij zich evenwel opnieuw meester moeten maken en een inscriptie uit Nagidos bevestigt deze herovering.²¹⁹ Het lijkt er dus op dat in de Tweede Syrische Oorlog de Seleukiden erin geslaagd zijn Kilikia en Pamphylia op de Ptolemaeën te veroveren, maar er niet in slaagden zich meester te maken van het meer versterkte Karia en Lykia.²²⁰ Beperkte incursies in Karia zijn evenwel mogelijk, aangezien Labraunda (I.Labraunda 3) onder Seleukidische controle komt en de stichting van Stratonikeia in deze periode kan vallen.²²¹ De landoorlog was allesbehalve een succes voor Ptolemaios II en hoewel bepaalde gebieden behouden werden, gingen andere verloren. Waar hij in de voorgaande decennia grote successen geboekt had, keerde nu zijn lot.

C. De strijd ter zee

Ondanks de langdurige Ptolemaeïsche thalassokratie lijkt de oorlog op zee niet beter te zijn verlopen dan de strijd ter land. Er zijn immers drie ongedateerde zeeslagen bekend waarin de Ptolemaeïsche vloot werd verslagen. De eerste is de slag bij Ephesos waarin de Egyptische vloot door een gecombineerde Rhodisch-Seleukidische vloot verslagen werd, waarna de stad ingenomen werd door Antiochos II. De tweede slag is die bij Andros waarin een vloot onder leiding van Antigonos Gonatas een Ptolemaeïsche vloot onder leiding van Sophron overwon (Plut. *Pelops*. 2, 2; *Mor.* 183 c; Pomp.Trog. *Prol.* 27). De derde is de slag te Leucolla bij Kos waarin opnieuw Antigonos Gonatas een Ptolemaeïsche vloot versloeg (Athen. V 209 e; Plut. *Mor.* 545 b). De slag bij Andros kan evenwel al direct met de Derde Syrische Oorlog verbonden worden, aangezien Trogus (*Prol.* 27) haar beschreef in hetzelfde boek als

²¹⁸ Cf. A. DAVESNE, 'La Deuxième Guerre de Syrie (ca. 261-255 avant J.-C.), et les témoignages numismatiques', 133.

²¹⁹ TM 642011; SEG XXXIX 1426; I. OPELT en E. KIRSTEN, 'Eine Urkunde der Gründung von Arsinoe in Kilikien', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 77 (1989), 55-66; C.P. JONES en CH. HABICHT, 'A Hellenistic inscription from Arsinoe in Cilicia', *Phoenix* 43 (1989), 317-346; J. HENGSTL, '“Lokales Recht” im außerrömischen Bereich – anhand einer neugefundenen Inschrift aus dem ptolemäischen Kilikien', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 109 (1992), 486-500; P. GAUTHIER, 'Bulletin épigraphique', *Revue des Études Grecques* 103 (1990), 487-488.

²²⁰ Bijvoorbeeld Halikarnassos: SEG XXVIII 60; F.J. FROST, 'Ptolemy II and Halicarnassus: An Honorary Decree', *Anatolian Studies* 21 (1971), 167-172.

²²¹ J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 129; R.S. BAGNALL, *The Administration of the Ptolemaic Possession*, 92.

Seleukos II's strijd tegen Ptolemaios III en zijn broer Antiochos Hierax, en gezien de deelname van Ptolemaios Andromachou (TM 63505; P.Haun. 1 6).²²²

De slag bij Ephesos is de eerste van deze slagen die besproken dient te worden, aangezien zij het duidelijkste verbonden is met de Seleukiden. Er zijn drie bronnen die deze slag bespreken. De eerste is Frontinus (III 9, 10) die zegt dat een koning Antiochos erin slaagde Ephesos te veroveren door zijn bondgenoten, de Rhodiërs, te overtuigen 's nachts een aanval op de haven te wagen, waarna hij de onbewaakte muren van een ander deel van de stad kon aanvallen. Crampa laat de mogelijkheid open dat het hier om Antiochos I, II, III, of Hierax kan gaan, maar hij lijkt de andere bronnen te negeren.²²³ De tekst maakt duidelijk dat Antiochos de stad veroverde op een vijand met behulp van de Rhodiërs. Deze vijand kan niemand anders geweest zijn dan de Ptolemaeën, waardoor Antiochos I en III wegvalen. Antiochos Hierax nam bovendien nooit de stad in, waardoor ook hij wegvalt (FGrHist. 260 F 34).²²⁴ Seibert bedenkt ook de mogelijkheid dat deze Antiochos een Ptolemaeïsche generaal was, maar Frontinus geeft het meestal aan wanneer hij een generaal bespreekt.²²⁵

De tweede bron is Polyaeos (*Strat.* 5, 18) die vertelt dat Agathostratos de Rhodiërs aanvoerde in hun strijd tegen Ptolemaios II's vloot te Ephesos. Chremonides, Ptolemaios' admiraal had zijn vloot opgesteld klaar voor de strijd, maar Agathostratos voer slechts met één schip uit en keerde snel ἐπὶ τὸν αὐτὸν ὄρμον terug alsof hij afzag van een gevecht. De Egyptische vloot was blij en keerde terug εἰς λιμένα. Dit was waarop Agathostratos gewacht had, hij ging snel in de aanval met zijn vloot, en verpletterde de Ptolemaeïsche vloot die juist aan wal ging bij τὸ τῆς Ἀφροδίτης τέμενος. Een belangrijke vraag bij deze bron is wie op dit moment Ephesos bezat. Een mogelijke indicatie is het onderscheid tussen de Ptolemaeïsche en de Rhodische aanlegplaatsen, terwijl de Ptolemaeïsche vloot terugkeert *naar de haven*, keert de vloot van Rhodos terug ἐπὶ τὸν αὐτὸν ὄρμον, wat zowel op een haven als op een meer bescheiden aanlegplaats zou kunnen slaan. Droysen vermoedt het eerste en besluit dat de Ptolemaeïsche vloot in Ephesos gebaseerd was.²²⁶ Beloch besluit daarentegen dat Ephesos onder controle van

²²² N.G.L. HAMMOND en F.W. WALBANK, *A History of Macedonia*, III, Oxford, 1988, 591-595; W.S. FERGUSON, 'Egypt's Loss of Sea Power', *The Journal of Hellenic Studies* 30 (1910), 198-208; P. DEBORD, 'Sur les inscriptions de la période d'Olympichos à Labraunda', *Revue des Études Anciennes* 71.3/4 (1969), 383-389. L. MERKER, 'The Silver Coinage of Antigonos Gonatas and Antigonos Doseon', *Museum Notes (American Numismatic Society)* 9 (1960), 51 verbindt de slag van Andros daarentegen met de Carische expeditie van Antigonos Doseon. Contra: A. MOMIGLIANO en P. FRASER, 'A New Date for the Battle of Andros? A Discussion', *The Classical Quarterly* 44.3 (1950), 107-118. Momigliano plaats de slag van Andros in de Eerste Syrische Oorlog op basis van een foutieve gelijkstelling van Ptolemaios "de zoon" en Ptolemaios Andromachou en Fraser volgt hem hierin hoewel hij een onderscheid maakt tussen de twee Ptolemaioi; cf. E. MANNI, 'Due battaglie di Andros', *Athenaeum* N.S. 30 (1952), 182-190; Id., 'Antigono Gonata e Demetrio II, punti fermi e problemi aperti', *Athenaeum* N.S. 34 (1956), 254; E. BIKERMAN, 'Sur les batailles navales de Cos et d'Andros', *Revue des Études Anciennes* 40.4 (1938), 380-383. I.W.W. TARN, 'The Battles of Andros and Cos', *The Journal of Hellenic Studies* 29 (1909), 264-285 dateert de slag van Andros ook in de Derde Syrische Oorlog, maar zijn analyse van deze en andere slagen is vol van conjectuur en verouderd.

²²³ J. CRAMPA, *Labraunda, Swedish Excavations and Researches*, III.1, Lund, 1969, 116.

²²⁴ R.M. BERTHOLD, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca en Londen, 1984, 90.

²²⁵ J. SEIBERT, 'Die Schlacht bei Ephesos', *Historia* 25 (1976), 46-47.

²²⁶ J.G. DROYSEN, *Geschichte des Hellenismus*, III, 1877, 104.

Agathokles was, aangezien hij het exacte tijdstip van de veldslag kon bepalen, en Berthold volgt hem omdat de Ptolemaeïsche vloot onverdedigd was toen ze aan wal ging.²²⁷ Crampa sluit zich bij Droysen aan en interpreteert *περὶ Ἐφεσῶν* als een teken dat de stad onder Ptolemaeïsche controle was, maar dit is een stap te ver.²²⁸ Hij verbindt deze haven bovendien met de haven van Panormos, waar een tempel van Artemis is (Strab. XIV 1, 20), maar hij lijkt zich vergist te hebben, want deze lag tegenover Ephesos.²²⁹ Het is bijgevolg onmogelijk op basis van de tekst te bepalen welk van beide kampen op dit moment Ephesos bezat.

De verschillende hoofdrolspelers in dit verhaal verdienen wat meer aandacht. Agathostratos, zoon van Polyaratos verschijnt op een monument gemaakt in Rhodes en later – vermoedelijk na de val van de Eilandenbond – verplaatst naar Delos ter zijner ere (TM 770974; IG XI 4 1128; Syll.³ 455), opgesteld ter ere van zijn overwinning, en op een ander monument uit Lindos (Lindos 88).²³⁰ Chremonides is dezelfde man die de Atheners en de Spartanen aangezet had zich met steun van Ptolemaios II tegen Antigonos Gonatas te verzetten. Na de beëindiging van het conflict zochten zowel hij als zijn broer Glaukon hun heil bij Ptolemaios II in wiens dienst beide traden.²³¹ Er kan bijgevolg geen twijfel bestaan dat het hier gaat om een zeeslag aan het begin van de Eerste Syrische Oorlog.

De derde bron is een passage uit de Kroniek van Lindos (FGrHist 532 F 37), waarin verteld wordt dat de inwoners van Rhodos een schild als votieoffer aan Athena Lindia gaven in de hoop de oorlog met Ptolemaios Philadelphos te beëindigen. Ondanks bezwaar van Blinkenberg die ervan uitging dat deze oorlog niet succesvol was en bijgevolg niet te verbinden met de slag bij Ephesos en van mening was dat deze inscriptie van voor 273 moest dateren aangezien Zeus Polieus niet vermeld wordt, is de verbinding van dit conflict met de slag bij Ephesos meer dan aannemelijk en volstaat de afwezigheid van een god niet om deze verbinding te verbreken.²³²

Deze relatief duidelijke bronnen hebben onderzoekers er evenwel lange tijd niet van weerhouden de slag van Ephesos te verbinden met Ptolemaios “de zoon” door een foutieve gelijkstelling met Ptolemaios

²²⁷ K.J. BELOCH, *Griechische Geschichte*, IV.1, Berlijn en Leipzig, 1925, 597; cf. E.T. NEWELL, *The Coinage of the Western Seleucid Mints*, 291; R.M. BERTHOLD, *Rhodes in the Hellenistic Age*, 89-90.

²²⁸ J. CRAMPA, *Labraunda*, 117; J. SEIBERT, ‘Die Schlacht bei Ephesos’, 48-49.

²²⁹ J. SEIBERT, ‘Die Schlacht bei Ephesos’, 49-50.

²³⁰ N. BADOUD en F. HERBIN, ‘Le monument d’Agathostratos de Rhodes à Délos’, *Pouvoirs, îles et mer, Formes et modalités de l’hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C.-IIIe s. p.C.)* (Scripta Antiqua, 64), G. BONNIN en E. LE QUÉRÉ red., Bordeaux, 2014, 183-188; 187-188; N. BADOUD, ‘Rhodes et les Cyclades à l’époque hellénistique’, *Pouvoirs, îles et mer, Formes et modalités de l’hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a.C.-IIIe s. p.C.)* (Scripta Antiqua, 64), G. BONNIN en E. LE QUÉRÉ red., Bordeaux, 2014, 115-120; 126-127.

²³¹ Teles Fr. III, 29; TÉLÈS, *Teletis reliquiae*, ed. O. HENSE, Hildesheim en New York, 1969; TM 819; P.Cair.Zen. 2 59173; TM 47653; Syll.³ 463; SEG 32 415; cf. J. SEIBERT, ‘Die Schlacht bei Ephesos’, 52-54.

²³² CHR. BLINKENBERG, *Die lindische Tempelchronik*, Bonn, 1915, 31; Id., *Inscriptions de Lindos*, II.1, Kopenhagen, 1914, 179; K.J. BELOCH, *Griechische Geschichte*, IV.1, 594; A. MOMIGLIANO en P. FRASER, ‘A New Date for the Battle of Andros? A Discussion’, 113; J. SEIBERT, ‘Die Schlacht bei Ephesos’, 50-51. Myron (FGrHist. 106 F 6) voegt niets toe over de slag bij Ephesos, aangezien het evengoed naar Chremonides’ verbanning en de val van Athene kan verwijzen.

Andromachou / van Ephesos of met de Derde Syrische Oorlog.²³³ Dergelijke veronderstellingen vinden evenwel geen basis in de werkelijkheid. De slag bij en de verovering Ephesos lijken zich dus aan het begin van de Tweede Syrische Oorlog afgespeeld te hebben tussen de vloot van Ptolemaios II onder leiding van Chremonides en de combinatie van het leger van Antiochos II en de vloot van Rhodos onder leiding van Agathostrates.²³⁴ Een zeer voorzichtige en zeer hypothetische reconstructie zou bijgevolg kunnen zijn dat Agathokles er eerst in slaagde de Ptolemaïsche vloot te verslagen, waarna het leger van Antiochos II aankwam en met behulp van een nachtelijke schijnaanval erin slaagde de stad te veroveren. Het verdere verloop van het conflict tussen Ptolemaios II en Rhodos is onzeker, maar het is in ieder geval duidelijk uit de Kroniek van Lindos dat tegen het einde de inwoners van Rhodos op vrede uitwaren, vermoedelijk nadat hun pogingen de Eilandenbond onder hun controle te krijgen gefaald waren (cf. supra).²³⁵

De slag bij Kos is de tweede en is zo mogelijk nog problematischer dan de slag bij Ephesos, aangezien enkel Ploutarchos en Athenaeus haar bestaan vermelden. Ploutarchos (Plut. *Mor.* 545b) vertelt dat voor de slag één van de Vrienden van Antigonos II Gonatas bang werd en hem vroeg of hij zag hoe groot het numerieke voordeel van de vijandelijke vloot was, waarop Antigonos antwoordde met de vraag hoeveel schepen hij hem waard achtte. Deze passage is bovendien identiek aan twee andere, de ene speelt zich af bij Andros (*Pelops.* 2, 2), de andere in een onbekende zeeslag (*Mor.* 183 c). Ploutarchos vertelt dus weinig, behalve dat Antigonos II deze slag vocht. Atheneaeus (V 209 e) zegt enkele woorden over Antigonos' heilige trière, waarmee hij Ptolemaios' vloot versloeg bij Leukolla op Kos, en die hij erna aan Apollo wijdde. De zeeslag vond dus specifiek plaats bij Leukolla en Antigonos won, wat gezien het numerieke overwicht van de Ptolemaïsche vloot hem dankbaar genoeg maakte om zijn beste schip aan Apollo te wijden.²³⁶ Over het algemeen wordt deze slag gedateerd op het einde van de Chremonidische of in het begin van de Tweede Syrische Oorlog, maar dit op basis van zeer spaarzaam bewijs.²³⁷

Andere bronnen kunnen enkele *termini* verschaffen voor de datering van deze slag. Zo viel de slag bij Kos zeker na Patroklos' uitdaging van Antigonos Gonatas waarin hij de Ptolemaïsche superioriteit op zee benadrukte (Phylarchos FGrHist. 81 F 1). Dit zou immers onmogelijk zijn als de Ptolemaïsche

²³³ J. SEIBERT, 'Die Schlacht bei Ephesos', 56-59; Ptolemaios "de zoon": A.N. OIKONOMIDES, 'Χρονολόγησις τοῦ πρὸς Πτολεμαίου τὸν Β' πολέμου τῶν Ῥοδίων καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ναυμαχίας τῆς Ἐφέσου', *Dodekanesiakon Archeion* 2 (1956/7), 218-227; J. CRAMPA, *Labraunda*, 115-118; Derde Syrische Oorlog: J.G. DROYSSEN, *Geschichte*, III, 407 et al.

²³⁴ E. BEVAN, *A History of Egypt*, 68; W. PEREMANS, 'La date de la bataille navale de Cos', 404-405; E. WILL, *Histoire politique*, I, 210-211; E. MANNI, 'Antigono Gonata e Demetrio II', 256; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 125.

²³⁵ J. SEIBERT, 'Die Schlacht bei Ephesos', 61.

²³⁶ W.W. TARN, 'The Dedicated Ship of Antigonos Gonatas', *The Journal of Hellenic Studies* 30 (1910), 209-222 plaats van dedicatie in Delos, centrum van de Eilandenbond, wat na de slag open moet hebben gelegen voor een bezoek van Antigonos Gonatas, hoewel het onzeker is of de Antigoniden daadwerkelijk enige macht uitoefenden over de Bond. Cf. N.G.L. HAMMOND en F.W. WALBANK, *A History of Macedonia*, III, Oxford, 1988, 595-596.

²³⁷ W. PEREMANS, 'La date de la bataille navale de Cos', 403-408.

vloot kortgeleden verslagen was.²³⁸ Een tweede *terminus post quem* is waarschijnlijk de val van Athene, aangezien Diogenes Laertius over de filosoof Arkesilaos vertelt dat hij weigerde Antigonos te vleien, zelfs niet μετά τε τὴν Ἀντιγόνου ναυμαχίαν, maar dit is niet helemaal zeker.²³⁹ Dit wil zeggen dat deze slag eveneens de slag van Andros kan zijn, maar een band met de slag bij Kos is waarschijnlijker. Een zekere terminus ante quem biedt een inscriptie uit Delos waarin de vrede in 255 v.o.t. wordt afgekondigd (TM 770230; IG XI 2 116). De Tweede Syrische Oorlog lijkt evenwel nog niet afgelopen te zijn, waardoor het nodig is de tekst te relativieren, al wijst het er wel op dat tenminste in de omgeving van Delos de rust was wedergekeerd.²⁴⁰ Een passage bij Sextus Empiricus (*Math.* I 276) over het optreden van Sostratos als Ptolemaeïsche gezant bij Antigonos Gonatas kan bovendien op een niet nader gedateerde vredesverklaring tussen beide vorsten wijzen na deze slag, aangezien Gonatas als Poseidon aangesproken wordt, maar dit is allesbehalve zeker.²⁴¹

Het voornaamste argument voor een datering van deze slag tijdens de Chremonidische oorlog, al dan niet voor de val van Athene, komt van bij Bikerman. Deze stelt immers dat er geen reden is om aan te nemen dat Antigonos Gonatas zich in de Tweede Syrische Oorlog mengde en de slag bij Kos bijgevolg ervoor moet vallen.²⁴² Hoewel Bikermans argument goed is, is het niet doorslaggevend. Er is immers veel te weinig geweten over het einde van de Chremonidische Oorlog, de relaties tussen Antigonos Gonatas en Ptolemaios II, en de gebeurtenissen van de Tweede Syrische Oorlog om met zekerheid de deelname van Antigonos Gonatas aan dit laatste conflict af te wijzen. Bovendien was zijn zoon Demetrios met Stratonike, de zus van Antiochos II getrouwd (Just. XXVIII 1, 2; Euseb. *Chron.* I 249). Zelfs Rhodos, dat lange tijd een trouwe bondgenoot van de Ptolemaeën was geweest, keerde zich tegen hen. De voortdurende Ptolemaeïsche expansie in de Egeïsche Zee en noordwaarts was immers een dreiging voor alle omliggende steden en koninkrijken en allen hadden er baat bij de Ptolemaeïsche thalassokratie (tijdelijk) te verzwakken om hun eigen macht in deze regio te (her)bevestigen. Een datering aan het begin van de Tweede Syrische Oorlog blijft dus mogelijk, al zou een grote nederlaag bij Kos een goede motivering geweest kunnen zijn voor Antiochos II en de inwoners van Rhodos om het Ptolemaeïsche rijk aan te vallen en lijkt samen te vallen met de bij “de zoon” benoemde inscriptie uit Miletos.²⁴³ De zeeslag zou evenwel ook een goede motivering geweest kunnen zijn voor Antigonos

²³⁸ Er is evenwel geen reden om de slag van Kos met deze passage te verbinden. Op zich is zij al interessant genoeg om neergepend te worden. Cf. N.G.L. HAMMOND en F.W. WALBANK, *A History of Macedonia*, III, 597.

²³⁹ H. HEINEN, *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jahrhunderts v. Chr.* (Historia, 20), Wiesbaden, 1972, 195; B. DREYER, *Untersuchungen zur Geschichte des spätclassischen Athen (322 – ca. 230 v. Chr.)* (Historia, 137), Stuttgart, 1999, 416-419.

²⁴⁰ G. REGER, ‘The Date of Battle of Kos’, *American Journal of Ancient History* 10 (1985), 162-163.

²⁴¹ H. HEINEN, *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte*, 195-196.

²⁴² E. BIKERMAN, ‘Sur les batailles navales de Cos et d’Andros’, *Revue des Études Anciennes* 40.4 (1938), 369-371; A. MOMIGLIANO en P. FRASER, ‘A New Date for the Battle of Andros? A Discussion’, 113-114; H. HEINEN, *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte*, 196-197; REGER G., ‘The Date of Battle of Kos’, 155-177; J.D. GRAINGER, *The Syrian Wars*, 119. Een band met Plut. *Mor.* 676 d-e is te onzeker om nuttig te zijn. E. WILL, *Histoire politique*, I, 225.

²⁴³ G. REGER, ‘The Date of Battle of Kos’, *American Journal of Ancient History* 10 (1985), 168; W.W. TARN, ‘The Battles of Andros and Cos’, *The Journal of Hellenic Studies* 29 (1909), 280-284; K.J. BELOCH, *Griechische*

Gonatas om Athene de autonomie te schenken (Euseb. *Chron.* II 120; cf. Paus. III 6, 6), maar dit is veel minder zeker.²⁴⁴

Deze zeeslagen betekenden echter niet het einde van de Ptolemaeïsch aanwezigheid in de Egeïsche Zee, hoewel ze de Ptolemaeïsche thalassokratie zwaar beperkten. De Ptolemaeën lijken immers tijdens of na de Tweede Syrische Oorlog terug te zijn gekeerd naar de Cycladen (zie supra; TM 6347)) en behielden de controle over Samos. De havens op Cyprus en in Fenicië waren immers nog veilig en hoewel het enorme kosten met zich meebracht, kon een vloot herbouwd worden. Belangrijke havensteden zoals Ephesos (OGIS 1 225; Welles, RC, 18; I.Did. 20) en Miletos (I.Did. 492b; OGIS 1 225; SEG XVI 710; XXXVII 878) waren echter verloren, waardoor de slagkracht van de vloot enorm beperkt was.²⁴⁵ Net zoals de oorlog ter land, liep de oorlog ter zee slecht af voor Ptolemaios II en de meeste gebieden die hij na de dood van Seleukos I en gedurende de Eerste Syrische Oorlog had buitgemaakt gingen verloren.

5.3 Vrede en een huwelijksalliantie

Ptolemaios II was de verliezer van de Tweede Syrische oorlog en ook diegene die de eerste stap tot vrede zette (Porphyrios van Tyros FGrHist. 260 F 43). In 253 lijken de vijandelijkheden gestopt te zijn (TM 2042; PSI 4 354) en de rust wedergekeerd. Deze vrede was echter buitengewoon, aangezien Ptolemaios II Antiochos II ook de hand van zijn dochter Berenike schonk, samen met een reusachtige bruidsschat (Porphyrios van Tyros FGrHist. 260 F 43). Hoewel het niet uit te sluiten is dat haar bruidsschat een voorwendsel was voor oorlogsreparaties en Ptolemaios II zich op deze manier onderdanig tegenover Antiochos II opstelde, is de situatie complexer²⁴⁶. Huwelijken bezegelden over het algemeen dynastiek allianties in de Hellenistische periode of tenminste vriendschappelijke relaties tussen verschillende koninkrijken. Het huwelijk van Berenike en Antiochos II, waarbij de laatste zijn vrouw Laodike, dochter van de machtige Achaïos, aan de kant schoof, moet dus bekeken worden als een poging van beide partijen om een duurzame vrede op te bouwen. Hoewel de Ptolemaeën het zwaarst hadden geleden in de Tweede Syrische Oorlog, was ook het Seleukidenrijk immers gehavend uit de strijd gekomen. Het enige koninkrijk dat gesterkt lijkt te zijn in de voorafgaande jaren en waarvan de vloot nu een belangrijke speler was, was het Antigonidenrijk. Antiochos II had dan wel een, tijdelijk, huwelijksbestand via het huwelijk van zijn halfzus Stratonike met Demetrios Aetolicus, maar Hellenistische koningen stonden niet direct bekend om hun trouw aan hun bondgenoten.

Geschichte, IV.2, 506-512; E. BEVAN, *A History of Egypt*, 70; N.G.L. HAMMOND en F.W. WALBANK, *A History of Macedonia*, III, Oxford, 1988, 598-599; W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 285. TM 2433; PSI V 502 is onvoldoende bewijs om voor een late datering te pleiten. W. PEREMANS, 'La date de la bataille navale de Cos', 406.

²⁴⁴ K.J. BELOCH, *Griechische Geschichte*, IV.2, 512; W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 285; W. PEREMANS, 'La date de la bataille navale de Cos', 407.

²⁴⁵ Contra: W. HUSS, *Ägypten in hellenistischer Zeit*, 287.

²⁴⁶ W. OTTO, *Beiträge*, 45; J. SEIBERT, *Historische Beiträge*, 79-80.

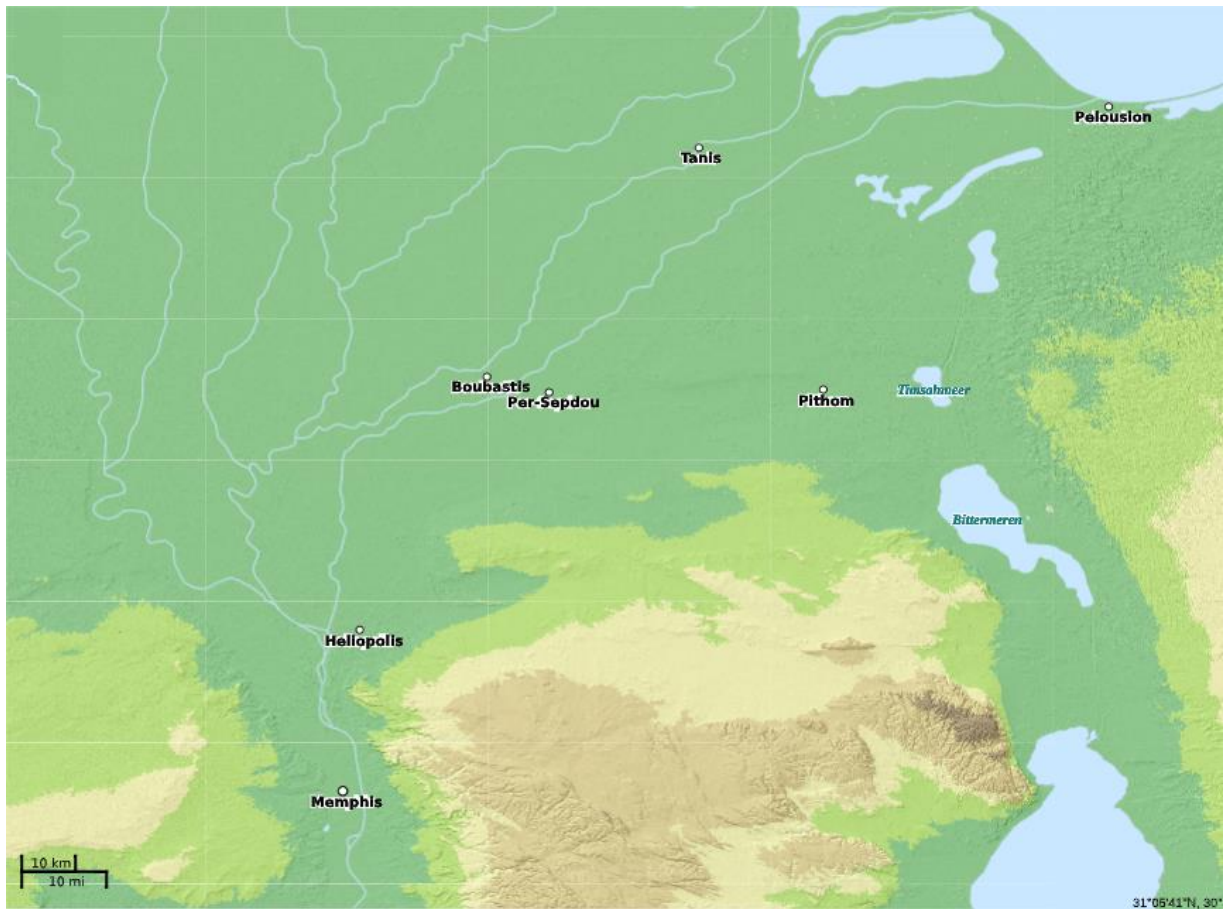
Opmerkelijk is dat twee papyri uit het Zenonarchief de regeling van dit huwelijk bespreken. In een eerste brief geschreven tussen 12 november en 11 december 253 vraagt de dioikeet Apollonios, die de volwassen prinses zal vergezellen op haar reis naar haar bruidegom, Zenon onderdelen voor te bereiden voor de rivierboten die Berenike naar de kust (hoogstwaarschijnlijk naar Pelousion) moeten voeren en liefst zo snel mogelijk (TM 887; P.Cair.Zen. 2 59242). In de tweede brief geschreven op 14 april 252 vertelt zijn metgezel Artemidoros aan Zenon dat zij beiden in goede gezondheid verkeren en opnieuw in Sidon aangekomen waren, nadat ze de prinses tot aan de grens begeleid hadden, en vraagt hem goed voor zijn bezittingen te zorgen (TM 896; P.Cair.Zen. 2 59251; Sel.Pap. 1 93; SB 3 6748). De Tweede Syrische Oorlog eindigde dus op een eerder fijne manier, via een huwelijk – hoewel het raden is naar de gevoelens van Berenike. In dit huwelijk lagen echter de sporen van de Derde Syrische Oorlog en de Seleukidische burgeroorlog verscholen, want door zijn vrouw en twee oudste zonen aan de kant te schuiven legde Antiochos II de kiemen voor de latere moord op Berenike en zijn jongste zoon, de invasie van Ptolemaios III, en de wrede burgeroorlog tussen Seleukos III en Antiochos Hierax.

6 Conclusie

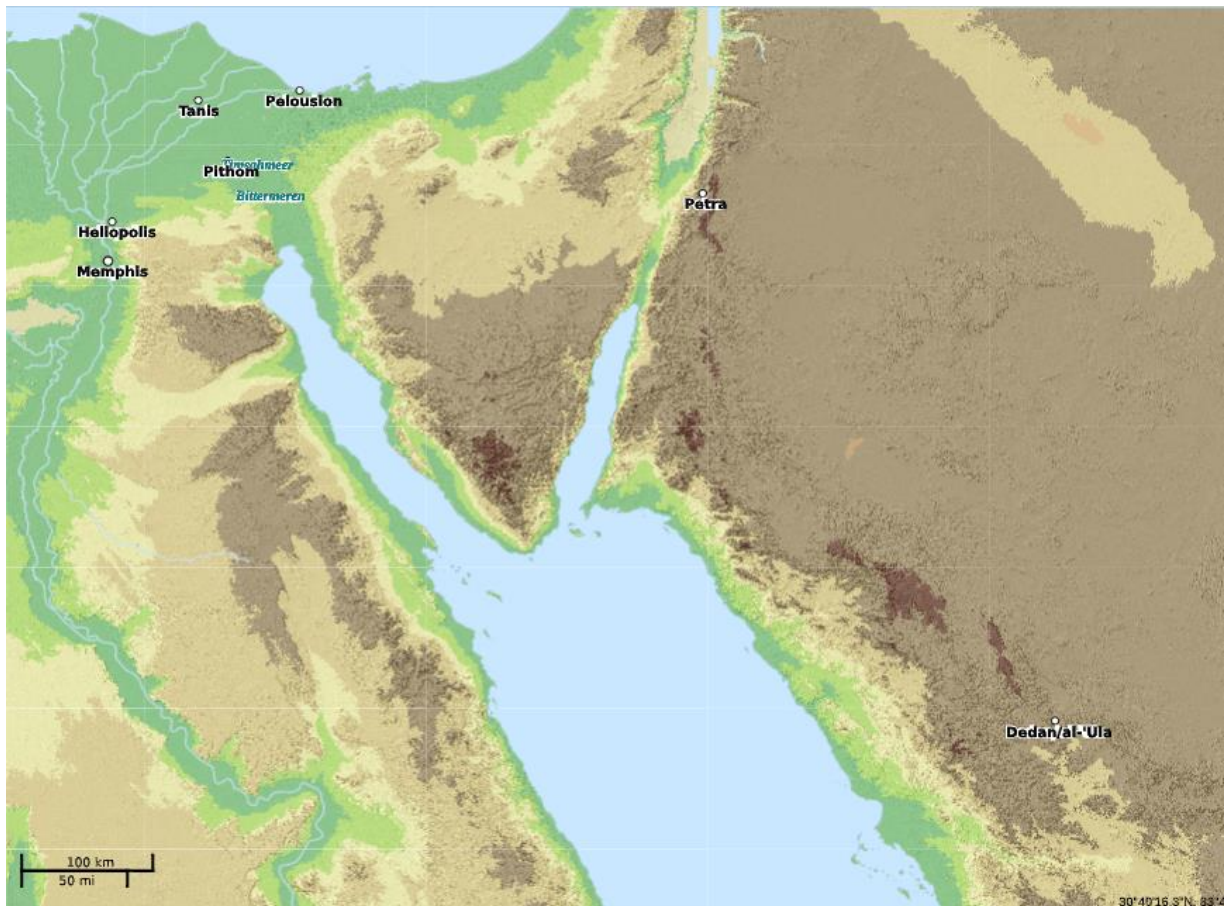
De Eerste en de Tweede Syrische Oorlog zijn van enorm belang voor de vorming van de Hellenistische koninkrijken en van de latere machtsverhoudingen in het oostelijke Middellandse Zeegebied. Hoewel Ptolemaios II de Eerste Syrische Oorlog won en het tijdelijk leek of er geen grenzen waren aan de Ptolemaeïsche thalassokratie, ging deze in de loop van de Tweede Syrische Oorlog samen met al zijn territoriumwinst verloren. De schaal van deze oorlogen bepaalde bovendien de ontwikkeling van het Ptolemaeën- en het Seleukidenrijk en hun latere focus op Coele-Syria als grensgebied die hen aanzette andere grensregio's te verwaarlozen en tot de verzwakking van beide rijken zou leiden.

7 Kaarten

7.1 De oostelijke Nijldelta

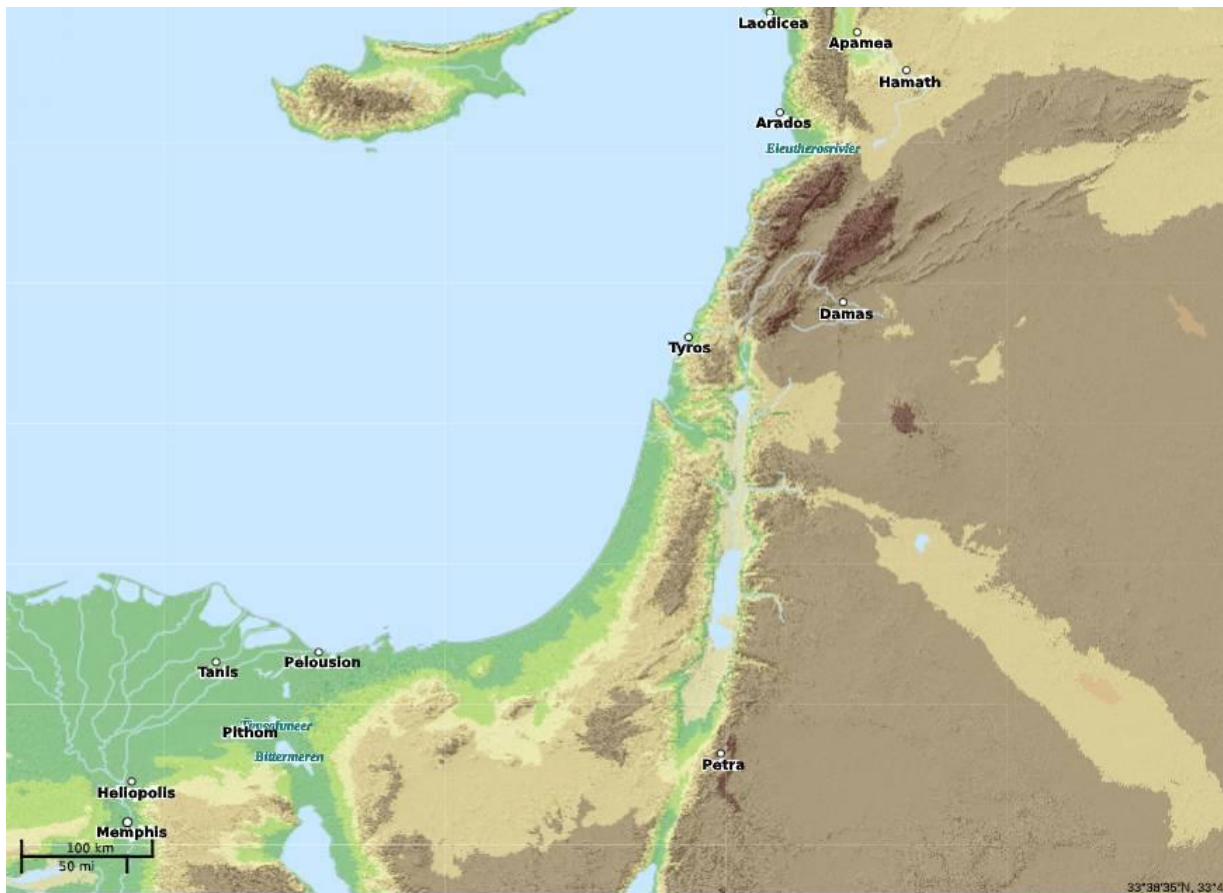
7.2 Egypte en Arabia

7.3 Cyrenaica

7.4 Coele-Syria

7.5 Cilicia en Pamphylia

7.6 Caria en Lycia

7.7 De Cycladen

